

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

С. А. Панченко

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З
ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЖУРНАЛІСТИКИ»**

для студентів III курсу
спеціальності 061 – «Журналістика»

Навчальний посібник

Запоріжжя • НУ «Запорізька політехніка» • 2020

УДК УДК 070 : 004.738.5
С 57

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Запорізька політехніка»
(протокол № 5/20 від 10 червня 2020 року).*

Рецензенти:

О. В. Богуславський – доктор соціальних комунікацій, професор, директор Інституту журналістики і масових комунікацій Класичного приватного університету;

Ю. В. Любченко – кандидат соціальних комунікацій, доцент, завідувач кафедри журналістики Запорізького національного університету;

Ю. В. Костюк – кандидат соціальних комунікацій, доцент, кафедри журналістики Запорізького національного університету.

С57 **Панченко С.А.**

Історія української журналістики : навч. посібник / С.А. Панченко. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 158 с.

ISBN 978-617-529-277-8

Посібник призначений для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» спеціальності 061 «Журналістика», які вивчають курс «Історія української журналістики». Навчальний посібник охоплює період історії української журналістики від кінця ХІХ до 90-х років ХХ ст. Окрім теоретичного матеріалу, посібник містить завдання для підготовки до семінарських і практичних занять та для самостійної роботи студентів.

УДК УДК 070 : 004.738.5

ISBN 978-617-529-277-8

© Панченко С.А., 2020
© Національний університет
«Запорізька політехніка», 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Змістовий модуль 1. Журналістика у контексті здобуття національної притомності українства у кінці XIX – на початку XX ст.....	8
Тема 1. Формування системи радикально-демократичної преси.....	8
Тема 2. Роль журналістики у розвитку української політичної думки у кінці XIX – на початку XX ст.....	20
Тема 3. Українські часописи Наддніпрянщини на межі XIX–XX століть: специфіка публіцистичного дискурсу.....	32
Тема 4. Національна преса та її роль у виборюванні державності України (1917–1920).....	45
Змістовий модуль 2. Особливості функціонування партійно-комуністичної преси у підрадянській Україні впродовж XX століття.....	60
Тема 5. Періоди становлення більшовицької преси (1918–1939).....	60
Тема 6. Ідейно-політичний дискурс преси періоду другої світової війни (1939/41–1945).....	79
Тема 7. Специфіка моделі партійно-радянської журналістики в Україні 50-х –70-х років XX ст.....	90
Тема 8. Перебудовчі процеси в українській журналістиці 80-х–поч. 90-х років XX ст.....	111
Плани практичних занять.....	124
Тематика самостійної роботи	131
Тестові завдання для самоконтролю.....	138
Перелік питань з дисципліни.....	144
Список рекомендованої літератури.....	146

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія української журналістики» входить до програми професійної підготовки журналістів і є важливим структурним компонентом фахової компетентності бакалаврів.

Мета викладання навчальної дисципліни «Історія української журналістики» спрямована на формування у студентів уявлень і знань про основні явища історії української журналістики, вироблення в них уміння правильно й ефективно застосовувати на практиці історичні уроки, розуміння особливостей масово-інформаційної діяльності в кожний конкретний період української історії, ознайомлення студентів з діяльністю провідних українських журналістів та їх публіцистичною спадщиною.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- ознайомити студентів з історичним розвитком масово-інформаційної діяльності в Україні;
- забезпечити глибоке осмислення студентами конститутивних ознак української журналістики;
- вивчити історичні форми існування інформації, способи її творення й поширення;
- забезпечити розуміння студентами історичного формування системи органів масової інформації, з яких складається сьогодні журналістика;
- проаналізувати діяльність найвидатніших українських журналістів, публіцистів, редакторів та видавців;
- показати боротьбу української журналістики з російською цензурою за утвердження свого обличчя й пошуку української ідентичності;
- домогтися засвоєння студентами головних понять про етапи становлення та шляхи розвитку української журналістики.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :

- головні поняття та категорії журналістського контексту в його історичному становленні, розвитку та сучасному значенні;

- національні джерела української журналістики;
- основні етапи розвитку вітчизняної журналістики к. XIX – к. XX ст.;
- творчий шлях та публіцистичні праці провідних публіцистів, їх внесок у розвиток української журналістики;
- основні періодичні видання, які функціонували на теренах Східної і Західної України в означений період;
- основні жанрово-тематичні напрями провідних часописів к. XIX – к. XX ст.;
- історичний контекст і події минулого у взаємозв'язку із сучасністю.

***уміти* :**

- застосовувати історичні знання для створення сучасного журналістського тексту;
- використовувати при створенні сучасного інформаційного продукту прийоми та методи, вироблені світовою журналістикою впродовж своєї історії;
- аналізувати історико-журналістські явища;
- використовувати аналіз історико-журналістських явищ з метою поліпшення власної практичної діяльності;
- мати первісні навички наукового підходу до історії журналістики.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен отримати:

загальні компетентності:

Здатність навчатися і оволодівати сучасними знаннями.

Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

фахові компетентності:

Здатність до формування світогляду, розвитку людського буття, суспільства і природи, духовної культури.

Здатність визначати й розуміти особливості розвитку української журналістики на основі знань про національну й світову історію, теорію й практику журналістики, уміння використовувати ці знання в професійній діяльності.

Здатність формувати інформаційний контент.

Очікувані програмні результати навчання.

Студент уміє:

Застосовувати знання зі сфери історії української журналістики для створення інформаційного продукту чи для проведення інформаційної акції.

Пояснювати свої виробничі дії та операції на основі отриманих знань.

Оцінювати діяльність колег як носіїв прав і обов'язків членів суспільства, представників громадянського суспільства.

Генерувати інформаційний контент за заданою темою з використанням доступних, а також обов'язкових джерел інформації.

Створювати грамотний медіапродукт на задану тему, визначеного жанру, з урахуванням каналу поширення чи платформи оприлюднення.

Використовувати необхідні знання й технології для виходу з кризових комунікаційних ситуацій на засадах толерантності, діалогу й співробітництва.

Організація навчального процесу здійснюється за кредитно-модульною системою відповідно до вимог Болонського процесу. Зміст дисципліни структурований на 2 рубіжних контролі, до складу яких входять 14 тематичних блоків.

Видами навчальної діяльності згідно з навчальним планом є:

- а) практичні заняття;
- б) самостійна робота студентів (СРС);
- в) індивідуальна робота.

Застосовуються такі засоби визначення рівня підготовки студентів: тести, виконання творчих завдань, презентацій, проведення індивідуального та фронтального усного опитування,

реферування літератури, аналіз публіцистичних текстів.

Види контролю

- поточний контроль: оцінюється самостійна робота студентів на практичних заняттях, виконання домашніх завдань;

- рубіжний контроль: виконання завдань рубіжного контролю №1 і №2;

- підсумковий контроль: екзамен, здійснюється у письмовій формі.

Оцінка успішності студента з дисципліни є рейтинговою і виставляється за багатобальною шкалою як середня арифметична оцінка засвоєння відповідних змістових модулів і має визначення за системою ECTS та традиційною шкалою, прийнятою в Україні.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЖУРНАЛІСТИКА У КОНТЕКСТІ ЗДОБУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРИТОМНОСТІ УКРАЇНСТВА У КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Тема 1. Формування системи радикально-демократичної преси

Кінець XIX ст. став переломним у розвитку українського національного руху та формування системи радикально-демократичної преси. Цей процес пов'язаний із народженням радикального (соціалістичного) напрямку в українській суспільно-політичній думці. Приблизно через півтора десятиліття після появи народовців, у середині 1870–х років, із їхнього середовища народилася нова культурна й політична течія – радикалізм.

Словник іншомовних слів сьогодні поняття «радикалізм» витлумачує як «обстоювання і вжиття радикальних методів у розв'язанні будь-яких питань, насамперед політичних», слово «радикальний» пояснює в такий спосіб: це «той, що дотримується крайніх поглядів», а під поняттям «радикал» розуміє «прихильника крайніх, рішучих дій, поглядів». Таким чином, маємо справу із загальним визначенням: радикалізм можливий в усіх сферах людської діяльності: політичній, національній, економічній, моральній, екологічній, інформаційній і т. ін. Під терміном «радикальний» у Галичині останньої чверті XIX століття виступали прихильники цілком конкретного суспільно-політичного напрямку, а саме: соціалістичного. Український соціалізм позначений національною своєрідністю і не схожий на аналогічні течії в російській, польській, німецькій, французькій суспільно-політичній думці. Більше того, він не є внутрішньо моністичним. Навіть репрезентований творчістю чільних своїх представників український соціалізм виявляє оригінальність і багатство думок та ідей.

Провідним ідеологом українського соціалізму є Михайло Драгоманов (1841–1895). У написаній 1883 року «Автобіографічній замітці» він визнавав себе соціалістом. Разом з тим, він вважав за необхідне вже тут зробити два застереження.

Перше: він є «соціалістом західноєвропейської школи, але не російським нігілістом». Друге: «будучи соціалістом за своїми ідеалами, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе лише за відомої поступовості і за високого розвитку мас, а тому й досягне більш за допомогою розумової пропаганди, ніж кривавих повстань».

У проведенні своєї еволюційної концепції М. Драгоманов, однак, не був послідовним. Так, у «Програмі Громади» (1880), яку він підписав разом з М. Павликом і С. Подолинським, йшлося про те, що пануючі верстви не поступляться добровільно своїм становищем, «через те простому народу на Україні не обійтись без збройного бою й повстання (революції)». Громадівство, поруч з радикалізмом, – то була ще одна назва соціалізму на українському ґрунті.

Варто зауважити ряд світоглядних засад тих діячів, які безпосередньо створювали радикальну журналістику в Галичині. Це були Остап Терлецький (1850 – 1902), Михайло Павлик (1853 – 1915) та Іван Франко (1856 – 1916). Вони володіли визначними літературними й науковими здібностями й талантами, на голову перевищували все інтелігентське середовище, яке тоді панувало в Галичині. Не дарма М. Драгоманов вважав їх «ноюю фракцією галицьких народовців»: вони й справді поділяли програму цієї течії в частині вимоги праці для народу, орієнтації на внутрішні українські сили, єднання з підросійськими українцями, поширення освіти, журналістики, літератури народною мовою. Проте вони йшли далі. Добре знаючи становище народу, його бідність і безправність, вони високо піднесли знамено соціальної справедливості, праці задля народного добробуту, економічного підйому українського селянства, зростання людської гідності й національної самосвідомості. Для них актуалізувалися в соціалізмі загальнолюдські й демократичні гасла. Соціалізм не став для них науковим обґрунтуванням революційного перевороту, але залишився утопічною мрією про справедливий суспільний лад, де людина не гнобить людину, а нація – націю.

Загальнолюдські підстави поступу й демократії підкреслював у своєму світогляді І. Франко. У листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, виклавши на його прохання свою біографію для

написання ним передмови до своєї книжки «В поті чола», І. Франко відзначив: безтолковий процес у справі соціалістичної пропаганди скінчився його засудженням, хоча насправді в нього «не було за душею й тіні того гріха»: «ані таємних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий».

Спогади сучасників підтверджують правильність самохарактеристики І. Франка. Василь Лукич твердив, що І. Франка «зовсім неоправдано і безпідставно наклеєно соціалістом, хоч він в тим часі ним не був». Генрик Бігеляйзен, польський журналіст, колега І. Франка за співробітництвом у «Kurjeri Lwowskiemu», писав так про загальний настрій тодішніх галицьких соціалістів: «Роль тодішнього соціалізму обмежувалася виключно до континування кличів французької революції – *liberte, fraternite, egalite* – враз із постулатом доконечного скасування армії й заведення 8-годинного дня праці». І далі цей автор писав таке: «Одначе говорити про І. Франка як про революціонера в модерному сьогочасному розумінні ніяк не доводиться. Це був радше той «вічний революціонер», якого духа ніхто «в гріб не зведе», який фізично щойно «в праці сконає», на те, «щоб щастя всіх пройшло по його аж кістках». Однак світогляд І. Франка весь час перебував у динаміці, і він ще буде зазнавати кардинального переосмислення.

І. Михайлин підсумовує зародження радикальної течії рядом висновків.

1. Соціалізм на галицькому ґрунті був представлений радикальною течією, що виникла тут з народовства під впливом М. Драгоманова в 1877 році, а в 1890 році оформилася організаційно як Україно-руська радикальна партія.

2. Радикальна течія, а згодом і партія виникла в надрах народовства, внаслідок незадоволення нового покоління обмеженістю ідеології цього протопартійного об'єднання, яке недостатньо уваги приділяло економічному становищу народу, відривало національне питання від економічного, а справу національного визволення намагалася розв'язати шляхом поширення української освіти й культури.

3. Соціалізм сприймався його українськими представниками по-різному, але певні спільні елементи в їхньому світогляді виділити можна.

4. Передусім, їх приваблював загальнолюдський пафос соціалізму, обіцянка розв'язати всі соціальні (включно з національним) питання на засадах соціальної справедливості: подолання нужди та злиднів, перетворення найманого робітника на власника засобів виробництва, забезпечення рівномірного розподілу наслідків людської праці; створення нового типу стосунків між націями, які б виключали можливість національного гноблення.

5. У справі запровадження майбутньої ідеальної держави українські соціалісти допускали революцію, але домінувала думка про переважання еволюційного шляху; моральний авторитет справедливої майбутньої держави повинен бути такий високий, що суспільство добровільно, як тільки ознайомиться з доктриною соціалізму, посуне до свого власного щасливого майбутнього, гарантованого новою ідеологією; тому на головне завдання перетворювалася пропаганда соціалізму всіма можливими способами; особливе місце в цій пропаганді відводилося журналістиці, яка забезпечує особливо глибокий і масовий вплив на громадську думку.

6. Соціалізм сприймався українськими соціалістами як модерна поступова (прогресивна) інтернаціональна (міжнародна) течія, що виводить українство зі стану рутенства, національної герметичності й провінційності, єднає з провідними діями й рухами, теоріями й ідеями свого часу; соціалізм розглядався як спосіб подолання обмеженості народівства, а ще більше москвофільства.

7. Українських соціалістів очолили особи, що відзначалися високим рівнем літературного, наукового й публіцистичного таланту (М. Драгоманов, І. Франко, М. Павлик), які на голову перевищували середній інтелектуальний рівень галицького народівського середовища; це спонукало їх, з одного боку, бачити й критикувати рутенство українців Галичини; з другого боку, шукати контактів з рівними за інтелектуальним рівнем діями поза межами своєї національності; до цього

інтелектуального центру тягнулося студентство й школярство, відчуваючи очевидну вищість й сміливість радикалів у порівнянні зі своїми гімназичними й університетськими викладачами, що плуталися в тенетах схоластики й рутенства.

8. Естетична програма українських радикалів передбачала розвиток реалістичного типу творчості, зокрема такого її різновиду, як натуралізм; натуралізм як художній стиль виріс на філософському ґрунті позитивізму, підносив до рівня культу точність наслідування життя, відображення деталі; недарма І. Франко називав його “науковим реалізмом”; натуралізм сприймався радикалами як спосіб поєднання науки й мистецтва, досягнення в художній творчості наукової точності в справі пізнання життя.

Першим періодичним виданням, яке засвідчило появу українських радикалів (соціалістів), став журнал «Друг». Часопис був заснований студентським москвофільським товариством «Академічеській кружок», яке існувало у Львівському університеті з 1870 року. І. Франко дебютував 3 (15) травня 1874 року в третьому числі журналу «Друг» сонетом «Народна пісня», а невдовзі став його ідейним натхненником та ввійшов до редакційного комітету.

Неабияке значення у розвитку видання належить М. Драгоманову, який листувався з редакцією журналу, і спонукав до розгорнутих дискусій про місце української літератури, мови, настанови на єднання Галичини з Україною, переведення часопису на українську мову тощо.

Дослідник історії української журналістики О. Дей відзначає три періоди існування журналу:

1) від заснування до осені 1875 р. (до початку дискусій після першого листа М. Драгоманова),

2) з осені 1875 і до кінця 1876 р., коли в «Друзі» саме відбувся процес ідейного зламу і зміцнювалися демократичні тенденції,

3) період 1877 р., коли «Друг» уже виходив як революційно-демократичний журнал.

Пройшовши складний шлях еволюції, у 1877 році журнал припинив своє існування через арешт його видавців та редакторів

І. Франка, І. Белея, М. Павлика та інших активних учасників соціалістичного руху в Галичині.

У підручнику з «Історії української журналістики» подаються важливі висновки про значення журналу «Друг» у розвитку радикально-демократичної преси в Галичині:

1) це був перший студентський часопис, який пройшов упродовж своєї короткої історії стрімкий розвиток; виникнувши в межах москвофільської ідеології, він згодом став на народовські позиції, а в кінцевому епізоді еволюції перетворився на перше українське радикальне (соціалістичне) періодичне видання;

2) часопис став стартовим майданчиком для значної кількості видатних українських журналістів, одні з яких відзначилися в майбутньому в межах москвофільського дискурсу (С. Лабаш, О. Марков), другі – народовського (В. Лукич, І. Белей), треті – радикального (М. Павлик, І. Франко); для їх усіх «Друг» став надійною школою журналістської майстерності;

3) часопис мав виразну орієнтацію на передові європейські ідеї, серед яких ідея соціалізму, сприйнята у своїй загальнолюдській визвольній сутності, зайняла провідне місце;

4) у часописі дебютували з першими художніми творами перелічені журналісти, але найголовніший здобуток журналу полягав у тому, що він став місцем дебюту й першодруку ранніх творів І. Франка, з яким пов'язана ціла епоха в історії української духовності;

5) журнал у публіцистиці й літературній критиці розвивав думку про галицько-українську єдність, про те, що галицькі русини й українці складають єдиний етнічний масив, а відтак українська мова повинна стати літературною мовою галицької української журналістики; хоча до реальної співпраці на сторінках журналу галичан і українців не дійшло; виняток тут складав М. Драгоманов, який розпочав співпрацю з «Другом», дописуючи до нього з Києва, але дуже скоро опинився на еміграції в Женеві;

6) співпраця з М. Драгомановим була корисною для всього редакційного комітету журналу; незалежно від ступеня прийняття чи неприйняття світоглядних засад М. Драгоманова, його думки, висловлені в листах до редакції та в інших

матеріалах, будили розум, давали взірєць науковості, залізної логіки, широти охоплення проблем; навіть той, хто не пішов далі дорогою соціалізму, міг винести з них важливий творчий урок;

7) журнал став першим виданням, яке опублікувало твори на робітничу тематику, запровадило в українську літературу тему Борислава, показало світові образ українського робітника, нещадно визискуваного єврейським капіталом;

8) журнал став першим періодичним виданням, яке надало свої сторінки для творів українського натуралізму, у межах якого був виконаний цикл бориславських оповідань І. Франка; український натуралізм мав на меті документально точно відображення героїв і обставин, але уникав провідної ідеї європейського натуралізму про залежність людини від спадковості;

9) у процесі виходу журналу було доведено, що далеко не всі ідеї соціалізму можуть бути прищеплені на українському ґрунті; ідея революції як збройного захоплення влади була неприйнятною для українців; так само виявилася неприйнятною ідея внутрішньо-національної класової боротьби, оскільки українського класу капіталістів (як і феодалів) не існувало; найбільшу привабливість для українців складала картини утопічного майбутнього з торжеством соціальної справедливості.

У 1878 році М. Павлик розпочинає підготовку нового соціалістичного періодичного видання. Журнал планувався як літературний і політичний місячник. Це мав бути товстий журнал. Назва нового видання «Громадський друг», запропонована М. Драгомановим, мала вказувати на його зв'язок з попередником – студентським часописом «Друг» – і соціалістичними женецькими виданнями М. Драгоманова, які він саме тоді розпочав видавати під назвою «Громада». Вже друге число видання було конфісковане, а М. Павлика віддано під суд. Журнал опинився у руках І. Франка. Видавці вирішили не здаватися, а боротися з цензурою. Законодавство увільняло від цензури окремі видання обсягом понад 5 аркушів. Видавці ухвалили видавати далі окремі збірки щоразу під новою назвою з періодичністю раз на два місяці.

Першу таку збірку М. Павлик запропонував назвати «Дзвін: Галицько-українська збірка». Упорядкування «Дзвону» здійснив переважно І. Франко, оскільки М. Павлик був зайнятий судовими проблемами. Збірка вийшла на початку серпня 1878 року обсягом 7 др. аркушів тиражем 600 примірників як третє і четверте число «Громадського друга». Однак спіткала та ж доля – конфіскація. Поки М. Павлик відбував ув'язнення, І. Франко підготував до видання нову збірку. Її назву – «Молот» – підказав М. Павлик. Це була аллюзія на вірш І. Франка «Каменярі», щойно опублікований у «Дзвоні». Збірка «Молот» вийшла на початку січня 1879 року як 5 – 7 числа «Громадського друга»; її обсяг склав 13,75 др. аркушів. І. Франко особливо відзначав свою заслугу в тому, що без участі М. Павлика він «докінчив видання «Молота» таким способом, що подокінчувано всі статті для цілого видання, себто двох випусків «Громадського друга», «Дзвона» і «Молота». На цьому історія видання «Громадського друга» і супровідних збірників була закінчена.

Підсумовуючи значення цієї віхи в історії журналістики, І. Михайлин зазначає, що у них був зроблений крок у напрямку підвищення професіоналізму української журналістики, був реалізований проект створення товстого журналу з великою літературною частиною, широкою публіцистикою, розгорнутими інформаційними матеріалами; у журналі й збірниках було продемонстроване особливе обличчя українського соціалізму, який не міг відмовитися від постановки національного питання; ніяк не міг увірувати в постулат соціалізму про космополітичний характер класової боротьби, про те, що пролетаріат не має батьківщини; українські соціалісти працювали в ім'я відродження своєї батьківщини; духовного й економічного піднесення свого народу особливості українського соціалізму виявився в тому, що головним завданням його представники вважали не захоплення влади, а повільне вrostання суспільства в соціалізм; для цього необхідна величезна праця над пробудженням народу, розвитком у нього людської і національної гідності; вони все більше переконувалися в тривалості процесу боротьби за соціалізм; розглядали цю боротьбу як напружену працю, готували себе і вже зараз бралися

за цю працю; з огляду на це їх ідеологію варто назвати каменярьський соціалізм; до праці в журналах і збірниках вдалося залучити ширше, ніж раніше, коло авторів; тут надрукували свої твори І. Франко, М. Павлик, М. Драгоманов, Михайлина Рошкевич, Ф. Вовк, Андрій Кос, Остап Терлецький, Анна Павлик, М. Старицький, Олена Пчілка, О. Кониський, Роман Гудзман, Євген Борисов, Ф. Василевський та деякі інші автори; це свідчило про те, що рівень таланту редакторів і їхнє вміння робити свою справу приваблювали творчих людей більше, ніж ідеологія; незважаючи на конфіскації, журнали і збірники розходилися, читалися і мали величезний вплив на стан громадської свідомості того часу; радикальний часопис виявився лідером і тягнув за собою всю українську журналістику.

У листопаді 1880 року були скликані збори радикально налаштованої студентської та гімназичної молоді, на яких ухвалили заснувати новий радикальний журнал під назвою «Світ», організаторами якого стали І. Франко та І. Белей. «Світ» планувався як «ілюстрована літературно-політично-наукова часопись» з виходом раз на місяць, розміром у три друковані аркуші. Перше число журналу вийшло у світ 10 січня 1881 року. Друкувався часопис фонетичним правописом. «Світ» проіснував неповних два роки: від січня 1881 до вересня 1882 р. Його передплачувало 150 осіб і мав він тираж 300 примірників.

Наприкінці 1890 р. було започатковано Русько-Українську радикальну партію (РУП; згодом перейменована в Українську радикальну партію – УРП) на Галичині, що дала поштовх зародженню українського партійного руху, виробленню програм консолідації народу під партійними прапорами, а також увиразненню функцій агітації та пропаганди, що покладалися на партійну пресу. Українська радикальна партія первісно складалася з людей двох поколінь: до старшого належали М. Павлик, І. Франко, Ф. Щасний-Сельський, С. Данилович, І. Герасимович, Р. Яросевич; до молодшого – К. Трильовський, Є. Левицький, М. Ганкевич, В. Охримович, В. Будзиновський, В. Стефаник, Ю. Бачинський, Д. Лукіянович. Між представниками як старшого, так і молодшого поколінь існували істотні відмінності в поглядах. З часом у партії зі старших і молодших

членів утворилися групи, що пішли розбіжними шляхами і призвели до виокремлення нових партій.

Із початком діяльності РУП на українських землях постало питання про створення партійних органів; ними стали часописи «Народ» і «Хлібороб», що редагувались І. Франком, М. Павликом, І. Герасимовичем, С. Даниловичем та іншими прихильниками ідей «оборони наших бідних хліборобів», «справедливості й добра простого народу». Для ознайомлення з поточним життям тут існували рубрики «З ради державної», «Сейм краєвий», «Дрібні вісти», «Вісти з краю і світа», «Справи просвітні»; друкувались белетристика, критика й бібліографія, дописи та кореспонденції про політичні та духовні справи. Скажімо, на шпальтах журналу «Народ» опубліковано чимало матеріалів у рубриках «Політика краєва і загранична», «Справи суспільно-економічні», «Полеміка й дописи», «Політичні нотатки», «Дрібніші вісти», «Політично-суспільні вісти». Авторитетними авторами журналу були І. Франко, М. Павлик, М. Ганкевич, Н. Кобринська, В. Будзиновський, М. Драгоманов, Леся Українка та ін. Таким чином журнали «Народ» і «Хлібороб» залишилися найбільш прикметними явищами радикальної журналістики періоду існування РУРП.

Аналізуючи партійну періодику к. XIX – поч. XX ст. дослідниця В. Георгієвська віддає чільне місце найважливішій постаті в українському радикальному русі М. Драгоманову. Саме йому було присвячено кілька номерів «Народу» 1895 р.: два з них приурочені 30-літньому ювілеєві літературно-наукової та громадської праці українського діяча (№ 1/2, 3/4), а в останніх номерах (№ 12–17) друкувались некрологи, надгробні промови, посмертні пошанування, телеграми, відгуки з європейських часописів, листування (М. Павлик і М. Драгоманов), аналіз окремих праць публіциста й політика. Виступаючи з нагоди ювілею М. Драгоманова, І. Франко наголосив на кількох важливих для української культури та історії пріоритетах: «Народ, що не шанує своїх великих людей, не вартий зватися освіченим народом...»; Драгоманов для своїх земляків «більше, як заслужений чоловік», адже в ньому шанували «друга, вчителя, провідника», він став «в великій пригоді нашому поколінню».

Видання «Житє і слово» (1894 р.) І. Франко планував як журнал, «з котрого виключена буде всяка політика». Це був перший часопис, який належав родині І. Франка і в якому він сам виступав як редактор, тобто був його цілковитим господарем; завдяки високій культурі редагування журнал відійшов від політичної вузькості радикальних партійних видань і формувався на загальнолюдських засадах; у перший період журнал дав дуже багато публікацій з етнографії, фольклористики, історії старого письменства. Другий період існування журналу перетворився з наукового на суспільно-політичний часопис; це перетворення засвідчило політичну кризу в радикальній партії, формування навколо І. Франка та його журналу тих діячів, що в майбутньому склали ядро національно-демократичної партії. «Житє і слово» став першим товстим літературно-науковим журналом, що вівся на засадах кращих зарубіжних наукових вісників, а відтак його можна розглядати як безпосереднього попередника «Літературно-наукового вісника».

Підсумовуючи, варто зазначити, що на багатьох публікаціях, що друкувалися на сторінках радикальної преси в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., позначилося загальне спрямування – сприяння самоусвідомленню народу, щоб «радикалізм пустив коріння між народом», пробуджувати націю. Основним «двигуном» літературно-наукового, агітаційно-роз'яснювального руху, поширення значного масиву «радикальної культури» був І. Франко – як письменник, дослідник, редактор, публіцист.

У цілому, І. Михайлин зазначає, що радикальна журналістика стала ознакою внутрішнього зростання українства як такого і української журналістики як дзеркала політичного життя, вона засвідчила урізноманітнення українського руху, де поруч з правим, консервативним крилом з'явилося ліве, поява якого відіграла позитивну роль; вона перебувала під величезним духовним впливом М. Драгоманова, людини неоднозначної, у світогляді якої переважала орієнтація не на українські національні цінності, а на космополітичні демократичні ідеали; скомпрометованість цього шляху інтуїтивно відчувався в колах радикалів уже давно, а зі смертю лідера стала цілком очевидною;

вона засвідчила кризу соціалістичної ідеології, яка не прищеплювалася на українському ґрунті і від якої відійшла значна кількість найбільш талановитих представників радикального руху, подолавши шлях від соціалізму до національної демократії.

Список використаних джерел

1. Георгієвська В. Публіцистика Івана Франка у партійній пресі Галичини кінця XIX століття. *Обрії друкарства*. 2016. № 1. С. 12–18.

2. Георгієвська В. Становлення і розвиток партійної періодики на Західній Україні (кінець XIX – початок XX ст.). URL: irbis-nbuv.gov.ua

3. Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. Спогади про Івана Франка / упор. М. І. Гнатюк. Львів : Каменяр, 1997. С. 178–186.

4. Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. С. 196 – 205.

5. Драгоманов М. Три листи до редакції «Друга». *Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2-х т.* Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 397–427.

6. Михайлин І. Історія української журналістики XIX століття : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.

7. Сніцарчук Л. Українська преса 1891–1905 рр.: «Збудити і з'єднати нашу надпартію, якій на ім'я нація!» / *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліограф. дослідження* / уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (керівник проекту), Л. В. Сніцарчук. Львів : Оріяна-Нова, 2009. Т. 2. С. 3–43.

8. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліограф. дослідження / уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (керівник проекту), Л. В. Сніцарчук. Львів : Оріяна-Нова, 2008–2014. Т. 1–4.

9. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова, 26 квітня 1890 р. *Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т.* – Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 245–247.

10. Франко І. Я. Що таке поступ? *Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 341–352.

11. Стрілець В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. XIX ст. – 1939 р.). Київ : Дніпро, 2002. 214с.

Тема 2. Роль журналістики у розвитку української політичної думки у кінці XIX ст. – на початку XX ст.

Наприкінці XIX ст. саме на журналістику була покладена важлива місія формування національної свідомості в широкого кола представників народу й інтелігенції, а відтак і до постановки питання про політичну незалежність української нації й побудову нею своєї держави.

Уже перша українська політична партія європейського зразка – Русько-Українська Радикальна партія, – утворена у Львові 4 жовтня 1890 року на своєму першому установчому з'їзді при безумовному провідному соціалістичному векторі ставила у своїй програмі національне питання. Радикальна партія, говорилося тут, «в національних справах змагати буде до піднесення почуття національної свідомості і солідарності в масах усього русько-українського народу через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. п.» Вона вимагала для кожної нації можливості найповнішого культурного розвитку, розглядала забезпечення національних прав у контексті здобуття усіх демократичних свобод. Проте, РУРП в особі домінуючої частини членів ще поділяла ілюзію про можливість за соціалізму механічного розв'язання національного питання, тобто по суті – його зняття. На цій підставі до програми не було внесене питання про національне самовизначення українців. Соціалісти жили постійним очікуванням соціалістичної революції, переможне здійснення якої клали в межах десяти років від своєї сучасності. Перемога соціалізму у більшій країні означала й більший всесвітній успіх соціалізму, тому боротьба залежних народів за своє національне визволення розглядалася в межах соціалістичної ідеології як явище шкідливе, спрямоване на подрібнення революційних сил. Окрім того, інтенсивно запроваджувалося гасло, що встановлення соціалізму знищить

експлуатацію людини людиною, народу народом; а відтак, ідучи до соціалізму, революціонерам безглуздо висувати претензії один до одного.

Такий підхід не вдовольняв значну і дедалі зростаючу частину членів РУРП, національне питання в ній постійно обговорювалося. Суперечності між соціально і національно орієнтованими частинами партії призвели згодом до її розколу.

У підросійській частині України відбувалися схожі процеси, які, однак, з огляду на поліцейський характер держави мали латентний характер. У 1891 році в Києві утворився студентський гурток, на чолі якого стояли М. Міхновський, С. Шемет, А. Кучинський. Гурток мав тісні стосунки зі старшим поколінням українських діячів: В. Антоновичем, О. Кониським, О. Русовим. В. Антонович читав для гуртка лекції з історії України. О. Русов, працюючи земським статистиком, влітку 1891 року залучив 50 студентів Київського й Харківського університетів до перепису нерухомого майна в Полтавській губернії. Під час цієї акції склався гурток з чотирьох студентів: І. Липа, М. Байздренко, М. Базькевич, В. Боровик. Тоді ж вони дали клятву вірності справі визволення України на могилі Тараса Шевченка і назвали себе «Братство тарасівців». Крім перелічених, до братства долучилися Б. Грінченко, М. Коцюбинський, В. Самійленко, М. Кононенко, Є. Тимченко, О. Черняхівський, В. Шемет та ін.

Центром діяльності «Братства тарасівців» у 1891–1893 роках став Харківський університет, де його члени розвинули свою працю серед студентської та учнівської молоді, селян і робітників. Сили організації росли. У лютому 1893 року тарасівці відважилися на перший прилюдний виступ: публічне відзначення Шевченкового свята з виголошенням політичних промов. Тут, зокрема, була прочитана доповідь, підготовлена І. Липою, з викладом ідейних засад нового руху. Через два місяці допрацьований унаслідок обговорення текст був опублікований анонімно під назвою «Profession de foi молодих українців» у Львові в журналі «Правда» (1893, т. 17, с. 201 – 207).

У цьому політичному документі варто відзначити такі головні положення:

1) відмежування молодих українців від старих, тобто тарасівців від українофілів. У цьому відобразився конфлікт поколінь і поява нової якості, у яку перейшла кількість українських настроїв і ідей у суспільстві. Раніше українофільство було «нормальним з'явищем нашого ненормального стану», відзначалося в програмі, але тепер іти старим шляхом може лише ворог України. Викриття українофільства, однак, не супроводжувалося запропонованням програми практичних дій, а лишалося в межах ідейного дистанціювання;

2) головне гасло «Profession de foi» полягало в проголошенні вимоги національної свободи для українців. «Наука і життя Українського народу, – говорилося в програмі, – доводять нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією, і як кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці й поступу». Себе молоді українці проголошували борцями за цю мету. «Ми, яко космофіли, що любимо всіх людей, – відзначалося тут, – повинні бути націоналами... і передусім дбаємо про те, щоб дати своєму народові волю національну»;

3) під «своїм народом» розумілися українці в усіх державах, передусім у Росії і Австро-Угорщині. «Для нас, свідомих українців, – писалося у програмі, – єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духа розірвати на два шматки не можна»;

4) здобуття національної волі для українців пов'язувалося передусім з визволенням їх з російських кайданів. На цьому шляху союзниками українців є всі поневолені народи Росії. «Працюватимемо в такому напрямку, – заявляли молоді українці, – щоб він сприяв розбити російські кайдани і визволити усі російські народи з-під гнітучого їх деспотизму і централізму»;

5) для розв'язання цього завдання необхідне формування нового типу українського інтелігента, самовідданого лицаря національної боротьби. «Ми поставимо нашу справу так, – проголошувала програма, – що вона не залежатиме від сьогочасних обставин; своєю істотою і моральною силою ми

знищимо ці обставини й виробимо з себе українську інтелігенцію в самому високому розумінні слова»;

б) у межах практичних завдань програма тарасівців мало чим відрізнялася від діяльності громад старих українців: запровадження української мови в освіту й виховання, змагання за «добробут народний», домагання «такої відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите задоволення всіх моральних, просвітніх, соціальних і політичних потреб українського народу».

Програма тарасівців являла собою швидше ідеологічну заяву, аніж прагматичний, ужитковий документ, спроможний щодня керувати діяльністю великої кількості людей. Улітку 1893 року у Києві відбувся з'їзд організації, але до поліпшення програми справа не дійшла. «Братство тарасівців» було створене як нелегальна таємна організація за всіма правилами конспірації. Воно складалося з п'ятирок, що мали зв'язок з центром, але не були знайомі між собою. Незважаючи на це, після опублікування «Profession de foi молодих українців» про організацію довідалася поліція і між тарасівцями розпочалися арешти. Харківська група в 1893 році була практично знищена. Сам І. Липа відсидів 13 місяців під арештом і змушений був закінчувати університет уже не в Харкові, а в Казані. Унаслідок арештів, з одного боку, і невизначеності програми й герметичності в побудові, з другого боку, «Братство тарасівців» почало занепадати.

Та проте, зникнувши організаційно, воно залишило глибокий слід в політичному житті підросійської України. Ліберально налаштоване крило тарасівців влилося в Загальну Українську Безпартійну Демократичну Організацію, засновану в Києві О. Кониським у 1897 році з членів Старої громади та представників громад губернських міст України. У 1904 році ЗУБДО перетворилася на Українську Демократичну партію, яка в 1908 році влилася в Товариство Українських Поступовців, що проіснувало до 1917 року і сформувало Українську Центральну Раду. Революційно налаштоване крило «Братства тарасівців» на початку 1900 року утворило Революційну українську партію. Таким чином ідея національної свободи опановувала все ширшим колом українців у Росії.

Тимчасом практика революційної діяльності свідчила про те, що вже зараз соціал-демократи панівних націй не спроможні зрозуміти ідейних побратимів з пригноблених націй. Створена поляками у 1892 році Галицька робітничка партія ігнорувала всяку співпрацю з українцями й радикальною партією як їх політичним авангардом. Унаслідок триваючої парцеляції господарств продовжувалася пролетаризація селян. Масового характеру набула еміграція. Окрім заокеанської, був відкритий інший шлях – до Росії; царський уряд запрошував охочих українців з Галичини освоювати величезні простори імперії. Справа дійшло до того, що 20 листопада 1892 року Галицький намісник граф Каземір Бадені розіслав лист греко-католицьким деканам суміжних з Росією східних повітів краю. Лист широко коментувався в пресі. У ньому намісник висловлював стурбованість масовим характером еміграції австрійських українців до Росії і відповідальність за це покладав на греко-католицьких священників, які не сумлінно виконують свої обов'язки.

Обговорення цього питання викликало до життя епохальний твір в історії української суспільно-політичної думки. У четвертому (лютневому) числі журналу «Народ» 1893 року з'явилася перша подача праці Юліана Бачинського «По поводу еміграції». До сьомого числа праця друкувалася в кожній новій книзі журналу. Потім несподівано настала перерва. У № 14 з'явилася ще одна подача, але на цьому публікація праці Ю. Бачинського була припинена. До редактора «Народу» (а ним тоді вже був одноосібно М. Павлик) дійшло, нарешті, куди хилить автор. Він не міг допустити появи в своєму журналі праці, спрямованої на марксистське обґрунтування неминучості розв'язання українцями проблеми створення власної держави. Рукопис було повернуто авторові і два роки пролежав без руху. Аж у 1895 році Ю. Бачинський отримав запрошення від «Універсальної бібліотеки» видати працю накладом видавництва. Так вийшла в світ праця, яка вже мала заголовок «Україна irredenta» (по поводу еміграції): Суспільно-економічний скіц». Після відомої праці о. В. Подолинського «Голос перестороги» (1848) українська політична думка повернулася до проблематики

створення української держави. До того ж, у попередніх програмах і радикальної партії і «Братства тарасівців» йшлося про забезпечення українцям національної свободи, але як механізм забезпечення бачилося надання їм широкої автономії в межах існуючих держав. Жодна політична сила поки що не ставила питання про те, що для здобуття національної свободи необхідно створити власну державу.

Юліан Бачинський (1870–1940) – виходець з родини священика, за освітою юрист, вчився в університетах Львова і Відня. З 1890 року входив до керівного ядра радикальної партії, належачи до крила «молодших радикалів». Дивовижно склалася його доля. На черговому з'їзді радикальної партії в 1895 році він домогся прийняття резолюції про політичну самостійність українського народу. Але під час її розколу в 1899 році примкнув до меншості, яка оголосила себе Українською соціал-демократичною партією.

Книга «Україна irredenta», хоч і не в усьому досконала й бездоганна, стала нерукотворним пам'ятником Юліану Бачинському, навічно вписала його ім'я в історію української журналістики й публіцистики. Сам Ю. Бачинський так сформулював завдання своєї праці: «подати властиву причину еміграції селян галицьких за границю краю – взагалі, а друге, відслонити будучність, яка жде українську націю». Свою розгорнуту ідеологічну будову Ю. Бачинський закінчив двома важливими ужитковими міркуваннями. Необхідно «вже і відтепер почати тій малій горстці свідомих вже Українців будити серед української суспільності, оскільки се лише можливо, і думки про політичну самостійність України». Не забув публіцист і про свої корпоративні партійні інтереси. У справі політичної самостійності України, відзначив він, «одинокі партія, що може піднятися до такої борби, то – партія радикальна. Судячи по людях, що входять в склад її, і по її теперішній радикальній тактиці політичній, се одинокі партія, що в силі розпочати таку борбу, се одинокі партія, у котрої суть і потрібні до такої борби завдатки».

Як слушно зазначає І. Михайлин, значення книги «Україна irredenta» сьогодні важко переоцінити. Ю. Бачинський виступив у

ній майстром публіцистичного мислення і аргументації: розпочавши своє дослідження з приватного питання – з'ясування причин еміграції, – він віртуозно вийшов на постановку головної проблеми екзистенції української нації – створення самостійної Української держави. Він довів неминучість її виникнення, спираючись на економічні чинники, не виходячи за межі марксистського дискурсу. Його докази й аргументи виглядали неспростовними. Звичайно, сьогодні цілком виразно праця Ю. Бачинського бачиться як дитя свого часу. Але вона важлива й для сучасного українця як видатна спроба обґрунтувати неминучість створення Української держави, утвердити потребу вже тоді працювати над здійсненням цього завдання.

«Україна irredenta» сколихнула громадську думку. У галицькій пресі на неї з'явилося багато відгуків. Свою «Україну irredenta» написав І. Франко. У публіцистичних традиціях того часу було слухним використовувати рецензовані праці як мотив для розвитку власної концепції. Франко використав книжку Ю. Бачинського для того, щоб розгорнути свою власну концепцію саме «України irredenta», тобто роз'єднаної, що прагне до об'єднання.

Відцентрові процеси в радикальній партії після смерті М. Драгоманова набули загрозливого характеру. У 1899 році вона розкололася на три угруповання. Ліва меншість утворила Українську соціал-демократичну партію, яка, проголосивши про своє відокремлення, лише в 1903 році провела свій перший з'їзд. До неї увійшли М. Ганкевич, Ю. Бачинський, С. Вітик, Р. Яросевич.

Під керівництвом М. Павлика продовжувала існувати Українська радикальна партія, яка перетворилася на партію селян.

Праве крило, до якого увійшли І. Франко, В. Охрімович, Є. Левицький, В. Будзиновський, Т. Окуневський та ін., створило разом з народовською більшістю, серед якої були Ю. Романчук, К. Левицький, М. Грушевський, Є. Олесницький та ін., Українсько-руську національно-демократичну партію. Вона була заснована 26 грудня 1899 року на установчому з'їзді. 5 січня 1900 року були проголошені її програмово-політичні постанови. У них

відзначалося, що український народ має глибокі традиції державної самостійності, віками боровся за свої державно-політичні права, а відтак, заявляла партія, «остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоб увесь україно-руський народ здобув собі культурну, економічну та політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм». Таким чином, головні положення праці Ю. Бачинського здобули організаційне втілення, хоча він сам опинився в іншій партії.

УНДП посіла незабаром домінуюче становище в українському суспільно-політичному житті Австро-Угорщини. Її головою був обраний Ю. Романчук. На позиціях УНДП стояли газети «Діло» і «Буковина». У 1907 році на парламентських виборах партія здобула 17 депутатських мандатів з 27, отриманих українцями вкупі з москвофілами. У листопаді 1818 року вона відіграла провідну роль у створенні Західно-Української Народної Республіки.

Приблизно у цей же час аналогічні процеси організаційної консолідації національно свідомих українців відбулися в підросійській Україні. 11 лютого 1900 року у Харкові як підпільна політична організація була створена Революційна українська партія (РУП). До її складу увійшли діячі студентських громад: Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич, Б. Камінський, П. Андрієвський, Ю. Коллард, О. Коваленко, Д. Познанський та ін. Про заснування РУП на «Раді чотирьох», що відбулася 29 січня 1900 року в Харкові і оголосила ця група студентської молоді. Члени новоствореної партії, однак, невизначено уявляли собі мету і завдання власної діяльності. Тому вони звернулися до старшого за віком, авторитетного члена колишнього «Братства тарасівців» харківського адвоката М. Міхновського з проханням скласти для них програму РУП. Він відмовився стати членом РУП з огляду на ідейну невизначеність молоді партії, але програму для неї скласти погодився. Він зачитав її як промову на святкування Шевченкових роковин у березні 1900 року в Харківському й Полтавському осередках РУП. У тому ж році ця промова під назвою «Самостійна Україна» була опублікована брошурою у Львові як видання РУП. Брошура стала ще однією віхою, що

позначила остаточне завершення формування самостійницького дискурсу в українській суспільно-політичній думці.

У «Самостійній Україні» М. Міхновський, спираючись на тисячолітню традицію української державності, обґрунтував історичні права України на самостійне існування та сформулював найближчу вимогу на шляху до цього – «поверненням нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії». У державній самостійності України автор убачав головну умову існування української нації. Твір «Самостійна Україна» найменше скидався на політичну програму, а швидше являв собою публіцистичне есе з обґрунтуванням імперативних настанов. Свої міркування М. Міхновський об'єднав навколо трьох стрижневих понять: історія, право, третя інтелігенція.

Загалом Міхновського можна вважати фундатором національно-радикальної політично-філософської течії, засадничими положеннями якої стали цілковита самодостатність української ідеї та її цілковита окремішність від ідеї загальноросійської (в тому числі і революційної), необхідність здобуття Україною політичної незалежності та досягнення соборності без огляду на можливі конфлікти і в якнайшвидший час та лідерство української інтелектуальної еліти в боротьбі (коли треба, то й збройній) за державну незалежність. М. Міхновський однозначно закликав до боротьби, що мала початися негайно і тривати до повної перемоги. Він писав: «Ми будимо приспані, прибиті, порізані сили українського народу, організуємо їх, переводимо в чин і життя, велику спільну силу українства направляємо на здобуття Самостійної України. Самостійна Україна повинна бути тим великим, повним глибокого і широкого змісту словом, в якому зосереджуються всі думки і бажання рабів, щоб бути свідомими, невільників, щоб бути вільними, злидарів, щоб бути маючими, упосліджених, щоб бути рівними, зневажених, щоб бути гідними, всіх українців, щоб бути вільними людьми... Хай всім борцям за визволення свого народу світить сонце Самостійної України! Ми ідемо – годі ховатись – до повстання, до збройного повстання за визволення українського народу з-під національного й економічного

рабства... З міцним пересвідченням неминучости і конечности приходимо ми до потреби повстання. Ніхто даром не зречеться своїх прав, ніхто не схоче признати українцям справедливости, ніхто не віддасть українському народові його прав і його землі... Нехай сила розв'яже!... Тому готуйтеся до повстання! Велике діло настає для українського народу... По всіх сторонах Росії шириться вогонь пожарів і земля червониться від крови, виконується свобода народів і соціальна рівність між членами тих народів. Але ту свободу, ту рівність візьмуть тільки сильні народи! Тільки ті, що не бояться боротьби, що свою свободу скроплять кров'ю вогонь своїх».

Здоровий націоналізм, як стверджував автор, покликуює до історичного життя нові народи, веде до розпаду приречених історією імперій. У бракові такого націоналізму серед широкого загалу українців Міхновський бачить основну причину нещастя своєї нації. Головними опонентами Міхновського виступають не «чужинці», а «українофіли, що виробили релігію лояльності», українська інтелігенція, яка в попередніх своїх поколіннях не узгоджувала свої інтереси з інтересами народу, зраджувала, покидаючи його в найгірші часи. Її репрезентанти «надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії». Саме «українофіли» зробили український національний рух чимось смішним і ганебним і тим самим відштовхнули від українства «цілу молоду Україну». Без інтелектуального та чуттєвого впливу молодого покоління, яке, на думку публіциста, мусить сформувати «українську інтелігенцію третьої формації», на політичний зміст національної ідеї, здобуття Україною державності неможливе.

Микола Іванович Міхновський (1873 – 1924) народився в селі Туровка Прилуцького повіту Чернігівської губернії в родині священика. Після закінчення Прилуцької гімназії вчився в Київському університеті св. Володимира на юридичному факультеті, був у цей час провідним діячем «Братства тарасівців». У лютому 1900 р. молодий харківський адвокат виступив перед молодіжною аудиторією на нелегальних шевченківських святах, де заявив про необхідність збройної боротьби за права українського народу. Відразу зі створенням

Української народної партії (УНП), заснованої ним на початку 1902 р., Міхновський пише «Десять заповідей для УНП». Варто навести їх повністю:

«1. Одна, єдина, неподільна від Карпат аж до Кавказу Самостійна, Вільна, Демократична Україна – Республіка робочих людей – оце національний всеукраїнський ідеал. Нехай кожна українська дитина тямить, що вона народилась на світ на те, щоб здійснити цей ідеал.

2. Усі люди твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жиди – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.

3. Україна для українців! Отже вигонь звідусіль з України чужинців – гнобителів.

4. Усюди й завсігди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зневажай перевертнів-відступників, і добре буде цілому твоєму народу й тобі.

6. Не вбивай Україну своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробися ренегатом-відступником.

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9. Допомагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо тим додаєш їм сили й відваги».

Публіцистика Миколи Міхновського і до сьогодні має різне трактування – від захопленого тлумачення і цитування в націоналістичному середовищі («батько українського націоналізму») до майже повного неприйняття («фашистська, шовіністична ідеологія») – у лівому і ліберальному колах. Однак, попри таке ставлення сучасних істориків і політиків, постать і творчість М. Міхновського досі залишаються малозначними серед широких верств українського народу, служінню якому він присвятив усе своє життя.

І якщо в ідеологічній концепції М. Міхновського запроваджувалося етнічне, а не географічне розуміння українців, то Ю. Бачинський пропонував об'єктивно неприйнятну модель української державної незалежності. Адже віддавна Україна існувала як багатонаціональна держава, де історичною традицією була присутність на її території греків, печенігів, чорних клобуків, половців, татар, литовців, молдаван, поляків, вірмен, євреїв. Концепція М. Міхновського своїм максималізмом відштовхувала від себе багатьох осіб, що звикли бачити навколо себе в Україні представників різних націй і народностей.

Та як би сьогодні ми не оцінювали публіцистичну працю М. Міхновського «Самостійна Україна», але її необхідно сприймати, поруч з «Україною irredenta» Ю. Бачинського, як факт зростання української національної самосвідомості, формування ідеї незалежної Української держави. Поява цих двох праць та двох партій – УНДП і РУП, які виникли практично одночасно на хронологічній відстані меншій, ніж два місяці, – і означало здобуття українським народом національної притомності. Велику роль у цьому процесі відіграли усі складники духовного життя нації: література, театр, наука. Проте провідне місце в ньому відіграла українська журналістика

У цілому, відстоювання в пресі прав українського народу на самостійний національний, культурний, економічний розвиток призвело до формування нового типу політичної свідомості, у парадигмі якої виникнення незалежної, самостійної Української держави розглядалося як відновлення історичної справедливості, подія неминуча і невідвотна.

Список використаних джерел

1. Бачинський Юліан. Україна Irredenta (по поводу еміграції): Суспільно-політичний скіц. URL : <https://zbruc.eu/node/54638>.
2. Геращенко Т. Микола Міхновський у спогадах і оцінках його сучасників. *Молода нація*. 2003. №2. С. 13–32.
3. Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. С. 196–205.

4. Животко Аркадій. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

5. Курас І. Перший речник новітнього українського самостійництва. *Історія України*. 2000. № 16. С.3–14.

6. Мартинець В. Микола Міхновський – піонер українського націоналізму. *Політологічні читання*. 1995. № 2. С. 263–264.

7. Михайлин І. Історія української журналістики XIX століття : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.

8. Міхновський М. Самостійна Україна. URL http://mnk.org.ua/media/filer_public/e2/38/e2382cc5-d0ee-4490-b5ee-d81bc6de9197/mykolamikhnovskiyi-samostiinaukraina.pdf

9. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії *Політологія. Кінець XIX–перша половина XX ст.: Хрестоматія* / За редакцією О. Семківа. Львів. : Світ, 1996. С. 142–154.

10. Наумов С. Братство тарасівців. *Український історичний журнал*. 1999. №5. С. 36–42.

11. Нахлік Є. Франкова рецепція «України irredenta». URL : <https://zbruc.eu/node/54518>.

12. Осадчук М. Марксист, що «винайшов» українську незалежність. Юліан Бачинський та «Україна irredenta». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/10/30/156451/>.

Тема 3. Українські часописи Наддніпрянщини на межі XIX–XX століть: специфіка публіцистичного дискурсу

Трансформація суспільної свідомості наприкінці 80-х років XIX століття спричинила якісні перетворення у царині публіцистичного слова, що супроводжувались виникненням нових стандартів мислення і сприйняття соціальної дійсності.

У цьому контексті заслуговує на увагу формування такої важливої ділянки громадського життя, як національна преса та становлення національної редакційно-видавничої справи в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст., що відбувалося в складних умовах визвольного громадсько-політичного руху в Україні. Громадсько-політичні часописи Наддніпрянщини та

національна видавнича галузь була дійовою підтримкою українському національному рухові та культурі, що орієнтувалися на національну самобутність.

Становище України у складі Російської імперії на початку ХХ ст. характеризувалось сповільненими процесами соціально-економічного розвитку та індустріалізації, що призвело до глибокої економічної кризи 1900–1903 рр., наслідки якої тривали аж до 1909 р. У цей час на території Наддніпрянської Україні збільшувалась кількість інтелігенції, яка відігравала провідну роль у боротьбі за українську державність. Ця молода генерація національно-визвольного руху об'єднувалась у нові національні політичні організації. Так, на початку ХХ ст. на Наддніпрянщині утворилися політичні партії. Поряд з організаціями, що стояли на марксистських позиціях, почали діяти й інші соціал-демократичні, соціалістичні політичні організації. Найвідомішими серед українських політичних партій були Революційна українська партія (РУП); Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП); Українська соціал-демократична спілка («Спілка»); Товариство українських поступовців (ТУП); Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР); Народна українська партія (НУП) та деякі інші політичні угруповання.

Вже у 1905 році основна частина РУП утворила Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), що обмежилась в політичній сфері лише гаслами, в яких проголошувалась потреба автономії України. Очолили УСДРП Д. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш. Лідери партії намагалися зберегти рівновагу між національними та соціалістичними пріоритетами, достатньо суперечливо при цьому поєднуючи націоналізм з марксизмом. Зокрема вони вважали, що партія мала бути виключно національною – складатися виключно з українців. Зрозуміло, що таке прагнення не узгоджувалось з відомим марксистським гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

З наведеного вище виходить, що напружена ідейна боротьба та пов'язані з нею хитання та розколи в РУП наочно засвідчили ціннісні орієнтири представників українського ліво-радикального

руху, який намагався поєднати в собі націоналістичні і соціалістичні тенденції.

Деякі з ідеологів партії, наприклад, М. Міхновський, рішуче виступали за домінанту національних цінностей, не відмовляючись при цьому від соціалістичного ідеалу, а їх опоненти, такі, як М. Меленевський, навпаки віддавали перевагу соціал-демократичним гаслам, вважаючи розв'язання національного питання вторинним проти першорядних соціально-економічних проблем. Були ще треті, а їх серед соціал-демократів була більшість, які прагнули органічно поєднати національні і соціальні цінності. Немає сумнівів, що для багатьох це було привабливим, але саме такий підхід і стримував розробку чіткої концепції та вибір конкретної стратегії політичної діяльності, яких так бракувало керівництву УСДРП під час революційних подій 1905–1907 років.

Одночасно поряд з партіями соціалістичного спрямування в Україні поступово став розвиватися ліберально-демократичний рух. Проте, на відміну від радикалів, ліберали почали оформлятися в політичні організації дещо пізніше – практично напередодні буржуазно-демократичної революції в Росії 1905–1907 років.

У серпні 1904 року за ініціативою молодих членів українських громад була створена Українська демократична партія (УДП). Очолювали цю партію помірковані громадівські діячі О. Лотоцький і Є. Чикаленко. Майже одночасно з УДП з'явилась і Українська радикальна партія, на чолі з Б. Грінченком та С. Єфремовим. Обидві партії за складом були малочисельні. Займали вони послідовні ліберально-демократичні позиції та обстоювали ідею встановлення і Російській імперії конституційної монархії, яка б надала українським землям автономію.

Принципових розходжень у програмах цих двох партій не існувало, а тому і було прийнято рішення у 1905 році об'єднатись в Українську демократично-радикальну партію (УДРП), яка, як і її попередники, обстоювала лише ідею автономії України у складі Росії.

Дослідник А. Животко в «Історії української преси» зазначав: «Революція 1905 року, що охопила всю Росію, викликала серед українського суспільства надію на створення національної преси українською мовою». Варто підкреслити, що ще у 1903 р. у Києві з'явилося перше число нелегального часопису «Вісник української київської студентської громади», у Житомирі вийшов часопис «Мысль», який видавали учні Волинської духовної семінарії.

На початку жовтня 1905 р. розпочався всеросійський політичний страйк. Прагнучи придушити його, уряд 14 жовтня запровадив військовий стан у багатьох містах, зокрема й у Києві та Харкові. Університети було закрито, фабрики й заводи заповнили поліція і війська. Однак страйк ширився. В Україні у ньому взяло участь 120 тис. осіб.

Голова уряду граф С. Вітте наполіг на кардинальних реформах. 17 жовтня Микола II підписав маніфест, яким «дарував» народові громадянські свободи – недоторканність особи, свободу совісті, друку, зборів, союзів. Було зроблено рішучий крок до конституційної монархії замість самодержавства – декларувалося скликання законодавчої Державної Думи, тобто російського парламенту. Документ увійшов в історію як Маніфест 17 жовтня 1905 р.

Лубенська громада УДРП переклала українською мовою і поширила в листівках знамениту доповідну записку графа Вітте царю, в якій обґрунтовувалася необхідність реформ. Користуючись маніфестом, демократи-радикали висунули вимогу зняти цензурну заборону української мови. Однак їхні дії в цьому напрямі не завжди були успішними.

Відразу після оприлюднення царського Маніфесту у Києві зібрався редакційний комітет, щоб обговорити план видання першого номера щоденної української газети «Громадське слово». І в цей же час у Києві чорна сотня влаштувала погроми. Налякані погромами, київські друкарні боялися друкувати українську газету лише на підставі Маніфесту 17 жовтня. Чекали окремого спеціального письмового дозволу від губернатора. Губернатор, як і можна було очікувати, такого дозволу давати не

поспішав. Терміни видання першої української газети затягувалися.

Однак у Лубнах, на Полтавщині, місцеві українські патріоти зуміли домовитися з керівництвом місцевої друкарні про друк українського часопису. Так, 25 листопада 1905 р. у Лубнах з'явилася перша на теренах Наддніпрянщини україномовна газета «Хлібороб». Підписував її як редактор наймолодший із братів Шеметів – Микола, хоча насправді редактором був старший брат Володимир, який ще перед революцією 1905 р. спробував видавати щоденну газету «Поступ», але не отримав дозволу Міністерства внутрішніх справ. Історія часопису була недовгою. У грудні 1905 р., на п'ятому числі, він був заборонений. Та, незважаючи на його короткий вік, часопис відіграв вагомий роль як у становленні національного українського інформаційного поля на Наддніпрянщині, так і в розвитку національної свідомості народу. Заслуга «Хлібороба» була і в тому, що він відкрив нову еру в історії культури й суспільно-політичної думки України і після його появи українська преса вже ніколи, незважаючи на будь-які заборони, не переривала свого родоводу.

Після заборони «Хлібороба» В. Шемет намагався продовжити видання часопису під назвою «Хліборобська справа», однак, незважаючи на «конституційні свободи», усі його клопотання не мали результатів.

Наприкінці грудня 1905 р. члени гуртка «Українська демократична громада», до якого входили Л. Жебуньов, Г. Маркевич, П. Мирний, Г. Коваленко, на одній із своїх нарад, розуміючи, що «Хлібороб» не зможе вижити в розбурханому морі російського шовінізму, вирішили розпочати збір коштів для створення нового видання. Видавцем обрали Г. Маркевича, обов'язки головних редакторів поклали на М. Дмитрієва та Г. Коваленка. Часопис вирішили назвати «Рідний край».

Наприкінці 1905 року, під час поїздки на Наддніпрянську Україну, М. Грушевський побував на з'їзді Української радикальної партії (УРП) і Української демократичної партії (УДП), пізніше мав окрему зустріч з лідерами УРП С. Єфремовим, Ф. Матушевським, Б. Грінченком, а також деякими

діячами київської громади – Є. Чикаленком, В. Леонтовичем, О. Лотоцьким.

25 грудня 1905 р. у Полтаві, рівно через місяць після прийняття царською адміністрацією «Тимчасових правил про друк», побачило світ перше число тижневика «Рідний край», який відкривався поезією-маніфестом П. Мирного «До сучасної музи». Авторський колектив журналу, обираючи нелегкий і небезпечний шлях розбудови рідної культури, прагнув розбудити національну свідомість українців, виховувати в них почуття національної гідності. Мета, яку ставив перед собою журнал, визначалася вимогами життя, потребами духовного і політичного відродження українського народу, усвідомленням українською інтелігенцією свого місця і ролі в суспільстві. І закономірно, що часопис «Рідний край» за своєю ідейною спрямованістю був безпартійним. Це свідчить про те, що для видавців важливими були не політичні амбіції певної партії чи групи людей, а згуртування загальноукраїнського руху на шляху до створення повноцінної європейської нації. Саме тому для повного і всебічного висвітлення життя редакція намагалася залучити до участі в роботі якомога більше людей.

Редакція «Рідного краю» при висвітленні суспільно-політичних проблем неодмінно наголошувала на двох аспектах, які, на її погляд, могли привести до автономії України: державність української мови і діяльність українських депутатів у складі Державної думи. Тому закономірно, що в період виборів до Думи редакція розповідала про кандидатів до неї, радила обирати лише тих, хто служитиме інтересам українців, дбатиме за інтереси України. Коли ж Думу було розпущено, газета відверто виступила проти уряду. Зрозуміло, що формування українського інформаційного простору в такому напрямі, як це робила редакція «Рідного краю», викликало рішучий протест уряду. Це призвело до того, що в провінції надалі часопис видаватися не міг. Тому вирішено було перенести його видання до Києва. Таким чином, з кінця жовтня 1907 р. часопис почав видаватися в Києві. Очолила редакцію О. Пчілка, яка і стала першою українською жінкою-редактором на Наддніпрянщині.

У 1906 р. виповнилося 25 років від дня виходу журналу «Киевская старина». Гостро відчувалася потреба ввести в національне інформаційне поле не лише газету, а й журнал, який би видавався рідною мовою і виходив у столиці України. Таким «переходовим до нових вимог» часописом став журнал «Україна». Друкувався він двома мовами – українською і російською. Це був місячник, обсяг якого становив 10–12 друкованих аркушів, що складався з двох частин: наукової та інформаційно-публіцистичної. Друкувалися в ньому твори І. Нечуя-Левицького, В. Доманицького, І. Франка. Нерідко зі своїми публікаціями на його сторінках виступав С. Петлюра. Усі національні проблеми редакція вирішувала через призму соціалістичної ідеології.

Одним із найважливіших етапів розвитку української преси Наддніпрянщини у цей період стало перенесення М. Грушевським видання «Літературно-наукового вісника» («ЛНВ») зі Львова до Києва. За своїми тематичними напрямками «ЛНВ» багато в чому продовжував кращі традиції, набуті за попередні роки галицького періоду, але все ж з'являються й нові нотатки. Так, у часописі стало набагато більше висвітлюватись актуальних проблем російської України, у багатьох матеріалах вбачається критичне ставлення редакції до галицької політики.

У «ЛНВ» працювали найавторитетніші публіцисти Наддніпрянщини та Галичини, серед яких були С. Єфремов, М. Павловський, М. Гехтер, В. Панейко, М. Залізник, Ф. Матушевський, П. Смуток, І. Франко, Ю. Тищенко, І. Сумцов, І. Огієнко та ін. У журналі були виокремлені тематичні напрями «Із українського життя в Росії» та «Із австрійської України».

У першому головна увага приділялась економічним проблемам, зокрема М. Гехтер у своїх публікаціях акцентував увагу на тому, що через пропаганду хутірного господарства та неефективну політику уряду у законодавчій діяльності щодо земельного питання великого розмаху набули міграційні рухи в Україні.

Провідним публіцистом «ЛНВ» все ж залишався М. Грушевський, який у 1907 році розпочав серію статей на гострі суспільно-політичні теми під назвою «На українські теми», які

дослідники І. Гирич та С. Панькова згрупували у такі тематичні блоки:

1) виховання українця, свідомого своїх завдань і готового до культурного відродження на українських етнічних територіях (у статтях «При кінці року», «О любви к отечеству и народной гордости», «Крячуть вороны», «Видавничка криза»);

2) формування на галицькому досвіді нового типу еліти, що працювала б лише «на український інтерес» (статті «Чи не спроможемось?», «Не пора», в яких М. Грушевський стоїть на позиції творення власних форм національної історичної думки);

3) набуття внутрішньої ідейної злуки двох культурно відмінних українських територій, подолання взаємних упереджень, досягнення соборності не лише на рівні еліт, а й широких верств населення («З новорічних думок», «Замість новорічної»);

4) вироблення української політики, здатної відповідати на виклики на легальному рівні – в галицькому сеймі, австрійському парламенті й російській Думі («В російському диліжансі», «По виборах»).

Рішення про перенесення «ЛНВ» до Києва у колі Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) деякими його діячами було сприйнято негативно, зокрема Грушевський не мав щодо цього питання підтримки від Є. Чикаленка, В. Гнатюка, Ф. Матушевського. Врешті Є. Чикаленко та В. Леонтович вирішили окремо заснувати журнал під назвою «Нова громада», який став виходити під редакцією С. Єфремова. Не протримавшись року «Нова громада» перестала існувати через низку труднощів, що виникали у редакції, зокрема й фінансових.

Наступницею «Нової громади» стала газета «Рада», яку почав видавати Є. Чикаленко. Газета за своїми тематичним напрямом та мовною політикою значною мірою повторювала «Громадську думку». Найчастіше на сторінках «Ради» з'являлись матеріали таких талановитих публіцистів і письменників, як С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Матушевський, Б. Грінченко, В. Винниченко, П. Стебницький, А. Тесленко, С. Петлюра, який на особисте прохання Грушевського став відповідальним секретарем. Часто публікувались на сторінках часопису й В.

Леонтович, В. Лотоцький, С. Русова, І. Шраг, Л. Жебуньов, О. Пчілка, В. Самійленко, Л. Юркевич.

Співробітники «Ради» були діячами різних суспільно-політичних поглядів, що нерідко викликало внутрішню редакційну боротьбу, але в той же час робило її демократичним виданням, що захищало інтереси українства в нових політичних та соціальних умовах життя.

Загальна структура «Ради» мало змінювалася впродовж всього існування газети. Основними і постійними відділами часопису були : «З газет та журналів», «По Україні», «По Росії», «У світі», «З польського життя».

На першій сторінці, як правило, друкувалися передові статті та рекламні повідомлення про театральні вистави (переважно українських труп), про видання, де порушувалися проблеми політичного характеру, про літературу, яка є в магазині часопису «Киевская старина» тощо. На другій сторінці містилися матеріали під рубриками «З російського життя» і «З українського життя», на третій сторінці газета містила «Листи до редакції», на четвертій – рубрики «Дописи», «Література, наука й умілість» та комерційна реклама.

Одним із найпринциповіших питань, що висвітлювались на сторінках газети, було мовне питання. Публіцисти «Ради» активно відстоювали право рідної мови на повноцінне функціонування в усіх сферах життя, формувалися літературні мовні норми на сторінках газети. Найчастіше матеріали, присвячені цій темі, виходили у рубриці «З нашого життя». Більшість статей щодо мовного питання в «Раді» належали перу С. Єфремова і ґрунтувалися на дослідженні відомого українського лінгвіста О. Потебні «Мова й народність».

Проблеми рівня національної освіти часто підіймались у статтях Б. Грінченка. Не оминув він у своїх публікаціях і потребу запровадження федерального устрою Російської імперії, потребу національної самоідентифікації українського народу, необхідність реформування системи судочинства, реформування у сфері земельного питання та ін.

Однак увага публіцистів газети «Рада» надавалась не лише культурно-просвітницьким, соціально-політичним та

національним проблемам. Зокрема, велика кількість матеріалів була присвячена проблемам селянства і робітничого класу. На думку багатьох публіцистів, що виступали з цією тематикою на сторінках «Ради», добробут селян мав би поліпшитись через підвищення рівня народної освіти та створення сільських кооперацій, що мали б врегулювати грошові і товарні потреби аграріїв та працівників, позбавити їх від посередників. Автором більшості матеріалів «Ради», присвячених цій темі, був відомий громадський діяч і публіцист В. Доманицький.

Серед інших часописів, які спричинили розвиток національної свідомості, – газети «Народна справа», «Вісті», які видавалися в Одесі у 1906 р., «Добра порада» і «Запоріжжя» (Катеринослав), «Слобожанщина» і «Порада» (Харків), низка часописів Києва. Однак із 34 друкованих органів, які видавалися в першій половині 1906 р., до кінця року залишилося менше десяти, та й названих часописів усього вийшло лише по кілька номерів. Проте розвиток української преси вже заборонити ніхто не міг.

У 1906 році у М. Грушевського виникла ідея видавати спеціалізовану газету для селян і робітників, яку публіцист і редактор зміг втілити лише через 3 роки. Так, у березні 1909 року почала виходити невеличка народна ілюстрована газета «Село». Виходила вона раз на тиждень у четвер на восьми сторінках, а раз на місяць збільшений номер – на шістнадцяти сторінках.

У статті, опублікованій у січневому номері «ЛНВ» за 1906 р. «Дорогою віків», він розмірковує над тим, яким бачить такий тип видання та зазначає: «Події останніх літ розбудили в народі суспільно-політичні інтереси в великій мірі, й газета стала потребою селянина. Але треба тямити, чого він шукає в газеті, й дати йому те... Систематично читати газету, що виходить частіше як два рази на тиждень, переважна більшість селян певно не буде мати спромоги. Тому популярну газету для селян я представляю би собі в виді невеликого примірника суспільно-політичного, з популярно-науковими статтями, часом з белетристичним фейлетоном, але не більше, з сильною закраскою локальною, отже часописей, що обслуговують розмірно невеличкий район –

губернію, чи її частину, й мають на увазі місцеві інтереси людности, місцеві відносини і обставини».

Редакція «Села» визначала такі тематичні напрями своїх публікацій: «Статі й новини про сучасне жите на Україні в Росії і за кордоном, з української і всесвітньої історії і письменства, артистичної творчости, з наук природних, лікарських, з сільського господарства, кооперації, техніки, гігієни і медицини, також вірші, оповідання, ілюстрації при статях і осібні».

Дописували до тижневика такі публіцисти як М. Залізняк, Ю. Сирій (Тищенко), М. Григорович, П. Стебницький (Смуток), М. Шаповал, С. Терниченко, Є. Чикаленко, Л. Старицька-Черняхівська та ін.

В історичних умовах, що склались на початку ХХ ст., в тяжкому становищі опинилось селянство, а тому велика кількість матеріалів, що розміщались на сторінках тижневика, була присвячена темі кооперації – необхідності об'єднання селян у спілки, задля поліпшення умов господарювання та збуту продукції (М. Гехтер (М. Григорович): «Сільська кооперація в Росії і на Україні», «З робітничого життя», «Сільськогосподарські товариства», «Кооперативний з'їзд у Києві», «Який прибуток можуть давати наші сади та городи», «Про каракульське вівчарство», «Кооперація й союзники», «Українська сільська кооперація у 1910 році», «Про елеватори», «Годування птиці в хазяйстві й продаж яєць», «Робітничі товариства», «Про Врожай», «Про робочі спілки», «Про робітничі товариства», «Убожіє край» та «Тіснота товариствам»).

Також зі сторінок газети читачі постійно інформувались про події за кордоном. У цих матеріалах особлива увага приділялась новинам про різноманітні робітничі рухи, страйки, політичні обставинки (М. Шаповал: «Про забастовку в Швеції», «Кінець забастовки в Швеції», «За сусідами», «Правда за границею», «Італійський король і соціалісти», «Фінляндські справи», «Повстання в Албанії» та ін.).

Як і в більшості часописів того періоду, в «Селі» постійно з'являлись статті присвячені проблемам мови та освіти на українських землях Галичини і Наддніпрянини (М. Грушевський: «Шкільна справа в Галичині», «Розуміють», «За

український університет», «Інородці», «Не дозволяти!», «Російська академія наук про українську мову», «Мова українська і руська» та ін.); а також публікації присвячені темі необхідності національного єднання; статті присвячені громадсько-політичній ситуації на землях обох частин України; про утиски з боку влади щодо українських публіцистичних видань, які проявлялись і у накладенні величезних штрафів та іноді конфіскації окремих номерів цих видань.

Наступницею «Села» у 1911 році стала газета «Засів». На перших сторінках переважала аналітика суспільно-політичного змісту (Ю. Тищенко (Ю. Азовський): «Діяльність Державної Думи», «Новий голова ради міністрів», «Пахне війною», «Наше лихо», «Духобори», «Суд над москвофільськими інтендантами», «Пахне війною», «Убивство Столипіна»). Також, як і в газеті-попередниці, в «Засіві» продовжувалась проблематика (А. Силенко: «Яке товариство заснувати?», «Не так ті вороги», «Кооперація і земство», «Байдужість не свій час»).

У 1917 році в період нової хвилі національного відродження важливим моментом у діяльності Української Центральної Ради мало бути відродження української преси, яка повинна стати трибуною національно-патріотичних сил України. Так з'явилась ідея відновлення газети «Рада», але з дещо зміненою назвою – «Нова Рада», що наголошувала на нових історичних умовах розвитку держави.

До складу редакції «Нової Ради» входили відомі громадські діячі й публіцисти: Є. Чикаленко, С. Єфремов, М. Грушевський, І. Шраг та ін. Крім них, участь у роботі редакції брали С. Шелухін, Ф. Матушевський, П. Христин, які подавали надзвичайно цікаві та актуальні матеріали.

Серед видань, що займали важливе місце в історії періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. була щоденна газета «Народна воля», що видавалась Центральним Комітетом Української селянської спілки разом з партією українських есерів. Переважна більшість матеріалів, що публікувалися на сторінках «Нової ради», – це статті і промови М. Грушевського.

Отже, головною передумовою, яка дала поштовх розвитку української преси на початку ХХ ст. став царський маніфест від

17 жовтня 1905 року. Крім інших громадянських свобод він гарантував свободу друку періодичних видань. Одразу після проголошення цієї постанови в Наддніпрянській Україні з'явилася велика кількість видань українською мовою, які дотримувалися ідеалів національно-визвольної боротьби і самоусвідомлення українського народу. У 1905–1914 рр. у Наддніпрянській Україні з'явилося до 30-ти україномовних видань. Також виходили газети, в яких містилися матеріали як російською, так і українською мовами. Більшість українських газет і журналів на той час виходило у Києві. Українська преса намагалася об'єктивно та в повному обсязі інформувати всі верстви українського населення про події, які відбувалися не тільки в Наддніпрянській Україні, а й за її межами.

Список використаних джерел

1. Гутковський В., Крупський І., Федоришин П. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст.–1920р.) : генезис, проблематика виступів, державотворча функція. Львів : ЛА «Піраміда», 2001. 196 с.

2. Грінченко Б. Тяжким шляхом. URL: <https://zbruc.eu/node/57787>

3. Животко Аркадій. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.

4. Історія української преси. Хрестоматія: навчальний посібник / Упоряд., автор істор.-біогр. нарису та приміт. О. Г. Мукомела. Київ : «Наша культура і наука», 2001. 352 с.

5. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України: (Друга половина XIX-перша чверть XX ст.). Львів : «Світ», 1995. 184 с.

6. Матеріали з історії національної журналістики Східної України / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. Київ : Дослідний центр української преси, 1999. 165с.

7. Михайлин І. Історія української журналістики XIX століття : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.

8. Пішванова Т. Вони слави не шукали. Преса Запоріжжя: 1904–2017 рр. Запорізька правда. 2017. 27 липня (№ 30). С. 22–23 <http://library.znu.edu.ua/articles/2275.ukr.html>.

9. Пустовіт Т. Документальні факти про родину Шеметів та газету «Хлібороб». URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1644>.

10. Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення п'ятої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998р. / НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника. Науково-дослідний центр періодики / М. М. Романюк (ред.). Львів : ЛНУ, 1999. 600 с.

11. Хітрова Т. Періодичні видання Запорізького краю початку ХХ ст.: типологічна система: монографія; каталог видань; хрестоматія. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2011. 284 с.

12. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / передмова В. Шевчука. Київ : Темпора, 2003. 416 с.

13. Шаповал Ю. «Літературно-науковий вісник» (1898–1932): Творення державницької ідеології українства. Львів : Світ, 2000. 184с.

Тема 4. Національна преса та її роль у виборюванні державності України (1917-1920 рр.)

У 1917 році з новою силою спалахнув вогонь національних змагань в Україні. Кінець лютого 1917 р. став фатальним для російського царизму. Стихійна хвиля народного невдоволення швидко переросла в революцію і самодержавство впало. Лютнева революція в Росії лише на певний час зняла політичну напруженість у країні. Після падіння царизму перед суспільством постали такі першочергові завдання: створення нової стабільної держави, подолання негативних тенденцій в економіці, вирішення аграрного та національного питань. Майже одразу після революції постало питання про самовизначення і перед Україною, яка опинилася в епіцентрі політичної боротьби. Незважаючи на суттєві розходження у вирішенні соціально-економічних питань, кадети, які домінували в Тимчасовому уряді, та есеро-меншовицький блок, що визначав політичну лінію Рад, значною мірою сходилися щодо вирішення національного

питання. Ці політичні сили визнавали за Україною тільки право на національно-культурну автономію. Таке вирішення українського питання вже на початку 1917 р. не відповідало вимогам часу, якісно новому рівню національного руху, а тому не тільки породжувало тертя, суперечності та протиріччя між політичними силами суспільства, а й зумовило появу в Україні нового альтернативного центру влади – Української Центральної Ради (УЦР) – громадсько-політичного об'єднання, що утворилося 4 березня 1917 р.

За досить короткий час УЦР переросла у впливовий представницький орган народної влади. Важливу роль у її створенні, зміцненні та визначенні основних напрямів діяльності відіграли три провідні українські партії: Українська партія соціалістів-революціонерів (М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шаповал), Українська соціал-демократична робітничка партія (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш) та Українська партія соціалістів-федералістів (Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Ніковський).

Головою Центральної Ради було обрано М. Грушевського, який у 1917 році належав до партії українських есерів. Від самого початку діяльності Центральної Ради він стояв на автономістських позиціях. У цьому питанні його підтримував й інший керівник Центральної Ради В. Винниченко, відомий український письменник, лідер Української соціал-демократичної партії.

Швидкому зростанню авторитету, популярності та впливовості цього органу влади сприяло те, що він обстоював близькі й зрозумілі народу ідеї національно-територіальної автономії та популярні ідеї соціалізму. Значну роль у цьому процесі відігравав і демократичний та всеохоплюючий принцип формування УЦР, адже з самого початку свого існування вона була уособленням трьох представництв: національного, соціально-класового та територіального.

До складу Центральної Ради входили не лише прибічники автономії України у складі Російської імперії, а й прибічники негайного проголошення повної незалежності української держави. Серед них був М. Міхновський, який активно виступав

за створення українських державних інституцій, зокрема українського війська. У Центральній Раді спалахнула боротьба між автономістами та самостійниками, що не могла не позначитись негативно на єдності українського визвольного руху.

На початку квітня 1917 року у Києві відбулась стотисячна демонстрація на підтримку Центральної Ради, що пройшла під гаслами «Вільна Україна – великій Росії!», «Автономію Україні!». За кілька днів відбувся Український національний конгрес, що став для українських політичних сил найважливішою подією весни. У роботі цього конгресу прийняли участь 900 представників політичних партій та різних військових, селянських, робітничих організацій з усіх регіонів України. У перший же день конгресу було прийнято резолюцію про проголошення автономії України.

На виборах нового складу Центральної Ради, що відбулися 21 квітня, головою було обрано М. Грушевського, а його заступниками С. Єфремова та В. Винниченка. Для міжсесійної роботи Центральної Ради була обрана Мала рада, що складалася з 20 осіб. Важливим моментом у діяльності ЦР, на думку Михайла Сергійовича, мало бути відродження української преси, яка повинна стати трибуною національно-патріотичних сил України.

У перші ж дні з метою кращого інформування населення про свою діяльність та ситуацію в країні Центральна Рада організувала прес-бюро. Основою його діяльності було збирання, опублікування у виданнях, які вже існували, декретів, відозв, офіційних повідомлень «по всіх проявах українського життя» тощо. На це ж бюро було покладено й обов'язки «сприяти розвиткові української преси та поширювати відомості про неї». Представники бюро працювали в багатьох містах України.

Вже через день від заснування Центральної Ради, 19 березня, почав видаватися інформаційний бюлетень під назвою «Вісті Української Центральної Ради». Цей бюлетень, зрозуміло, підтримував політичну лінію нового керівництва України, в ньому друкувалися всі укази, вказівки, положення, а також повідомлення представників прес-бюро. Офіційні, директивні матеріали з нього мали бути обов'язково передруковані в усіх українських часописах. Історія цього видання викладена І.

Крупським у ґрунтовній історико-журналістській праці «Національно-патріотична журналістика України», виданій у Львові у 1995 р. Крім офіційних повідомлень та інформації з місць, на його сторінках вміщали й численні листи, звернення на підтримку Центральної Ради та її діяльності по відновленню державності України. Із створенням українського уряду починається вихід другого офіційного видання: «Вісника Генерального Секретаріату України», який теж мав численну читацьку аудиторію.

Щоденна газета «Нова Рада» почала виходити 25 березня 1917 року за допомогою «Товариства підмоги літературі, науці й штуці», до складу якого входили відомі громадські діячі й публіцисти: Є. Чикаленко, С. Єфремов, М. Грушевський, І. Шраг та ін. Крім них, участь у роботі редакції брали С. Шелухін, Ф. Матушевський, П. Христин, які подавали надзвичайно цікаві та актуальні матеріали. Редактором «Нової Ради» став А. Ніковський, який раніше співпрацював у «ЛНВ» та «Раді». Часопис виходив на чотирьох сторінках великого формату щоденно, окрім понеділка, і подавався як газета політична, економічна та літературна, в якій обов'язково подавались звіти засідань ЦР і Генерального Секретаріату. Зазвичай на першій шпальті подавались одна-дві передовиці, найчастіше їх авторами були М. Грушевський та С. Єфремов, які й задавали тон і напрямок розвитку видання. У статті з серії «Вільна Україна », що з'явилися у перші місяці існування Центральної Ради, «Повороту нема» Грушевський відзначає, що «..домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні, в відокремленій «незмішаній» автономній Україні, зв'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, – це наше старе гасло». Також у цій публікації він наголошує на тому, що це домагання так і залишається «середньою політичною платформою», що мало б об'єднати українців різних верств у питанні національного самовизначення та здобуття політичної незалежності.

Слід відзначити, що у збірці «На порозі нової України» М. Грушевський намагається популяризувати перші два Універсали Центральної Ради та національні ідеї, що в них проголошуються,

зокрема й ідеї автономії та федерації. Він багато робить, щоб скерувати думки своїх земляків, з допомогою зрозумілої для них мови, на орієнтування на самоврядування, соборництво і суверенність Української Народної Республіки. Щоб більш зрозумілою для них стала необхідність української автономії, Михайло Сергійович доступно пояснює перспективи, які відкриються перед українцями після такої зміни державного устрою. Для цього у статті «Якої ми хочемо автономії та федерації» він роз'яснює, що таке національно-територіальна автономія і федерація, наводячи при цьому приклади різних форм федерації та автономії, як от швейцарської та американської. Далі у цій же публікації пояснює, якою він і Українська Центральна Рада бачать українську автономію: «Українці хочуть, щоб з українських земель російської держави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи іншого питання об'єднання всіх українських земель) була утворена одна область, одна національна територія. Сюди, значить, мусять увійти губернії в цілості або в переважній часті українські: ...Від них треба відрізати неукраїнські повіти й волості...Так утвориться територія, де українська людність становить більшість...».

Важливим моментом, на якому наголошує Грушевський у цій статті, є те, що українська автономія, яка утвориться після такого територіального поділу, існуватиме на засадах демократичного самоврядування, яке представлятимуть на місцях земства, а на більш високому рівні – сойм. Тобто усі внутрішні економічні, культурно-освітні, політичні, земельні, судові, адміністративні питання вирішуватимуться в середині автономії, але далі все ж зазначає, що: «Тільки в деяких справах, спільних для всієї російської держави, вона має приймати постанови її загального представництва, в котрім братимуть участь представники України пропорціонально до її людности й людности всієї російської республіки».

В умовах загальнонаціонального піднесення Українська Центральна Рада 23 червня 1917 р. видала I Універсал, в якому проголошувалося: «Хай буде Україна вільною. Не відділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм

життям...». Зазначалось також, що тільки всенародно обрані Українські установчі збори (сейм) мають право ухвалювати в Україні закони. Вслід за цим проголошенням на пропозицію Української партії соціалістів-революціонерів було утворено Генеральний секретаріат Української Центральної Ради – виконавчий орган, уряд автономної України.

У результаті переговорів між керівництвом Центральної Ради та делегацією міністрів Тимчасового уряду в складі О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі, обидві сторони пішли на взаємні поступки:

- Тимчасовий уряд зобов'язався визнати Центральну Раду «найвищим крайовим органом управління в Україні»;

- Склад Генерального секретаріату мав затверджувати Тимчасовий уряд;

- Центральна Рада зобов'язувалася відмовитися від самочинного введення автономії та погоджувалася чекати затвердження автономного статусу Всеросійськими установчими зборами .

Підсумки компромісу Центральної Ради викладено у II Універсалі, проголошеному 16 липня 1917 р., вона заявила про визнання Всеросійських установчих зборів, які мали встановити автономію в Україні, і відсутність намірів відділитися від Росії: «...стоячи, все за тим, щоб не відривати Україну від Росії та щоб разом з усіма народами її змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та єдності її демократичних сил, з задоволенням приймаємо клик правительства до єдності».

Зміст II Універсалу свідчив про істотні поступки Центральної Ради Тимчасовому урядові, що прагнув обмежити певними рамками національний визвольний рух в Україні. Важливість такої угоди для українців знижувалася через те, що фактично не окреслювалася територія, на яку поширювалася влада Центральної Ради та її Генерального секретаріату, зокрема не уточнювалися його повноваження в стосунках з місцевими органами Тимчасового уряду.

7 листопада 1917 року більшовики повалили в Петрограді Тимчасовий уряд й узяли владу в свої руки. Хвиля цих подій швидко докотилась до України. Основні події розвивалися в

Києві, де прибічники Тимчасового уряду згуртувалися навколо Київського військового округу, а більшовики, спираючись на озброєних червоногвардійців, підтримували Раду робітничих і солдатських депутатів. Центральна Рада мала на своєму боці 8 тис. бійців.

Одразу ж після перевороту в Петрограді більшовики здійснили спробу вибити з Києва війська Тимчасового уряду, яка вилітала у триденні кровопролитні бої. Центральна Рада, яка до того часу займала нейтральну позицію, перейшла в наступ. У цих умовах прихильники Тимчасового уряду були змушені покинути місто.

Після цього в Києві склалося своєрідне двовладдя: місто контролювали війська більшовиків і Центральної влади. За цих умов УЦР 20 листопада 1917 р. прийняла свій III Універсал, в якому була проголошена Українська Народна Республіка (УНР). Це була деяка модифікація автономного статуту України у складі єдиної Російської республіки, хоча Україна не визнавала більшовицької влади. Також у III Універсалі було визначено державні кордони та підтверджено демократичні принципи: свободи слова, друку, віросповідань, зборів, спілок та ін. Здійснюючи багатогранну державотворчу діяльність, Центральна Рада та її уряд мали значну підтримку народних мас. Протягом першого місяця після більшовицького перевороту в Петрограді вони користувалися в Україні найбільшим впливом. За таких обставин більшовицькі організації вирішили схилити шальку політичних терезів на свій бік, розгорнувши широку агітаційну кампанію, основою якої стало твердження про контрреволюційність та буржуазність Центральної Ради. Усі сили були спрямовані на реалізацію основного завдання – захоплення влади в Україні та встановлення на її території більшовицького режиму.

Найкритичнішим моментом для Українського народного руху став альтернативний З'їзд Рад, що відбувся 11–12 грудня 1917 р. у Харкові, на якому було проголошено встановлення радянської влади в УНР та визнано Україну федеративною частиною Росії. У Києві більшовики підняли на збройні виступи проти Української Центральної Ради робітників та службовців.

Фактично в країні почалося військове протистояння. За таких умов Центральна Рада своїм IV Універсалом у січні 1918 р. оголосила Україну самостійною, незалежною та суверенною державою. Універсал закликав народ звільнити Україну від більшовиків та інших напасників, що «розграблюють та руйнують» її. Через тиждень після проголошення Четвертого Універсалу уряд, який очолював В. Винниченко, склав повноваження, а головою Ради міністрів УНР став В. Голубович. Вже у лютому 1918 р. німецькі та австрійські війська почали просуватися вглиб України, а радянські загони відступати, фактично залишивши її територію під контроль німців. Використавши ситуацію, П. Скоропадський – нащадок українського гетьманського роду, заручившись підтримкою Німеччини, вчинив майже безкровний державний переворот, розпустив Українську Центральну Раду та проголосив про нове державне утворення – гетьманат «Українська держава».

Серед публіцистів цього складного періоду в історії чільне місце безперечно належить Михайлові Грушевському. Кожен його публіцистичний виступ – це прагнення пояснити українцям історичну ситуацію, консолідувати їх навколо ідеї творення власної державності Однією з програмових, наприклад, була стаття «Очищення огнем». Грушевський пояснює свою відмову від ідеї створення української автономії навалом більшовиків на Україну наприкінці 1917 – початку 1918 року, які нібито раптово стали виступати за федеративний устрій земель колишньої імперії : «Інтелігентніші провідники більшовиків не виявляють так широко справжніх національних мотивів, але з їхньої тактики виступає так чітко це завдання: повернути назад в московську службу збунтованих українських підданих...». У цій же публікації Грушевський намагається й надалі викрити справжні мотиви раптової зміни політики більшовиків, які наразі відмовились від старих гасел, в яких пропагувались права народностей колишньої російської імперії на самовизначення до майже повного відділення. Тобто він вважає, що насправді ж тепер під маскою більшовизму на чолі з його лідерами, які стали завзятими федералістами, що поставили собі за мету об'єднання російської та української демократії, ховається все той же «старий

московський централізм». Автор виступає з відкритою тривогою щодо такого «федералізму»: «Не знаю, як витримає і переживе федералістична ідея цей тяжкий удар, який завдають їй леніни і троцькі, називаючи себе федералістами. Дуже важко буде комусь, принаймні якийсь час, називати себе федералістом, коли федералісти леніни і троцькі вважають себе, і під цим «федералізмом» лежить в дійсності найгірший, терористичний, бандитський централізм». Публіцист дає чітко зрозуміти, що в нинішніх умовах федерація, до якої прагнули українські сили, вже не можлива і єдиним шляхом для України є виборювання повної незалежності.

Серед видань, що займали важливе місце в історії періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. була щоденна газета «Народна воля», що видавалась Центральним Комітетом Української селянської спілки разом з партією українських есерів, до якої, хоч і формально, належав сам Грушевський. Власне, переважна більшість матеріалів, що публікувалися на сторінках «Нової ради», – це статті і промови самого публіциста.

УСДРП (Українська соціал-демократична робітничка партія, одна з найвпливовіших у Центральній Раді) видавала з 30 березня часопис «Робітничка газета». Він виходив як орган центрального комітету партії. Тематично газета стояла на позиціях виховання політичної свідомості пролетаріату, підкреслювала пригнічений стан робітничого класу та прагнула посилити його свідомість і волю до боротьби за краще життя. Політично «Робітничка газета» була за автономізацію України у федерації з Росією. В її публікаціях наголошувалося: «І тільки при повній свідомості народних мас, при визнанні всіма громадянами всіх націй найвищої влади Установчих зборів вони зможуть успішно розв'язати всі ті завдання, які стоять перед ними».

У той період загальному тону преси була притаманна загострена полемічність, а політичний фейлетон був дуже поширеним жанром публіцистики. «Робітничка газета», як і інші газети лівої орієнтації, полемізувала з «Киевлянином» і «Киевской мыслью». Так, на своїх сторінках «Робітничка газета» надрукувала політичний фейлетон одного з керівників Української держави, лідера УСДРП В. Винниченка

«Імперіалістичне шило в пролетарському мішку», де була їдко висміяна дворушницька політика змовників-зрадників, які воліли під новими, революційними гаслами зберегти старий суспільний лад. І. Крупський наводить приклад, як 9 травня 1917 р. газета вмістила відкритий лист «В редакцію газети «Киевлянин». Відповідь села ворогам української школи»: «Шполянський сільський виконавчий комітет по великому обуренню Шполянського сільського громадянства в 12 тисяч душ на раді 29 квітня у відповідь на статтю «Киевлянина» від 26 квітня «Протест против насильственной украинизации школы» постановив – щоби росіяни в наше діло не пхались, а нехай їдуть в Росію і роблять там, що хочуть. Досить, що нас за старого уряду мучили – вимагаємо, щоб наших дітей учили українською мовою, і просимо Центральну Раду допомогти в цьому».

Тематичний діапазон «Робітничої газети» не був всеохоплюючим, вона висвітлювала соціальні проблеми переважно робітників промисловості, діяльність профспілкового та кооперативного рухів. «Робітничка газета» сміливо піднімала найбільші питання розбудови України. Високий рівень публікацій забезпечувався авторитетною автурою. Тут виступав В. Винниченко з гострими політичними статтями «Українська Центральна Рада», «Український мілітаризм» тощо, а також відомий публіцист, син засновника української емігрантської журналістики С. Драгоманов.

Підрахувати кількість газет, які виходили у 1917–1920 рр., дуже непросто. Ускладнює справу велика кількість газет, їх розпорошеність по сховищах бібліотек України та за кордоном. Крім того, у багатьох з них відбувалися великі зміни, окремі газети з різних причин існували нетривалий час (від одного номера до кількох) і припиняли свою діяльність, засновувались інші, об'єднувалися, реорганізувалися, змінювали назву, хоч склад видавців і редакторів залишався тим самим, деякі видання взагалі не збереглися, в окремих випадках не відомі дати початку видання газет та їх припинення тощо.

У революційний період 1917–1920 років в Україні, особливо в період утворення і становлення Української Народної Республіки й Української держави, відбувається процес

справжнього видавничого буму. Широкий огляд цієї преси здійснений у статті М. Дмитрієнка «Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело».

Українська періодика цього часу дуже різноманітна – як за змістом, так і напрямками. Це й державні, партійні, військові, профспілкові, кооперативні, просвітницькі, релігійні та інші видання. За підрахунками М. Дмитрієнка, з березня 1917 р. по грудень 1920 р. виходило понад 1100 газет. Серед них – найбільше тих друкованих органів, які не перебували на більшовицьких позиціях (за нашими підрахунками таких видань – 768).

Періодичні видання виходили практично в усіх регіонах України. Газети розповсюджувалися у Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Таврійській, Харківській, Херсонській, Чернігівській губерніях, у Поліському окрузі, на Холмщині та Підляшші, в Галичині. Найбільше видань виходило у Київській, Харківській, Подільській та Херсонській губерніях (відповідно, 209, 104, 91, 89). Серед міст найбільше розповсюджувалися газети в Києві і Харкові: 167 і 82. За періодичністю переважав тип щоденних газет – 262. 96 видань виходили двічі або тричі на тиждень. Найменше було тижневиків – 82. Як свідчить аналіз, українська преса мала достатньо можливостей регулярно висвітлювати загальнонаціональні і місцеві події, зокрема і в галузі збереження пам'яток історії і культури.

Мовний аналіз періодики свідчить, що більшість газет видавалася російською мовою – 438. Проте досить широко представлені й україномовні видання – 286 назв. 27 газет друкували матеріали одночасно українською та російською мовами. Отже, можна з певністю твердити, що у 1917–1920 рр. існувала велика й різногалузева мережа українських періодичних видань.

Упродовж означуваного періоду кількість видань українською мовою постійно зростає. Українська преса в цей час стає різноманітною щодо напрямів і змісту (партійні і безпартійні, військові, громадські, земські й кооперативні, релігійні і наукові видання). Помітно зросла фахова,

просвітянська і науково-популярна періодична преса. Серед провідних українських публіцистів того часу – Христина Алчевська, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко, Михайло Грушевський, Микола Василенко, Володимир Науменко, Андрій Ніковський, Симон Петлюра, Іван Огієнко, Михайло Туган-Барановський, Євген Чикаленко та інші відомі українські діячі.

За правління уряду гетьмана Павла Скоропадського для контролю за діяльністю друкованих органів було створено Бюро преси при Міністерстві внутрішніх справ України на чолі з відомим українським публіцистом і громадським діячем Дмитром Донцовим. Воно розробило і розіслало для цензорів перелік питань, обговорення яких у пресі не допускалося.

Крім того, командуванню гетьманського війська було надано право розробляти правила перегляду періодичних видань, що значно обмежували свободу друкованого слова в Україні. Запровадження таких правил надало владним структурам можливість вживати суворі санкції щодо редакцій газет та їхніх співробітників. На цій підставі було закрито газети «Боротьба», «Народня воля» (Київ), «Земля і воля» (Харків), «Мысль» і «Наш луч» (Катеринослав), «Наш степ» (Мелітополь), «Свободная мысль» (Київ). За постановою харківського губернського старости була заборонена газета «Наш Юг» за вміщений у №85 від 15 червня 1918 р. фейлетон «Воспоминание». Харківська міська дума прикрила також місцеву газету «Голос Юга» за те, що, на думку членів Думи, газета намагалася підірвати в очах населення авторитет і значення міської думи, обраної на широких демократичних засадах. Крім цього, за розпорядженням австрійсько – німецького командування було закрито харківську газету «Волна» і миколаївську «Власть труда». У липні 1918 р. полтавська адміністрація припинила вихід газети «Вільний голос».

У серпні 1918 р. німецьке командування звернулося до гетьманського уряду з вимогою заборонити ввіз російських газет, де вміщувалися матеріали, спрямовані на порушення спокою і нормального життя в Україні. За Директорії теж поширюється і встановлюється жорстка цензура. Була розроблена і розіслана для цензорів інструкція щодо контролю за діяльністю періодичних

видань. Згідно з нею заборонялася агітація проти української самостійності, а також критика трудящих класів. Для контролю за діяльністю друкованих органів було створено Цензурну колегію при Міністерстві преси і пропаганди Директорії. У її обов'язки входила попередня перевірка матеріалів періодичних і неперіодичних видань (газет, журналів, книг, брошур, мап та інших видів друку). Крім цього, Колегія мала вивчати настрої преси, її ставлення до урядових установ Директорії УНР. Так, у звіті Цензурної колегії про характер публікацій української періодики з 15 по 21 вересня 1919 р. відзначалося, що «Робітничка газета», «Трудова громада», «Село» ставляться до уряду Директорії прихильно, «Хліборобська справа» та «Дніпровська хвиля» – лояльно, «Україна» і «Стрілець» – опозиційно. Відзначала цензура також опозиційність газети «Воля України», в матеріалах якої критикувалися Директорія та головний отаман Симон Петлюра. Характерно, що більшість друкованих органів, і навіть прихильних до політичного режиму Директорії, виступали з гострою критикою проти цензурних обмежень свободи друкованого слова.

Невдовзі будь-які спроби становлення української державності будуть припинені, і в історії преси розпочнеться зовсім нова трагічна сторінка.

Отже, національна преса стала платформою, з якої державники України проголошували свої політичні погляди та ідеї, своє бачення подальшого розвитку держави. Саме засоби масової інформації стали потужною інформаційною зброєю, здатною формувати і скеровувати громадську думку. Під час української національно-визвольної революції потреба у такій зброї була особливо важливою.

Список використаних джерел

1. Баранник М., Голобуцький П. Історія преси в Україні. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_presy_v_Ukr.

2. Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 років. Запоріжжя, ГУ «ЗІДМУ». 2003. 236 с.

3. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991) : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 174 с.

4. Газета «Нова рада». URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID.

5. Гирич І. Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917–1919 рр. (За архівним примірником з бібліотеки літературознавця). *Український археографічний щорічник*. Вип. 2. Київ : Наукова думка, 1993. С. 336–375.

1. Грінченко Б. Тяжким шляхом. URL: <https://zbruc.eu/node/57787>

2. Грушевський М. Очищення огнем. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». 2007. С. 89–91.

3. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. Твори: у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917–квітень 1918)». 2007. С. 124–126.

4. Гутковський В., Крупський І., Федоришин П. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст.–1920р.) : генезис, проблематика виступів, державотворча функція. Львів : ЛА «Піраміда», 2001. 196 с.

5. Дмитрієнко М. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело. Київ : Наукова думка, 1967. 176 с.

6. Животко А. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.

7. Кривизюк Л. Журналістська діяльність Симона Петлюри. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Armia/2008.pdf>.

8. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921рр. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 319с.

9. Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. URL:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789.pdf?sequence>.

10. Універсали Української Центральної Ради. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-4.html>.

11. Хітрова Т. Типологічні особливості періодичної преси Запорізького краю (1904–1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Інститут журналістики Київського національного університету. Київ, 2007. 20 с.

12. Хітрова Т. Особливості формування партійної преси запорізького регіону (1917–1920 рр.) : історико-типологічний огляд. *Дні науки* : Збірник тез доповідей. У 3 т. Запоріжжя, 2007. Т. 2. С. 244–245.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНО- КОМУНІСТИЧНОЇ ПРЕСИ У ПІДРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ВПРОДОВЖ ХХ СТОЛІТТЯ

Тема 5. Періоди становлення більшовицької преси (1918–1939)

За своєю природою більшовицька газетна періодика від часу свого становлення є своєрідним дзеркалом, що відбиває суспільно-політичні явища шляхом висвітлення подій під ідейно-політичним кутом зору більшовизму. Преса більшовиків спочатку, від ленінської «Искры», завозилася в Україну, здебільшого з Росії. Однак, невдовзі після лютневої (1917 р.) революції в Києві, Харкові, Катеринославі, Луганську почали виходити перші газети комуністів.

Однією з «перших ластівок» слід вважати харківську газету «Пролетарий», яка вийшла у світ 10 лютого 1917 р. і випускалася до кінця вересня через нестачу коштів – після ряду невдалих спроб зібрати, за прикладом російських видань, гроші з робітників. Від початку й до кінця вона витримувала ленінську лінію «Правды», на відміну від деяких інших видань, що допускали «хитання» в бік націонал-комунізму. Натомість київський «Голос социал-демократа» дозволяв собі не передруковувати ленінські статті з петроградських видань, натомість видрукував так звану Київську платформу, що містила сумнівні, з точки зору ортодоксальних комуністів, положення. Несхибну правдистську лінію обрала від 4 квітня катеринославська «Звезда». Вона, перейменована згодом на «Зорю», лишилася до наших днів одним з флагманів обласної преси Придніпров'я.

З перемогою більшовиків у жовтні 1917 р. в Росії докорінно змінюється політична ситуація. Ця партія стає правлячою. Першими ж декретами нового уряду (Ради народних комісарів) було заборонено діяльність «буржуазної» контрреволюційної преси, яка робітничо-селянської революції не сприйняла і тому є «наймогутнішою зброєю буржуазії... вона не менш небезпечна в такі хвилини, ніж бомби й кулемети». Беззаперечному закриттю

підлягали ті органи преси, які закликатимуть до відкритого опору радянській владі – але вирішувати, що і як трактувати в текстах, належало самій радянській владі. Згодом було видано декрет про державну монополію на оголошення, і це сильно погіршило позиції недержавної преси. У Росії існували певний час від січня 1918 р. навіть революційні трибунали преси, які мали право припиняти вихід газет за власним рішенням.

Партійні комітети завжди дуже багато уваги прагнули приділяти саме пресі, добре знаючи її силу, особливо в екстремальних умовах. Про надзвичайно жорстке ставлення їх до преси й поліграфії свідчить історія «чорного тижня» у Києві, коли 31 жовтня 1917 року рішенням пробільшовицьких профспілок було бойкотовано роботу друкарень, де видавалися монархічна «Киевлянин», буржуазні «Последние новости» та «Южная копейка». В цей день не вийшла навіть «Нова Рада». А вже 5 листопада на цих друкарських потужностях почала виходити «Пролетарская мысль».

Преса Східної України зі встановленням на цій території радянської влади стає виключно більшовицькою – або, за прийнятою термінологією, партійно-радянською.

Історія цієї преси від 1918 р. по 1939 р. складається з кількох періодів:

- газети часів громадянської війни та встановлення радянської влади (1918–1921 рр.);
- видання періоду нової економічної політики (1921–1929 рр.);
- ЗМІ років прискороного соціалістичного будівництва, переключень культу особи, масових репресій.

У контексті цього поділу можна простежити і розвиток регіональної преси в умовах більшовицької експансії. Зокрема, газета «Запорізька правда» умовно має такі віхи свого розвитку:

1) становлення (1917–1921), коли на сторінках газети друкувалися накази, розпорядження, протоколи зборів більшовицької партії, зовсім було обмаль матеріалів про місцеве життя; йшов також процес з визначення назви газети: так, 3 листопада 1917 року вона починає свою роботу під назвою «Александровская мысль» і відображає політичну програму

партії більшовиків. Нестійка і нестабільна ситуація, пов'язана з громадянською війною, припинила існування газети, замість якої прийшли газети-агітки. Вони видавались місцевою більшовицькою організацією: «Известия Александровского ревкома», «Известия укома КП(б)У», «Красный воин», «Красный кавалерист». Регулярний вихід газети поновлюється з січня 1920 року під назвою «Известия Александровского военно-революционного комитета», з травня має назву «Известия Александровского комитета КПУ и уездвоенревкома», а з вересня того ж року – «Известия Александровского губкома КПУ и губвоенревкома». Для того часу тираж був досить великий – 2–2,5 тис. примірників. З 1921 року газета видається як «Известия Запорожского губисполкома и губкома КП(б)У», виходячи щодня.

2) 1921–1929 – з жовтня 1921 року газета прибирає нову назву – «Новь», а позначка – «5-й рік видання» – підтверджує спадковість від «Александровской мысли» та наступних видань. Це вже якісно новий етап у розвитку газети: переважна більшість її матеріалів – на місцеву тематику. 5 травня 1922 року газета змінює знову свою назву і стає «Красным Запорожьем». Змінюється форма видання (з малюнками і фотографіями), і зміст – вже з постійними рубриками («Робітниче життя», «Партійне життя», «Профрух», «Листи селян», різні оголошення тощо;

3) з 1 вересня 1929, коли газета «Червоне Запоріжжя» починає виходити українською мовою і до 1 січня 1957, коли вона прибирає вже свою сучасну назву – «Запорізька правда».

Дослідниця І. Герман у роботі «Мовностилістичні особливості періодичної преси Запоріжжя 20-х років: основні шляхи вдосконалення літературних норм та стилю» розглядає важливе питання специфіки запорізької преси 20-х років – місце, значення та культуру української мови на сторінках газет. Особливу увагу автор звертає на той факт, що до 1921 року преса Запоріжжя була повністю російськомовною. Відсутність українськомовної періодики у Запоріжжі зумовлювалася причинами різного характеру: політичними, етносоціальними (починаючи з XVIII ст. відбувається масова міграція росіян на запорізькі землі), не сприяли поширенню українського слова й

численні заборони. Першим українськомовним виданням Запоріжжя була газета «Совітська влада» (видання Політсекції Олександрівського району). У фонді Державного архіву Запорізької області збережено лише другий номер газети, датований 28 грудня 1920 року, причому спочатку вона видавалася російською мовою під назвою «Советская власть». Тільки четвертий номер газети вийшов 3 січня 1921 року українською мовою. 18 лютого 1921 року було надруковано звернення редактора «Совітської влади» Ол. Досвітнього, у якому чітко було сформульовано подальше ідейно-тематичне спрямування газети: «Тепер, коли в Олександровську почала виходити селянська газета «Червоне село», – газета «Совітська влада» припиняє тут свій вихід, передає всі редакційні справи і переписку з читачами – редакції «Червоне село»... Газета «Совітська влада» переноситься туди, де село не має друкованого слова, де воно живе слухами шептунів-підпанків; переноситься туди, щоби розкрити очі засліпленим» (Червоне село. – 1921. – 18 лют.). У жовтні 1921 року газета «Червоне село» змінила назву на «Червоний шлях»; з 1925 року «Червоний шлях» виходить під назвою «Селянське життя», з 1930 року – «Степова комуна».

Слід зазначити, що видання газет українською мовою лише для мешканців сіл у запорізькому регіоні не було випадковим. Ю. Шевельов у праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус» на основі широкого фактичного матеріалу доводить, що тогочасна партійна політика «приймала українську мову як мову села», «...вितворювалося враження, що це мова відсталого другорядної культури і що вивчати цю мову не має великого сенсу. Такий погляд висловив, наприклад, Д. Лебідь, другий секретар ЦККП(б)У з 1921 по 1923 р.: «Ми знаємо теоретично, що неминуча боротьба двох культур. В нас на Україні через історичні обставини культура міста – це російська культура, культура села – українська» [3, 83]. На доказ цих свідчень ученого І. Герман наводить цитату із газети «Селянське життя»: «Партійна організація ухвалила випустити дві газети – «Красное Запорожье» для міста й «Селянське життя», обраховано на село». Найстаріша щоденна газета Запоріжжя з високим накладом

«Красное Запорожье» до 1 вересня 1929 року друкувалася виключно російською мовою. Лише політика коренізації, здійснювана урядом з середини 20-х – початку 30-х років, спричинила інтенсивну українізацію запорізької преси: з вересня 1929 року починає виходити українськомовна газета «Червоне Запоріжжя» «Дніпробуд» (до 1930 року – «Днепрострой»), «Степова комуна»; повністю українізуються районні газети. Отже, у цей період українське слово утвердилося на сторінках запорізької періодики, «... наша мова зайняла міцні позиції не лише в художній літературі та публіцистиці, а і в науці, діловодстві, в усіх сферах життя. Та 20-ті роки скінчилися, почалася сталінщина. Українізацію (точніше її можна було б назвати дерусифікацією) зупинили». Крім того, у 20-ті роки відбувається процес становлення і формування нового виду періодики, для якої показовими були, за визначенням В. Яременка, «декларованість, агітаційно-пропагандистська спрямованість, перевантаження сухим, маловартісним цифровим матеріалом, надмірна деперсоніфікація, переважання другорядного над основним». Партиїно-радянська тематика стала обов'язковою і на сторінках запорізьких газет, тому лише поява видань українською мовою – єдине прогресивне явище в історії запорізької преси тих часів. Починаючи з 20-х років відбувається невідпинний процес збіднення, спотворення рідного слова.

Подібною була ситуація і з київськими виданнями. Перший із зазначених періодів відзначений закриттям часописів, які існували до встановлення радянської влади в Україні, та водночас створенням перших партійно-радянських видань, а саме армійської преси та «Известий рабочих, крестьянских (солдатских, казачьих) советов депутатов».

Ці газети починали видавати в обстановці загальної кризи. Громадянська війна привела до страшної скрути в друкарській справі. Не було запасів паперу, фарби, поліграфістів, енергії, поліграфічного обладнання. Газети 1919–1920 рр, що збереглися до цього часу, мають вигляд листівок: надруковані на сірому папері, збитими шрифтами, саморобною фарбою, що зсипається зі шпальт. Період відбудови країни після громадянської війни охопив і поновлення друкарської бази. Партія приділила цій

справі надзвичайну увагу, проблеми відновлення в повному обсязі роботи друкарень обговорювалися на двох її з'їздах.

Дослідник Г. Рудий у ґрунтовній праці «Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело». наводить чисельність видань більшовицької преси Серед них видання більшовицьких комітетів, радянських органів влади, профспілкові, молодіжні, комсомольські газети, періодика політорганів Червоної армії, Українського відділення Російського телеграфного агентства (УКРРОСТА), агітпоїздів. Найбільше газет видавали Російська комуністична партія (більшовиків), Комуністична партія (більшовиків) України і Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – 20. Значну кількість періодичних видань поширювали військові органи – 18. Крім того, активно функціонували видання УКРРОСТА – 8. Найменше газет мали професійні й молодіжні спілки – 4. Також дослідження київської більшовицької періодики дозволило визначити періодичність видань: за періодичністю переважав тип щоденних газет – 18; набули широкого розповсюдження тижневики – 15; 9 газет було одноденних, і одне видання виходило двічі на тиждень. Крім того, дослідження дало змогу з'ясувати мовний статус київських періодичних видань. Більшість газет видавалися російською мовою – 43, 10 – одночасно друкували матеріали українською та російською мовами. Найменше поширювалися україномовні газетні видання – 5 назв.

Зокрема, у Києві виходили газети «Боротьба», «Борьба», «Наддніпряньський комуніст», «Революционный социализм», «Трудовая Советская Республика». Отже, у досліджуваній період у Києві видавалися переважно більшовицько-радянські газети, а також ті, які перебували на більшовицьких позиціях. У своїй діяльності вони керувалися ленінськими настановами і рішеннями радянського уряду. Вже в перші місяці після встановлення радянської влади в Росії Володимир Ленін сформулював і докладно обґрунтував у своїх статтях «Чергові завдання Радянської влади», «Про характер наших газет», первісному варіанті статті «Чергові завдання Радянської влади» основні напрями більшовицької періодичної преси, акцентуючи особливу увагу на таких функціях: агітація, пропаганда,

організація і політична інформація як невід’ємні складові риси, притаманні більшовицькій пресі.

Превалюючи при наявності інших соціальних функцій, агітаційно-пропагандистська функція суттєво впливала на матеріали більшовицько-радянських газет, їх ідеологічну і змістовну спрямованість, тим самим визначаючи методологічний підхід авторів до конкретних фактів та подій з позицій більшовизму. Це – перша програмна вимога більшовицької періодики, яка виявлялася в принципі партійності. Звідси і випливає, що різноманітний за складом матеріал був завжди підпорядкований у тій чи іншій газеті головному завданню ідеологічної роботи: піднімати політичну й економічну свідомість трудящих до рівня більшовицької доктрини. Більшовицька газетна періодика мала дохідливо роз’яснювати суть, смисл і значення ухвалених партією і радянською владою рішень, мобілізувати маси. Вона створювала для «гвинтика і коліщатка» більшовицького механізму (класу, соціальної групи, більшовицьких комітетів, ревкомів) модель поведінки, котра негайно відбивалася в суспільній практиці. Тут явно виступають головні функції більшовицької газети як колективного пропагандиста, агітатора і організатора.

З перших днів встановлення радянської влади в Україні більшовицький уряд прагнув обмежити свободу діяльності періодичних видань, які не стояли на більшовицькій платформі. З цією метою було прийнято ряд директивних документів, спрямованих на обмеження незалежних видань, централізацію преси, розвиток більшовицької періодики. Серед них – декрети Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про утворення Українського Центрального Агентства по постачанню і розповсюдженню».

Всі матеріали більшовицької газетної періодики доцільно попередньо розподілити на кілька груп. Це, по-перше, сприятиме певній класифікації матеріалів і документів, а по-друге, полегшить процес джерелознавчого аналізу наведених у матеріалах фактів. До першої групи газетних видань слід віднести: статті, написані Леніним і його соратниками, а також керівниками Комуністичної партії України (більшовиків) і уряду

УСРР, матеріали партійних з'їздів, конференцій, засідань рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, декрети й постанови Раднаркому РСФРР і Раднаркому УСРР та інші офіційні матеріали, що виходили з центральних органів влади. До другої групи входять: політичні, соціально-економічні, історичні, культурно-освітні публікації написані безпосередньо в редакції, а також передруковані матеріали з інших більшовицьких друкованих органів. Політичні статті, як правило, писалися членами більшовицьких комітетів і працівниками редакцій газет. Третю групу складають матеріали газет про діяльність місцевих партійних організацій і місцевих органів влади, а також про партійне життя в РСФСР. До четвертої групи належать дописи та листи. П'ята група матеріалів включає хроніку про суспільно-політичне, соціально-економічне й громадське життя в УСРР. Найбільш інформативними про діяльність радянської влади в Україні є київські газети «Більшовик», «Боротьба», «Борьба», «Сільська комуна», «Коммунист», «Наддніпрянський комуна». Найбільш інформативними про діяльність радянської влади в Україні є київські газети «Більшовик», «Боротьба», «Борьба», «Сільська комуна», «Коммунист», «Наддніпрянський комуніст», «Пролетарская мысль» «Червоний стрілець», «Червоний стяг». До центральних органів належала газета «Коммунист» – орган Центрального і Київського міського комітетів КП(б) України. Газета видавалася з 20 березня по 30 серпня 1919 року в Києві, видавець – Центральний і Київський міський комітети КП(б) України. Газета була заснована 15 червня 1918 року як орган Оргбюро по скликанню 1 з'їзду Комуністичної партії України. Перші вісім номерів вийшли у Москві, оскільки в Україні діяльність більшовицьких газет в той час була заборонена. У Києві побачили світ 146 номерів цієї щоденної газети. На її сторінках переважно висвітлювалася партійна робота, причому матеріали газети за своїми жанрами підрозділялися на директивні документи, політичні статті, політичні нариси, повідомлення, хроніку, дописи і листи. Окрім партійного життя, сторінки газети містили статті й кореспонденції про суспільно-політичне і соціально-економічне життя тогочасної України. У квітні 1919 року на базі селянської газети «Сільська комуна» була заснована

робітничо-селянська газета «Більшовик». Газета видавалася у Києві з 10 квітня 1919 року по 31 грудня 1920-го, вийшло 256 номерів. Видавала її Політсекція Правобережжя і Київського губкому КП(б) України. Газета друкувалася українською і російською мовами¹⁰. Активну участь у заходах більшовицьких комітетів брала газета «Пролетарская мысль», що почала виходити 5 листопада 1917 року як орган Київської Ради робітничих депутатів, Київської Ради професійних спілок і Центральної Ради фабрично-заводських комітетів. Її тематичну спрямованість визначали декрети та розпорядження радянської влади, що друкувалися під спеціальною рубрикою. Газета постійно розміщувала на своїх сторінках матеріали, в яких засуджувалася українізація, діяльність Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Така політична спрямованість пояснюється тим, що фактично газета була неофіційним органом Київського більшовицького комітету. Як свідчить аналіз матеріалів більшовицької періодики зазначеного періоду, в ній тенденційно висвітлювався перший період встановлення радянської влади в Україні у 1918 році, пов'язаний з масовими виявами червоного терору.

З початком непу, у 1922 році політика диктатури пролетаріату дещо слабшає. Втім, як зазначає А. Животко, саме у цьому році «українська некомуністична преса цілковито зникає». Цей же автор відзначає, так би мовити, «нульову відмітку», від якої починає зростати партійна Україна, при цьому він посилається на інших, радянських дослідників, В. Ігнатієнка та А. Русанова: «Року 1922 на 222 органів російською мовою, органів в українській мові було 173, з яких на комуністичну пресу припадає 21 назва».

Проте навіть під час непу, тобто після дозволу, за певних умов, капіталістичної форми власності (держкапіталізму), та з відновленням ринкових відносин в СРСР не відбувається послаблення партійного контролю над пресою. «Командні висоти» більшовики залишили за собою, до них було зараховано й редакції газет. Однак неп привів до загального пожвавлення життя в містах і селах, і це, своєю чергою, не могло не позначитися і на стані журналістики.

До того ж, проголошена у 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) політика коренізації, дала поштовх для відродження нової української радянської літератури. Дослідниця К. Шпакович, аналізуючи літературний процес в Україні 20-х років зазначає, що літературні організації, які засновувалися в підрадянській Україні, прагнули мати свій друкований орган, в якому ознайомлювали громадськість з творчістю молодих літераторів. У тогочасному Харкові зосереджувалося найбільше літературне коло митців і саме через столичну періодику тогочасні українські письменники намагалися впливати на розвиток літературного процесу. Велика кількість різноманітних літературних напрямків головною справою проголошували створення нової культури. Так, виникли письменницькі організації та групи у 1920-х рр., серед яких відомі «Плуг», «Гарт», «Ланка», «Молодняк», «Вапліте», ВУСПП, «Нова генерація» тощо. Втім, не всі угруповання мали свій друкований орган. У Харкові виходило чимало періодичних видань, які друкували нові літературні та художні твори: «Вісти ВУЦВК», «Комуніст», «Культура і побут», «Червоний шлях», «Критика», «Плужанин», «Молодняк», «ВАПЛІТЕ», «Гарт», «Всесвіт», «Пролітфронт», «Нова генерація» та ін. Харківська періодична преса систематично висвітлювала літературний процес, стимулювала молодих письменників до поширення українського друкованого слова, підтримувала їх та сприяла розвитку літературної критики. Харківська газета «Вісти ВУЦВК» та часопис «Шляхи мистецтва» об'єднували навколо себе перших представників нової української літератури: Миколу Хвильового, Володимира Сосюру, Михайла Йогансена та ін.

Згодом, із заснування великого місячника «Червоний шлях», ця група утворила організацію пролетарських письменників «Гарт» – спілку пролетарських письменників, до якої входили В. Блакитний, К. Гордієнко, І. Дніпровський, О. Довженко, О. Досвітній, В. Коряк, І. Кулик, П. Лісовий, В. Поліщук, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина та інші. Учасники заснували свій літературно-художній та критичний журнал всеукраїнської спілки пролетарських письменників «Гарт» У виданні публікувалися художні твори, критичні публіцистичні та наукові

статті з різних питань мистецтва та літератури, бібліографію та хроніку мистецького життя підрадянської України та за її межами. Зі смертю у 1925 р. голови спілки «Гарт» В. Еллана–Блакитного організація розпалася. Чимало її членів в 1928 р. увійшла до складу організації «ВАПЛІТЕ», на чолі якої був М. Хвильовий.

У створеній спілці селянських письменників «Плуг» було прийнято рішення про видання часопису «Плужанин», який прагнув зацікавити до участі кращих сучасних діячів у літературній галузі

Неабиякого резонансу набула опублікована у газеті «Культура і побут» стаття М. Хвильового «Апологети писаризму», в якій автор пропагував європейські цінності, але не задля сполучення українського мистецтва з іншим, а з метою освіжити українську літературу. «Оскільки наша література стає, нарешті на свій власний шлях розвитку, оскільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс? У всякому разі не на російську, – робить висновок автор, – від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати» У зв'язку з цим автор закликав відмовитися від «диригентської палички Москви», «вигодувати наше молоде мистецтво на російській літературі – значить затримати його розвиток. Наш шлях має бути не через російську літературу», ключовим гаслом памфлету стало «Геть від Москви!». Також на сторінках харківської періодики були надруковані публіцистичні та критичні праці Хвильового «Камо грядеш?», «Думки проти течії», «Україна чи Малоросія?2», «Про Коперника з Фрауенбурга, або абетка азійського ренесансу в мистецтві».

У цілому, період непу був відносно вільним періодом для представників українського літературного відродження, характеризувався піднесенням літературного життя в підрадянській Україні, відзначилися розмаїттям жанрово-стильових пошуків і бурхливістю творчих полемік. Твори визначних літераторів та публіцистів того часу стали водночас і найвищим злетом та гордістю української літератури й преси, і їх трагічною сторінкою цілковитого нищення української.

У 1925–1926 роках починається поступове піднесення україномовної радянської преси. З'являються місцеві газети в численних невеликих містах, сільських районах, а також нові видання: спеціалізовані часописи окремо для робітників, селян, кооператорів, інженерів, для вчителів і молоді, жінок, але, на відміну від подібних численних видань 1917–1918 рр. вони знаходилися під партійним контролем і вели пропаганду виключно комуністичних ідей. Швидкими темпами створюється всеохоплююча мережа партійно-радянських газет. Деякі з них від початку друкуються українською мовою, інші були переведені на неї під час політики українізації. У 1920–1930 роках преса брала участь у політиці українізації – у цей час офіційні видання партійних органів стали виходити національною мовою, повністю українізувались районні газети. Проте національного спрямування видання не набули, більшовицький курс українізації призвів лише до зміцнення радянської влади. Це стосується і офіційного видання Запорізької області, що тоді отримало назву «Червоне Запоріжжя».

Поруч із висвітленням партійного життя, видання бралось за розкриття актуальних для населення тем. Наприклад, закликала до боротьби з розрухою, розповідало про хід колективізації та індустріалізації. Необхідно відзначити головний недолік публікацій того часу. Усі матеріали висвітлювали виключно позитивний бік нових проєктів і безапеляційно схвалювали усі дії на шляху їх реалізації. Так, при описі будівництва Дніпрогесу – жодного слова про зруйнування унікального природного комплексу і знищення археологічної спадщини, при розкритті теми будівництва великого промислового комплексу чорної та кольорової металургії – нічого про недоречне розташування основних його об'єктів в межах міста. Схожу політику провадила і заснована з утворенням Запорізької області, у 1939 році, російськомовна газета «Большевик Запорожья» – відтоді другий офіційний орган Запорізькому обкому і міськкому КП(б)У та обласної ради трудящих. У довоєнні роки сформувались основні риси запорізької партійно-радянської преси, які були притаманні всім запорізьким виданням того часу: агітаційно-пропагандистський підхід до висвітлення всіх тем без винятку;

організаторська робота з виконання рішень центру; залучення до роботи в редакції робітників як авторів переважної частини матеріалів; нав'язування тематики матеріалів партійним керівництвом; постійна публікація офіційних матеріалів, що не мали відношення до власне журналістики: рішень з'їздів партії, вказівок партійних лідерів тощо; продиктовані ідеологічною спрямованістю мовно-стилістичні та жанрові особливості.

З 1927 року починає свою історію масове радіомовлення.

Як свідчить аналіз, наприкінці 20-х років помітно зростає потенціал радянської української преси. Засновуються нові видання, українізуються російські. З-поміж них виділимо загальноукраїнську масову газету «Вісті ВУЦВК». Крім добре налагодженого інформаційного відділу, в ній були широко представлені наука, освіта, література, мистецтво, бібліографія. Чимало сприяв підвищенню інформативності та змісту газети, її популярності редактор, відомий український діяч і поет, боротьбист Василь Блакитний (справжнє прізвище Елланський). Також популярними українськими виданнями були газети «Більшовик» (Київ), «Комуніст» (Харків), «Селянська правда» (Харків). Окрім оглядів партійного руху на місцях сторінки видань містили популярні статті на тему громадсько-політичного та культурно-освітнього характеру. Помітне місце серед них посідали проблеми впровадження української мови, освіти, культури.

У цілому попри ідеологічний і адміністративний тиск навіть серед робітничої преси стали переважати україномовні газети. Зокрема, заводські багатотиражки в 1930 р. на 63,4% були україномовними.

Відзначимо, що в українській пресі відбулися не тільки кількісні, але й якісні зміни. Перед редакціями центральних і міських газет ставилося завдання довести, що українські видання повноцінні, що вони не другорядні версії союзних видань, а «українізація не означає селянізації».

Виникає новий тип газет – фабрично-заводські багатотиражки, що стали своєрідною трибуною громадської думки. Багатотиражки слугували значною джерельною базою для центральних і місцевих газет, котрі не тільки залучали до роботи

в редакціях найактивніших авторів таких низових органів друку, а й використовували їхні матеріали у власних публікаціях. Однак згодом фабрично-заводська преса втратила своє значення в колективі як неформального прискорювача робітничої ініціативи, була повністю підпорядкована державно-партійному контролю.

У досліджуваний період широко практикуються і такі форми роботи преси, як участь у її діяльності так званих робітничих і селянських кореспондентів (робкорів і сількорів), тобто тих, хто активно співробітнічає у мас-медіа на громадських засадах. Слід відзначити, що самодіяльні кореспонденти постачали редакціям значний аналітичний матеріал. Позаштатні кореспонденти виступали на сторінках газет зі своїми повідомленнями і пропозиціями, сміливо критикували номенклатурних працівників, висвітлювали найактуальніші проблеми суспільного життя.

Отже, республіканська і місцева преса, незважаючи на суперечливість, непослідовність і короткочасність процесів українізації, стала помітним явищем суспільно-політичного і духовного життя України.

На початку 30-х років ХХ ст. українізацію почали поступово згортати, а остаточно її було згорнуто у 1938 р. Тоді українську пресу було остаточно перетворено на інструмент радянського ідеологічного впливу на маси. Набираючи силу, радянська тоталітарна держава не була зацікавлена в розвитку свободи слова, вільної преси. Посилюється цензура, дозування та уніфікація інформації, нетерпимість до будь-яких незалежних видань. Згідно з настановами комуністичної партії преса оголошується пропагандистом і організатором соціалістичного будівництва. Газети мали інформувати народні маси про партійні рішення та пропагувати виробничі досягнення. Періодика також брала активну участь у кампаніях проти «українського буржуазного націоналізму», була дієвим інструментом політичних репресій.

У цей період відбувається процес реорганізації періодичних видань у зв'язку зі змінами адміністративно-територіального поділу: ліквідація округів, утворення з лютого 1932 р. областей. Всі окружні газети реорганізуються в районні та обласні. У

великих промислових центрах утворюються міські газети – органи місцевих партійних комітетів і Рад народних депутатів. Згодом утворюються видання політвідділів МТС та радгоспів, які наприкінці 1934 р. перетворюються на районні газети або залишаються як багатотиражки, у 1938–1939 рр. майже всі багатотиражки МТС і радгоспів припинили своє існування.

Процеси згортання коренізації значно посилювалися після того, як для здійснення колективізації з Росії в Україну було надіслано багато партійних функціонерів. Крім того, з 1933 р. проти української інтелігенції стали широко здійснюватися репресивні та інші антиукраїнські заходи. Чимало періодичних видань, які видавалися раніше українською мовою, наприкінці 30-х років або припинили свій вихід, або ж русифікувалися. Серед них газети: «За культурну революцію», «Пролетарій»; журнали: «Літопис революції», «Соціалістична громада», «Літературний призов і революція», «Друг дітей», «Архів Радянської України», «Масовий театр», «Кіно», «Кадри», «Під контроль мас», «За громаду», «Самоосвіта», «За масову комуністичну освіту», «Червоний шлях» та ін. Більше того, загальна радість від історичних (значною мірою вигаданих) перемог радянського народу у першій п'ятирічці спричинила хвилю трудового ентузіазму, масової боротьби за нове, небувале й нечуване. Розгойдана з допомогою преси, ця хвиля піднімала й саму пресу над рутинною повсякденною роботою.

За ініціативою редакції «Правди» у 1930 р. була проведена всесоюзна нарада робсількорів, яка сильно вплинула на перебіг подій. Вона, зокрема, заклала фундамент для прийняття 16 квітня 1931 року постанови ЦК ВКП(б) «О перестройке рабселькоровского движения». Ця ж газета «Правда» організувала у 1931 році всесоюзний конкурс низових газет, де серед показників одне з чільних місць мало саме розгортання робсількорівського руху – в тому числі й задля боротьби за «правильность распределения доходов».

У відповідь на це республіканська газета «Комуніст», орган ЦК КП(б)У, випустила тематичну полосу під імперативним заголовком “Пресу й робсількорівську армію на боротьбу за організаційно-господарське укріплення колгоспів” (1931 р. 31

жовтня). Звульгаризований, утилітарний підхід партійного керівництва до ролі преси в суспільстві, який проглядає в цій формулі, прирівнював редакції до резервів зростання врожаїв чи надоїв, на зразок машинно-тракторних станцій чи застосування добрив. Власне, це був дальший поступ, логічний наступний крок у трактуванні преси як «гвинтика», який в разі потреби можна прилаштувати до потрібного місця суспільного механізму.

Починається передвоєнний період, котрий характеризується для країни подвійною ситуацією. З одного боку, соціалізм через всі кризи й катаклізми, заплативши неймовірно високу ціну у 7 мільйонів людей, реально привів до покращення життя тих, хто лишився в живих. На XVII з'їзді партії було відзначено: «Для трудящихся в СССР исчезла угроза безработицы, нищеты и голода». Це, підкреслювалося, було досягнуто на рейках соціалістичного будівництва. Значимо, як приклад пропагандистської напівправди, що безробіття зникло лише в його класичному розумінні – на довгі десятиліття воно перемістилося, так би мовити, всередину робочого часу найманих працівників, а боротьба з простоями та прогулами стала однією з «вічних» тем партійної преси.

З іншого боку – почали розгортатися не менш страхотливі соціальні процеси, спричинені сталінським вченням про те, що по мірі зміцнення соціалізму зростає накал класової боротьби. Преса того часу чимало зробила для пропаганди цієї вочевидь вигаданої тези, покликаної для дальшого розкручування масових репресій, постачання наддешевої робочої сили через систему ГУЛАГу, забезпечення безумовної політичної монолітності радянського народу навіть ціною знищення його частини. Саме під цим гаслом проходили масові репресії 1937–1938 рр., відомі під назвою «берієвщини». Країна продовжувала розвиватися не за об'єктивними законами розвитку суспільства, а за волею однієї людини – Сталіна, за законами культу особи.

Передвоєнна партійна преса України демонструвала кілька тематичних напрямків: вивчення основних положень сталінізму, прославлення успіхів, досягнутих на шляху побудови соціалізму, боротьби з ворогами народу.

У цілому ж пресова система дедалі більше втрачала властивий періоду 20-х років ХХ ст. самостійний пошуковий характер, набуваючи рис державного монополізму на інформацію. Починається період утиску україномовних видань, денационалізації їх змісту, тотальної ідеологізації преси. Перед засобами масової інформації було поставлено головне завдання – бути масовим психологічним і ідейним знаряддям русифікації українського суспільства за допомогою друкованого слова. Таким чином, аналіз розвитку тогочасної радянської української преси певною мірою віддзеркалює хід «українізації» 20-х – 30-х років та її вплив на суспільно-політичне й культурне життя України.

Підсумовуючи цей складний для історії час, В. Владимиров окреслює характерні риси компартійної преси, суть яких зводиться до такого:

- ця преса була створена більшовиками задля захоплення й утримання за будь-яку ціну політичної влади в колишній Російській імперії та у світовому масштабі;
- вона була одним з найважливіших оплотів тоталітарного суспільства, забезпечуючи:
  - ідейну однорідність суспільства в межах відданості справі побудування соціалістичної держави;
  - абсолютну керованість суспільства в усіх його складових з єдиного партійного центру;
  - придушення будь-якого опору в будь-якому вигляді рішенням і діям центру;
- спрямованість її виключно на будівництво соціалізму і комунізму;
- непримиренна ворожість її іншим соціальним ідеям поза межами комуністичної ідеї і навіть в межах її іншим варіантам окрім лєнінсько-сталінського типу монопартійного, командно-адміністративного, казарменного соціалізму;
- незаперечною є участь цієї преси в організації репресій - або масових (часів культу особи Сталіна, коли критика в газеті із звинувачуваннями у підривній діяльності фактично дорівнювалась вироку), або вибіркових (часів неосталінізму, проти так званих дисидентів);

- наявність численних «табу», тобто соціальних явищ, сфер, або тематичних пластів чи персон, які не могли бути піддані критиці;

- зорієнтованість на обмежене коло питань, завданих позаредакційними та навіть позажурналістськими факторами, такими, як рішення з'їздів комуністичної партії, вказівки партійних лідерів тощо;

- безпосередня участь у будівництві соціалізму: пропаганда панівної ідеології, агітація за більшовизм і проти його ворогів, організаторська робота по виконанню рішень центру;

- крім нав'язаності тематики, відчувалася завданість і в цілях, взагалі не притаманних ЗМІ: участь у підвищенні продуктивності праці, якості продукції, ефективності виробництва;

- вся преса дуже ретельно цензурувалася;

- таким чином, стають зрозумілими складові того соціального механізму, у якому партійно-радянська преса була безвідмовним «гвинтиком» – у великому й розвиненому механізмі партійного контролю за суспільством та впливу на нього з метою керування всіма його ділянками.

Список використаних джерел

1. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. Т. 13. 304 с.

2. Баранник М., Голобуцький П. Історія преси в Україні. *Енциклопедія історії України*. Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_presy_v_Ukr

3. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991) : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 174 с.

4. Герман І. Мовностилістичні особливості періодичної преси Запоріжжя 20-х років: основні шляхи вдосконалення літературних норм та стилю. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act>.

5. Герман І. Експресивна тональність публіцистичного дискурсу тоталітарної журналістики (на матеріалі запорізької преси 20–40-х років ХХ ст.). *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія : Журналістика*. 2004. № 12. С. 35–38.

6. Животко А. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.

7. Коляструк О. Преса УРСР в політиці українізації (20–30-ті роки ХХ століття) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Інститут історії України НАН України. Київ, 2003. 20 с.

8. Преса української РСР 1918–1975 : науково-статистичний довідник. Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР ім. І. Федорова. Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР ім. І. Федорова, 1976. 223 с.

9. Рибалко Ю. «Червоне Запоріжжя» (1932–1937 рр.) : тематичне наповнення. *«Запорізька правда» (1917–2007) : погляд крізь роки* : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції 26–27 жовтня 2007 р. Запоріжжя, 2008. С. 99–101.

10. Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/632/05.pdf?sequence=1>.

11. Рудий Г. Формування інформаційно-пропагандистського потенціалу київської преси 1918–1920 років як чинник становлення більшовицького режиму в Україні. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Rudyi_Hryhorii/Formuvannia_informatsii_po_propahandystskoho_potentsialu_kyivskoi_presy_1918_1920_rokiv.pdf

12. Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістичнознавчий дискурс : Монографія. Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 2009. 416 с.

13. Хітрова Т. Періодичні видання Запорізького краю початку ХХ ст.: типологічна система: монографія; каталог видань; хрестоматія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. 284 с.

14. Шпакович К. Літературний процес в Україні 20-х рр. ХХ ст. (на матеріалах харківських періодичних видань) URL: www.irbis-nbuv.gov.ua.

Тема 6. Ідейно-політичний дискурс преси періоду Другої світової війни (1939/41-1945)

У 1939 р. відбувається розширення мережі газет і журналів на території УРСР. Наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. було створено Кіровоградську, Запорізьку та Сумську області, а відтак виникали нові обласні й районні газети. Нові обласні щоденні газети розпочали видаватись з 20 січня 1939 р. Наприкінці року в новостворених областях України було організовано обласні комсомольські газети.

23 серпня 1939 р. Радянський Союз і Німеччина підписали Пакт про дружбу та ненапад. Радянське керівництво вимушене було швидко згорнути антинацистську пропаганду. До самого нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз сталінське керівництво приклало усі зусилля, щоб запевнити населення про неухильне дотримання пакту про ненапад СРСР і Німеччини, незважаючи на атмосферу очікування війни між ними. Офіційні засоби масової інформації пропагували дружні стосунки з Німеччиною. Вилучалась і заборонялась вся антифашистська література. Український народ включився у нову світову війну одним з перших. 1 вересня 1939 р. розпочалися запеклі бої на німецько-польському фронті, а 17 вересня Червона армія розгорнула так званий «визвольний похід» на захід, взявши, згідно з планом «Молотова– Ріббентропа» участь у розподілі Польщі. Всьому процесу переведення соціально-політичного життя краю на радянсько-сталінський спосіб життя потрібні були нові відносини в сфері масової інформації. У 1939 р. відбувається розбудова радянської мережі газет і журналів на території західної України. Почали виходити об'єднані органи обласних та міських партійних комітетів «Радянська Волинь», львівська «Вільна Україна», тернопільська «Вільне життя», станіславська

«Радянська Україна», дрогобицька «Більшовицька правда». Після приєднання Північної Буковини та Бессарабії,

Український народ включився у нову світову війну одним із перших. У Другій світовій війні поряд зі зброєю активно використовувалася засоби пропаганди, дезінформації, залякування, які завдавали супротивнику не менше руйнації, ніж вибухівка чи бойові дії. Під час бойових дій населення України опинилося в епіцентрі інформаційно-ідеологічного впливу, який випробовували й застосовували дві потужні тоталітарні системи

На початок Великої Вітчизняної війни (1941 р.) в Україні видавалося 1 579 різних газет, загальним тиражем 5 000 000 примірників і 83 журнали тиражем 200 000 примірників. Радянський уряд добре усвідомлював усю небезпеку втрати впливу на український народ, особливо за умов його потужної обробки з боку нацистської пропагандистської машини. Треба було терміново налагоджувати агітаційно-пропагандистську роботу на окупованих територіях, урахуваючи всі прорахунки та недоліки попередніх акцій та кампаній. Із метою контрпропаганди та прихилення населення окупованих територій на свій бік радянське політичне управління розповсюджувало листівки. Їх зміст був різноплановим. У них містилася інформація про події на фронтах, конкретні факти звірств гітлерівських загарбників, звернення до різних верств населення, короткі зведення з повідомлень Радянського інформбюро, викриття зрадників та інше. Для окупованої території України в роки війни час було видано 546 назв листівок, загальним тиражем 326 160 000 примірників. Ця статистика не враховувала центральних і республіканських газет, закинутих в тил, а також листівок, виданих партизанськими загонами і підпільними партизанськими організаціями.

У перші дні війни редакції перебудовували роботу на новий лад. «Все для фронту, все для перемоги!» – це гасло визначило життя радянських людей на чотири довгих роки. Основними тематичними напрямками місцевої преси стали повідомлення з фронтів, пропаганда справедливого характеру війни, розгортання мобілізаційних ресурсів, переведення промисловості на виробництво військової продукції, евакуаційні проблеми.

У 1941 р., з початком захоплення України німецько-фашистськими загарбниками, разом з евакуацією людей і матеріальних цінностей з України за Урал і в Середню Азію були евакуйовані і багато ЗМІ, друкарень, які на час евакуації підпорядковувались місцевим органам цензури. Формат республіканських газет «Комуніст», «Радянська Україна», «Комсомолец України», «Сталінське плем'я» і «Дер Штерн» з 25 червня 1941 р. зменшувався вдвічі. Формат всіх обласних партійних і комсомольських газет зменшувався в два рази.

У перші тижні війни гітлерівці захопили західну Україну, а в перші її місяці зайняли значну її східну частину. Випуск партійно-радянських газет на цей час на теренах східної України припинився повністю, за винятком листівок підпільників та друківаних видань крупних партизанських з'єднань під командуванням Ковпака, Федорова тощо. У Саратові в 1942 р. видавалося 2 українські газети: «Комуніст» і «Радянська Україна». Планувалося розпочати тут і видання журналу «Радянська Україна». В Уфі видавалися газета «Література і мистецтво» і журнал «Українська література». Було змінено структуру управління засобами масової інформації: керівні функції були передані Управлінню пропаганди й агітації ЦК ВКП(б), яке направляло до редакцій численні й дуже детальні інструкції: про що писати, як само писати, на які особливості теми звертати увагу. У них часто містився й аналіз номерів окремих газет з типовими помилками.

Для населення окупованої території України під час Великої вітчизняної війни друкувалися і розповсюджувалися листівки. Видавництво «Радянська Україна» з червня 1941 р. і в 1942 р. видала близько 400 листівок тиражем 192 100 примірників. Окремо було видано і поширено серед населення 370 номерів газет-листівок «Комуніст» та «Радянська Україна» російською мовою накладом 5 430 000 примірників. За 1942–1943 рр. Українське видавництво ЦК КП(б)У видало понад 200 листівок, загальним накладом в 4 200 000 примірників.

У цілому, за два з половиною роки Великої Вітчизняної війни було видано і поширено понад 1 000 назв листівок, загальним накладом 252 330 000 примірників. На окупованій

території України, згідно з відомостями, що надходили до Управління пропаганди і агітації в липні – листопаді 1943 р., видавалося не менше 9 підпільних і партизанських друкованих видань. Наприклад, у загоні Ковпака видавалася газета «Партизан України», у загоні Куманька – газета «Червоний партизан», видавались газета і в загонах Сабурова, Мельникова та Патуржанського. ЦК КП(б)У організував видання «Комуніст» для випуску газет-листівок на території Чернігівської області. Чернігівським обкомом КП(б)У з грудня 1943 р. видавалася підпільна газета «Більшовик», Житомирським – газета «Червоне Полісся». Багато партизанських загонів видавали листівки для поширення серед населення. Так, загін Федорова на 1 листопада 1942 р. видав 83 друковані листівки накладом понад 500 000 примірників. Деякі загони також систематично видавали «Інформаційні листки», в яких коментували повідомлення Радянського інформбюро та телеграми про найважливіші події в СРСР, в Україні та світі. Більш-менш регулярно видавались в партизанських загонах «стінні газети» і «Бойові листки». В підрозділі ім. Калініна (загін Федорова) в першому взводі першої роти до середини 1943 р. було видано 24 бойові листки. В другому взводі цієї ж роти – 23 листки і в третьому взводі – 26 листків. В третій роті підрозділу ім. Чапаєва вийшло 45 бойових листків. Тільки в загоні Федорова випускалося 14 стінних газет і бойових листків.

До початку Великої Вітчизняної війни в Галичині розпочалося створення колгоспів, у відповідь на репресії НКВС розгортається рух національного опору. Відбувається відтік національно мислячих кадрів у підпілля ОУН-УПА, на чолі якого стояв Степан Бандера. 30 червня 1941 року у Львові було проголошено відновлення української незалежності у вигляді Української Самостійної держави. Її очолив Ярослав Стецько. Першою ластівкою відновленої української преси можна вважати газету «Самостійна Україна» (у Станіславі вийшло 4 номери). Крайові управи німецької окупаційної влади починають видавати офіційні газети. Поруч з ними деякий час існувала незалежна українська преса. Гітлер через півтора місяці скасував самостійну Україну, створив на її місці генерал-губернаторство.

Радянські війська так швидко залишали галицькі міста, що кидали готові до використання друкарні, запаси паперу тощо. Цим відразу скористалися діячі національного відродження, які не були репресовані НКВС і щойно вийшли з підпілля. Невдовзі після заміни влади тут почали одна за одною виходити незалежні і на певний час навіть невідцензурні новій владі українські газети.

Чільні діячі ОУН і УПА чудово розуміли, що потужна машина радянської пропаганди є однією з головних складових сталінської політики. В умовах бездержавності, в нерівній боротьбі з найбільшим тоталітарним режимом XX століття український визвольний рух протипостав величезній потузі, створивши свою нелегальну структуру пропаганди.

У травні 1941 р. ОУН в «Політичних вказівках» заявляє про те, що «ОУН використає війну з СРСР для розгорнення боротьби за Суверенну Соборну Українську Державу, для прискорення її здобуття», і там же підкреслюється, що важливим елементом цієї боротьби є пропагандивні осередки, зокрема радіомовні станції.

Через рік, у квітні 1942 року, на другій конференції ОУН були прийняті «Пропагандивні постанови», які представляли собою добрий план того, якими мають бути форми і методи пропаганди, як вишколювати кадри пропагандистів-агітаторів і як готувати пропагандивний матеріал. При окружних, надрайонних проводах ОУН сформувала референтури пропаганди для організації системи агітації і пропаганди серед населення, зокрема й створення підпільних друкарень, налагодження кур'єрської мережі для розповсюдження газет, журналів листівок.

У 1942 році ОУН розпочала видання журналу «Ідея і чин» за редакцією Дмитра Маївського, який виходив як офіційне видання Проводу. Основним завданням публікацій було віддзеркалювати мислення й напрямні політики ОУН у її боротьбі проти німецьких і більшовицьких окупантів.

Незабаром у багатьох осередках пропаганди починають виходити в світ численні періодичні та неперіодичні видання і видрукувано величезну кількість «летючок» та листівок. Загальна кількість періодичних видань досягала 156 назв протягом 1941–

1953 рр. Вони виходили різними накладами. Найпопулярніші – це «За волю України», «До зброї», «За волю», «За волю націй», «інформатор», «Лісовик», «Малі друзі» та чимало інших. Особливої уваги заслуговують видані підпіллям брошури та книжки.

Популярність підпільної преси ОУН-УПА (листівок, прокламацій, які друкувались на машинці, переписувались від руки) стрімко зростає Вони містили заклик до боротьби і проти Сталіна, і проти Гітлера, за відродження національно і державно незалежної України. Ця преса проіснувала до приходу на Галичину Червоної армії, продовжувала працювати й пізніше, знову в підпіллі, виходячи у схронах-бункерах серед лісів або поблизу сіл. Прогітлерівська тенденційність відштовхнула від колабораціоністських видань широкий читацький загал. А підпільна преса ОУН –УПА в період від 1942 по початок 1950 рр. набуває великого впливу та авторитету, хоч і не має ні серйозної друкарської бази, ні фахівців. Саме тому поруч з часописами «За самостійну Україну», «До зброї», «Самостійник» та ін. видаються неперіодичні «Чорний ліс» (місце розташування однієї з крупних баз повстанців), «Маківка» (місце перемоги УСС над російською армією під час I світової війни). Найцікавіше, що в підпіллі випускалися офіційні видання «Вістник УГВР», «Бюро інформації УГВР», «Самостійність».

Натомість у великих містах окупаційні влади почали випускати колабораціоністські газети, як, наприклад, «Відомості Київської міської управи» «Нове життя» у Харкові «Донецкий вестник» у Сталіно, «Нове Запоріжжя» у Запоріжжі – втім, ці видання не мали широкого розповсюдження серед населення. За змістом вони являли собою суміш офіційних повідомлень військових комендатур, управ бургомістрів, та передруки з геббельсівських видань у Німеччині.

Кожна з них, як і годиться, була рупором новоявлених господарів. На шпальтах періодичної преси окупаційного режиму писалося перш за все про те, що місцевому населенню належить бути законослужняним, не проявляти ніякого вільнодумства, зареєструватися на біржі праці, працювати на користь «Великої Німеччини». Багато матеріалів присвячено особистості Гітлера-

визволителя. При цьому заборонялося: під загрозою смертної кари давати кому-небудь притулок без дозволу влади; слухати зведення Радінформбюро, а для цього радіоприймачі та деталі до них повинні бути здані в місцеву комендатуру – в іншому випадку власник буде суворо покараний. Читачам газети “Нове Запоріжжя” старанно пояснювалося, що більшовизм ізолував народи СРСР від Європи, позбавив їх можливості користуватися благами світового прогресу, що Червона армія воює не за життєві інтереси і розвиток власного народу, а за здійснення світової революції. Критикувалася радянська система господарювання, експлуатація трудових ресурсів, використання не за призначенням народних коштів, деградація керівництва, незадовільне оснащення армії тощо. Ця критика поєднувалася з обіцянками після перемоги над більшовизмом забезпечити населенню соціальну справедливість. У селян виховували працьовитість та старанність, доносили думки про те, що понаднормова робота може звільнити їх від сталінських злиднів та нестатків, також обіцялося надання всім селянам землі у приватну власність. Однак варто зазначити, що німецька пропаганда в Україні мала низьку результативність, адже населення повністю розчарувалося в соціально-економічній політиці нової влади, перестало довіряти пропагандистським акціям, оскільки реальне положення речей не відповідало обіцянкам нацистів покращити життя громадян. Навіть очевидні злочини більшовиків проти власного народу, помилки радянського керівництва під час війни так і не змогли кардинально змінити політичні погляди жителів окупованої України.

Значний масив преси був спрямований на розповсюдження у діючій армії. Головне Політичне управління Радянської Армії видавало журнали: «Агитатор и пропагандист Красной Армии», «Блокнот агитатора»; літературно-художні журнали «Красноармеец», «Фронтная иллюстрация». Також виходили журнали в кожному роді військ: «Артиллерийский журнал», «Журнал автобронетанковых войск», «Военно-инженерный журнал», «Связь Красной Армии» та інші. Всього в 1943 р. для

особового складу збройних сил видавалося 128 щоденних газет і 600 газет, що виходили 3 рази на тиждень.

Преса відіграла роль активного агітатора і пропагандиста. Виховний вплив на воїнів досягався за рахунок чіткої організації роботи червоноармійських газет, забезпечення частин і підрозділів червоноармійською пресою. Тільки для 1-го Українського фронту щоденно доставлялося 22 тис. примірників «Правды», 19,5 тис. «Красной звезды», 5,4 тис. «Известий», 3 тис. «Комсомольской правды». Крім вищезазначеного переліку преси, управління фронту щоденно видавало газету «За честь Родины» (російською, українською, узбецькою, казахською і татарською мовами).

У діючій армії почали розгортатися фронтові, армійські, дивізійні газети, штати яких комплектувалися з робітників місцевих органів преси. Типові назви цих російськомовних газет - «За Родину!», «В бой», «За победу!». Кореспонденти низових військових газет брали матеріал прямо в землянках та окопах, на вогневих позиціях, на бойових кораблях. Багато з них загинули смертю хоробрих, виконуючи редакційні завдання.

Фронтowymi кореспондентами центральних газет «Правда», «Красная звезда» стали відомі радянські письменники К. Симонов, Б. Полевой, Є. Петров, А. Гайдар та багато інших.

Номери армійських газет періоду Другої світової війни – це суміш з партійних передовиць, описання боїв, повідомлень Радінформбюро про становище на фронтах, інформація про життя тилу, міжнародні події, наприклад, пов'язані з відкриттям союзниками «другого фронту».

В умовах фронту редакція та друкарня складали єдиний комплекс і пересувалися разом згідно з переміщеннями штабів. На окрему згадку заслуговують фронтові фотокореспонденти та кінооператори, які не могли описувати події з слів учасників чи очевидців, а мусили самі лізти в пекло бою за цінним кадром.

У другій половині 1943 р. внаслідок наступу Червоної армії від фашистських завойовників було звільнено майже всі райони лівобережної України. Відтак відбувається відновлення діяльності всіх державних і партійних структур, в тому числі і республіканського Головліту УРСР. Друге півріччя 1943 р. стало

періодом «масового відновлення республіканської преси». Історичне тло розвитку української преси часів Другої світової війни ще й досі викликає ідеологічні суперечки, й доволі гострі. Незважаючи на атмосферу очікування війни, напад гітлерівської Німеччини для переважної більшості радянського населення виявився психологічним шоком. Радянська пропаганда, яка своїми кардинальними змінами протягом другої половини 30-х років дезорієнтувала населення, стала одним з серйозних чинників духовної небезпеки країни, а отже – однією з причин невдач на початку війни. Можна зробити висновок, що преса в СРСР і, зокрема в УРСР, у період Другої Світової війни, як і вся країна, працювала на потреби фронту. Забезпечувала ідеологічну підтримку радянській владі в тилу і на окупованих територіях

У період воєнного лихоліття надзвичайно важливого значення набуває радіомовлення. Під час Великої Вітчизняної війни, коли більшість радіостанцій була знищена внаслідок воєнних дій, населення України було змушене слухати радіопередачі німецької окупаційної влади, або ж радіомовлення Московських і радянських військових радіостанцій. У листопаді, у зв'язку з наступом ворога було евакуйовано Український радіокомітет, який переїжджає до Саратова. Вже 23 листопада 1941р. розпочала роботу радіостанція Т. Г. Шевченка. Радіостанція щоденно по кілька годин на добу інформувала населення України про найважливіші події на фронтах, у країні та за кордоном. Періодично готувалися спецвипуски для партизан та евакуйованих до Середньої Азії та Поволжя українців. Основний тягар цієї роботи взяла на себе радіостанція «Радянська Україна», що запрацювала в Москві після відкриття радіостанції ім. Т. Г. Шевченка. Щоденно вона готувала радіогазету, в кожному випуску якої звучали звернення Радіоінформбюро, кореспонденції з фронтів, розповіді про партизанські бої, інформація про роботу Уряду України, роботу українців у тилу. Перед мікрофоном часто виступали бійці, командири Червоної Армії, селяни й робітники, відомі вчені, письменники. Через цю радіостанцію велися спеціальні передачі для партизанів і підпільників, зміст яких ті могли не лише почути, а й записати та поширити серед населення – усно, в

рукописах і друківано. У зв'язку із початком визволення території України починає вести передачі українською мовою ще одна радіостанція – «Дніпро», позивні якої «Рева та стогне Дніпр широкий» згодом стали позивними Українського радіо. Ця радіостанція просувалася слідом за військами Першого Українського фронту з міста Калач Воронежської області до Куп'янська в Україні, а потім до Харкова. 6 листопада 1943р. столицю України було визволено, а в грудні по міській трансляційній мережі вже звучали інформаційні випуски, які передавались тричі на добу – вранці, вдень і ввечері Радіо допомагало поширенню патріотичних, героїчних і ліричних пісень воєнного часу тощо. У роки війни радіотрансляційні вузли як в тилу, так і на прифронтовій смузі дозволяли мільйонам людей приймати радіопередачі, оперативно отримувати інформацію про стан речей на фронті. Провідне радіо сповіщення виконувало також важливу функцію швидкого сповіщення населення про нальоти ворожої авіації, про наближення військової загрози та необхідності швидкого полишення небезпечної території: бліндажів, домівок, шпиталів і таке інше.

У цілому, преса періоду Другої світової війни успішно виконала поставлені перед нею завдання нести комуністичну ідеологію в солдатські та офіцерські ряди завдяки: усвідомленню сили друківаного слова та підтримці з боку радянської держави, командування; ретельної роботи з кадрами та мобілізації цивільних журналістів у військові ЗМІ; регулярності виходу та масовості тиражів; роботи з пресою у підрозділах – колективному читанню, обговоренню; організації роботи редакцій, оновлення проблемно – тематичних напрямів; керівництву військовою пресою з боку політвідділів.

Отже, особливістю пропаганди на початковому етапі війни було домінування пропагандистських стереотипів у сприйнятті супротивника, використання пропагандистських штампів передвоєнного періоду. До них слід віднести риторику уславлення могутності держави, сили армії, настрої. Проте з активним просуванням супротивника вглиб країни й з усвідомленням повною мірою навислої над Батьківщиною небезпеки відбулося піднесення усіх моральних і фізичних сил

народу в боротьбі проти загарбників. Із початком війни стало ясно, що тільки соціалістичних цінностей у боротьбі з ворогом буде недостатньо. Одним із найважливіших засобів пропаганди став радянський патріотизм, що відігравав упродовж війни величезну роль: за його допомогою народ було мобілізовано на відсіч реальному страшному ворогові. У силу цього заклик до населення не коритися ворожій навалі й окупації Батьківщини викликав більше обґрунтовану підтримку в масовій свідомості, ніж звичні політико-ідеологічні гасла. Проте, усі зусилля радянської пропаганди й агітації залишались би малоефективними, якби вони не підтверджувались реальними подіями на фронтах.

Список використаних джерел

1. Баранник М., Голобуцький П. Історія преси в Україні. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : «Наукова думка», 2005. 672с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istoriija_presy_v_Ukr.

2. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991) : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 174 с.

3. Горевалов С. Військова журналістика України: історія та сучасність. Львів : Видавництво Військового інституту при ДУ «Львівська політехніка», 1998. 388 с.

1. Животко А. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.

2. Кононихін Н.М. Партійна і радянська преса у роки Великої Вітчизняної війни. Москва: Вид-во МДУ, 1960. 436 с.

3. Мальцева В., Удалова М. Роль преси та радіомовлення на території України у період другої світової війни (1939–1945 рр.).
URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN.

4. Нове Запоріжжя URL :
<https://libraria.ua/numbers/314/11475/>.

5. Романенко Т. Радянська преса в Українській РСР на початку другої світової війни та в роки нацистської окупації

(1939 – перша половина 1943 рр.). URL: <https://www.academia.edu/>

6. Романишин Ю. Преса УПА за незалежність української держави (1940–1950 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність* : Доповіді та повідомлення шостої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 11-13 травня 2000 р. Львів, 2000. С. 183–193.

7. Салата О. Роль радіо у формуванні інформаційного простору України в період Великої Вітчизняної війни. *Університет*. 2009. № 3. С.41–47.

8. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1945 рр.). URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Stasiuk_Oleksandra/Vydavnycho-propahandyvna_diialnist_OUN_19411953_roky.pdf

9. Титаренко Д. Преса Східної України періоду німецько - фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.06. Донецьк, 2002. 20 с.

Тема 7. Специфіка моделі партійно-радянської журналістики в Україні 50-х –70-х років ХХ ст.

Одразу після звільнення радянських міст від загарбників починає відновлюватись і модернізуватись ієрархічна система радянської преси. Найбільш впливовими були центральні офіційні видання партії, нижче – серія республіканських видань, ще нижче – обласні, міські та районні газети. Міські видання були органами міських комітетів партії і становили разом з районними найбільш багаточисельну групу радянської преси. Обласні газети виходили 5 або 6 разів на тиждень. Головною їхньою особливістю було те, що вони і після війни продовжували виходити національною мовою. Місцеві газети радянської України понесли значні збитки внаслідок окупації, практично «з нуля» відновлювали роботу. У перші ж дні після взяття крупних населених пунктів, починали виходити місцеві газети – на поганому папері, з використанням техніки друкарень військових газет, у двополосному варіанті.

Рада народних комісарів та ЦК ВКП(б) видає постанову від 21 серпня 1943 року «О неотложных мерах по восстановлению

хозяйства в районах, освобожденных от немецкой оккупации». Партийна преса взяла до виконання постанову. В. Владимиров наводить цитату з газети «Правда» від 19 вересня 1943 р., яка писала: «С большой радостью встретили колхозники постановление... Колхозное собрание разработало подробного строительства... В артели имени Ленина строительство уже закончено. Теперь все колхозники имеют свои дома». «Народ берется за работу с боевым пылом... Они хотят работать на себя, на свой город, на свою родину... Как много может быть сделано местными силами, как помогают выходить из такого затруднительного положения проявления энергии, изобретательности, сметливости... Задача коммунистов – организовать советских людей, собрать воедино творческую энергию, служить примером самоотверженности» (там же, 25 жовтня).

Дослідник зазначає, що наведені цитати ще раз підтверджують незмінність ознак преси тоталітарного типу: навіть винахідливість та кмітливість людей, які відновлюють розвалені війною власні оселі, тут дозволяють та схвалюють зверху, їх обов'язково треба пропагувати, ніби без цього справа не зрушиться з місця і всі чекатимуть партійного рішення. Показово, що комуністів закликають саме до управлінської роботи. По-друге, як стає очевидним з тексту, найбільшу надію у таку скрутну годину вище керівництво партії й країни поклало не на мудру й керівну силу партії, а саме на кмітливість народу, на те, що вкотре і не востаннє народ все зуміє, зробить, відновить та обладнає, як до війни.

Врешті, в пересічних номерах газет тих часів при зображенні реальних подій незмінно присутнє прикрашення, лакування дійсності, виставляння реального життя не таким, яким воно є, а таким, яким його бачать з номенклатурних кабінетів, вірніше, яким його хотіли б бачити партійні бюрократи. Навіть війна й страшна скрута, за які вище партійне керівництво несе пряму відповідальність перед власним народом, не змогли притишити цього прагнення: видавати бажане за дійсне. Саме це прагнення врешті й згубило всю партійно-номенклатурну та командно-адміністративну систему.

Так, для преси Запоріжжя найбільш «експлуатованим» став концепт «відбудови». У 1946 році у газеті «Червоне Запоріжжя» впроваджено рубрику «На Запоріжбуді», а у 1947 – «Батьківщині – запорізький сталний лист», що вміщували матеріали про перебіг подій на відбудові Запоріжсталі. Назви матеріалів часто носили директивний, наказовий характер: «Находу ліквідувати неполадки», «Створити умови для стахановської праці», «Піврічну норму – за два місяці», або ж містили елемент звітності про виконання поставлених завдань: «Виконали двомісячний план», «Змагання розгортається» тощо.

У публікації під заголовком «Відбудувати «Запоріжсталь» прискореними темпами» автор А. Городокін зауважує: «Партія і уряд приділяють виключну увагу відбудові «Запоріжсталі» і немає зараз в системі Міністерства важливішого об'єкту, ніж Запоріжбуд. Країні конче потрібен широкий сталний лист холодної обробки – його може дати тільки наш завод. Міністерством вжито ряд ефективних заходів для повного забезпечення потреб будови. Сьогодні запоріжбудівці вже не можуть посилатися на нестачу фондових матеріалів, як цемент, ліс, скло, руберойд, дахове залізо тощо. Кожен день на Запоріжжя прибувають кваліфіковані робітники та інженерно-технічні працівники з інших міст, колгоспники з районів. Вистачає також і механізмів». Доволі обережно автор все ж зазначає й таке: «організація праці все ще залишається незадовільною, становище на ділянках далеко не відповідає вимогам».

Газета активно звітувала про успіхи робіт на промислових об'єктах. «Червоне Запоріжжя» від 30 вересня 1947 року доповідало про завершення відбудови першої черги «Запоріжсталі». Номер відкривався епіграфом «Вчора колектив «Запоріжбуду» здав в експлуатацію цех холодної листообробки» і редакційним матеріалом «Запорізький сталний лист є!». А в номері від 28 листопада 1947 року повідомлялось про продаж першого післявоєнного запорізького коксу. «Коксохімічний завод став до ладу» – звітувала редакція видання. Іншим важливим об'єктом відбудови у Запоріжжі був Дніпробуд. Матеріали про відбудову греблі, мостів, шлюзу розміщувались у рубриці «На Дніпробуді», окремо публікувались також великі звіти, статті та

кореспонденції про хід робіт, кращих робітників, успіхи та перешкоди у здійсненні намічених цілей. 10 червня 1947 року «Червоне Запоріжжя» звітувало: «наскрізне судноплавство по Дніпру відкрито!». Заслуговують на увагу і назви рубрик, присвячених темі відбудови: «На будовах нової п'ятирічки», «Виконаємо п'ятирічку за чотири роки», «Додержимо клятву, дану великому Сталіну», «На пускових об'єктах», «Радянське будівництво», «Переджовтневе соціалістичне змагання», «На теми дня» тощо.

А. Ключенко, який працював в редакції видання «Большевик Запорожья» з вересня 1946 року, пише, що «сотні нарисів і репортажів, кореспонденцій і коротких повідомлень розповідали про те, як відроджувалась промисловість Запоріжжя, про людей, що здійснювали цей історичний подвиг». Публікувались і матеріали прикладного характеру – статті спеціалістів про умови полегшення праці, найбільш доцільні й швидкі способи роботи. Газети боролись за прискорення темпів відбудови, розповідали про надпланову і достроково виконану роботу, змагали до відновлення та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. У центрі усіх описуваних процесів – передова людина, точніше – передовий комуніст. Гострій критиці піддавались будь-які найменші вияви непослуху, ухилення від праці.

Редакції місцевих видань продовжували вести наполегливий пошук нових форм роботи над пропонованими темами, але пошук цей відбувався у межах догматизованих уявлень про журналістську працю. Тому і тематика місцевої інформації була продиктована вимогами до партійної преси. Передусім газети писали про житлове будівництво, комунальне господарство і благоустрій, роботу проектних організацій. Відводилось місце і для культурної тематики, адже культура в повоєнні роки знаходилась у процесі свого переродження. Партія вбачала обов'язком преси не тільки ідеологічне, а й естетичне виховання населення. До мас мали бути донесені нові культурні цінності радянської людини, мистецькі ідеали. Адже партія не могла бути байдужою до ідейної спрямованості мистецтва. Відтак, проблеми

культури газети висвітлювали також з позицій ідеологічної оцінки.

Характерна прикмета того часу – партія затверджувала народногосподарські плани щодо видобутку вугілля, вирощенню зерна, виплавки сталі. Вона ж вирішувала, яким бути газетним шпальтам. Тоді це вважалося нормою. Так, багато уваги приділяли газети післявоєнної доби висвітленню виконання «Закону про п'ятирічний план відбудови і дальшого розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 роки».

Фактично це була програма дій для кожної редакції – у плані було перелічено головні напрямки роботи, форми і методи, кінцеві цілі тощо. Крім того, вказаний закон у кожній області було конкретизовано, в кожному районі чи місті складено подібні плани – а отже, власну програму мала кожна ланка ЗМІ країни, від всеукраїнських до низових.

Верховна Рада СРСР в історичному Законі про п'ятирічний план визнала за необхідне відбудувати Запоріжжя в числі найбільших шести міст Радянської України в першу чергу. Затвержені орієнтовні контрольні цифри державних асигнувань на 1946 рік, складений генеральний проект відбудови і реконструкції міста. Найголовніше ж те, що маси населення озброєні ясною перспективою, втілену в конкретну сталінську програму». Основне завдання намічено, воно відбиває регіональну специфіку. Прихований смисл тут знов несе подібне до попереднього навантаження: відбудова, як і світле майбутнє пов'язано з продуктивними рішеннями комуністичної партії: «Ця програма обнадіює, запалює будівників, всіх трудящих Запоріжжя на дієву, самовіддану боротьбу за скоріше загоєння ран, завданих німецькими катами, за те, щоб у найближчі роки бачити своє місто не тільки піднятим з руїн, але значно стрункішим, красивішим і зручнішим, в чудовому архітектурному ансамблі з перлиною соціалістичної індустрії – Дніпрогесом».

У роки відбудови газета «Червоне Запоріжжя» підтримувала ентузіазм громадян згадками про війну, окупацію Запоріжжя, перемогу радянської армії на чолі зі Сталіним. Твердження про перемогу над німецькими загарбниками послідовно

прирівнювалось до тези про непереможеність радянського народу. Комуністична партія та ім'я Сталіна мали стати символом щасливого майбутнього. У редакційному матеріалі під назвою «Знаменна дата» від 13 жовтня 1946 року знаходимо відповідну цитату: «Сьогодні, відмічаючи знаменну дату – третю річницю з дня визволення Запоріжжя від німецьких загарбників, – ми славимо нашу комуністичну партію – випробуваного керівника і організатора радянського народу, славимо нашу доблесну армію – визволительку, що врятувала радянських людей від фашистської навали, славимо великого Сталіна, ім'я якого було, є і завжди буде символом надії і щастя всіх трудящих».

На шпальтах «Червоного Запоріжжя» підкреслюється необхідність подолання руїни спільними зусиллями мешканців. У матеріалі «Вчора і сьогодні» знаходимо такий образ зруйнованого міста: «Ми знайшли після війни на місці Запоріжжя руїни. Хіба можна було впізнати Нове Запоріжжя? Пожарища були там, де височіли колись корпуси Запорізького металургійного комбінату. Не було греблі. Не було шлюзів. Руїна і згарище». Усіх запоріжан, не зважаючи на їх статус, освітній рівень, необхідно було згуртувати довкола ідеї відбудови промислового центра. У цьому матеріалі також наголошено на багатонаціональності населення запорізького краю: «Але на березі Дніпра стояли радянські люди. Це були люди різних національностей... Як у роки війни, так і тепер, в роки відродження країни, кращі сини радянських народів прийшли сюди, бо вела їх єдина мета і єдине почуття керувало їхніми гарячими серцями – зміцнювати, загартовувати дружбу народів». Можна констатувати, що за закликами об'єднання заради покращення життя цілком вдало приховується нівелювання національних особливостей. Ігнорування національної ідентичності українців запорізького регіону у пресі пояснюється намаганням партійного керівництва асимілювати населення східних і південних областей країни з росіянами і представниками інших національностей. Апеляція до дружби народів заради відбудови та миру була одним з найпоширеніших прийомів, які застосовувались періодичними виданнями у досліджуваній період. Подібні механізми впливу поєднувались з

конкретними діями (переселення, депортації) з боку влади і, таким чином, були ефективними. З часом мешканці Запорізької області, а особливо – обласного центра, все менше ідентифікували себе українцями. Вони ставали просто радянським населенням, міцнішав їх культурний, економічний, політичний зв'язок із населенням Росії.

У післявоєнний час партійне керівництво пресою не змінилося, навіть стало більш вимогливим. Не змінився політичний режим, це був той самий культ тієї самої особи з притаманними йому ознаками жорсткого, непримиренного, неупинного керівництва.

Кращим доказом того, що після війни суспільство почало повертатися волею Сталіна до практики репресій та боротьби з «ворогами народу», стало прийняття постанови ЦК ВКП (б) «О мерах по улучшению областных газет «Молот» (Ростов-на-Дону), «Волжская коммуна» (г. Куйбышев) и «Курская правда». На той час Управління агітації та пропаганди ЦК ВКП (б) перестало існувати. Всі нормативні документи, що встановлювали правила поведінки газет в будь-якій обстановці, знов почав випускати ЦК ВКП (б). По суті це була розгромна постанова, що нагадує дві інші широко відомі й прийняті майже одночасно у 1948 р. постанови – по літературі й по оперному мистецтву. Фактично це був цикл постанов, споріднених за метою, котрий означав закінчення періоду вимушеної демократизації партійного життя в екстремальних умовах війни та наступного відновлення мирного життя й повернення до тоталітарних методів керівництва країною й пресою. Тим часом репресії проти української культури тривали. У 1946 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) про «український буржуазний націоналізм», унаслідок якої кілька тисяч представників української інтелігенції було заслано до концтаборів. Цей час пізніше було названо «ждановщина» за прізвисьмом безпосереднього організатора гонінь.

Ось оцінка волинської преси, дана дослідницею з Луцька А. Бортніковою у збірці «Українська періодика: історія і сучасність»: «Матеріали «Радянської Волині» повоєнного періоду свідчать, що газета зробила свій посильний внесок у відтворення історії рідного краю... Найбільшу увагу редакція

газети зосередила на публікаціях матеріалів, присвячених відбудові народного господарства. Найповніше висвітлювалися справи у галузі промисловості». Але це не вся правда, а лише її частина, так би мовити, лицевий бік. Інший, більш драматичний, подає публіцист О. Горновий у статті «Про свободу преси в СРСР», надрукованій в діаспорі в 1947 р.: «Що в СРСР преса стоїть лише на самих послугах большевицької партії, це прекрасно видно з характеру і змісту цих газет. Все вони, як краплі води, подібні одна до одної. Кожна стаття у них, від найбільшої до найменшої, кожна дрібна замітка, кожний рядок відображають тільки інтереси партії і цілковито просякнуті цими інтересами. Большевицькі газети стандартизовані не тільки щодо їх змісту, а також і щодо їх форми... Життя в СРСР не вкладається в рамки большевицької преси. Воно не знаходить на її сторінках свого скільки-небудь вірного і повного відбиття. Навпаки, його змальовує преса цілком перевернуто».

З 1956-го року починається новий етап історії СРСР. Після смерті Й. Сталіна та кількох до абсолютної влади в країні прийшов М. Хрущов, з ім'ям якого пов'язують цілий історичний етап, названий у порівнянні з епохою відвертого тоталітаризму «відлигою» саме через спробу відкинути практику культу особи.

Попри те, що Хрущов сам був співучасником численних злочинів сталінізму, у доповіді на XX з'їзді КПРС у червні 1956 р. він знайшов у собі сили проголосити боротьбу проти «культу особи» Сталіна. За одну ніч по всій країні були демонтовані пам'ятники Сталіну, а його труп винесено з мавзолею в Москві. У доповіді XX з'їзду Хрущов, зокрема, повідомив, що Сталін готував виселення всіх українців з України до Сибіру, так само, як це було зроблено щодо деяких інших народів СРСР – кримських татар, карачаївців, балкарців, чеченців, інгушів, калмиків та ін. За словами Хрущова, виселення українців не було здійснено тільки через їхню велику кількість.

Водночас засудження тоталітаризму було половинчастим. У 1955–1956 рр. партійне керівництво вирішило реабілітувати репресованих посмертно. Прокуратура визнала це законним, але так і не притягла до відповідальності ані сотні тисяч працівників

держбезпеки, що застосовували катування, ані суддів, що послали на смерть невинних людей.

За часів Хрущова в Україні відбулося різке посилення русифікації в освіті та всьому культурному житті. Разом з тим припинення масових репресій викликало прогресивний культурний рух інтелігенції, названий «шістдесятниками» за роками діяльності його представників. «Шістдесятники» протиставляли себе офіційному догматизмові, сповідували свободу творчого самовираження, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими.

Крім того, «шістдесятники» виступали на захист національної мови й культури. Основу руху «шістдесятників» склали письменники та публіцисти В. Шевчук, Г. Тютюнник, В. Дрозд, І. Драч, М. Вінграновський, В. Симоненко, Л. Костенко, В. Шевчук, Є. Гуцало, художники А. Горська, В. Зарецький, літературні критики І. Дзюба, Є. Сверстюк, режисер Л. Танюк, кінорежисери С. Параджанов, Ю. Ілленко та ін. Рух «шістдесятників» викликав репресії та обмеження з боку репресивних органів.

Яскрава сторінка цього періоду – прискорення темпів житлового будівництва в СРСР, що принесло і нові повороти газетярських тем – реконструкція будіндустрії, розширення бази фінансування галузі, зведення цілих мікрорайонів дешевих та незручних п'ятиповерхових будинків, що в народі отримали назву – «хрущовки». Отже, після прийняття 31 липня 1956 р. спільної постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «О розвитку жилищного строительства в СССР», де було зазначено, що «проблема жилья все еще продолжает оставаться одной из самых острых», – газети спочатку активно й дисципліновано включилися у виконання настанов. Однак, швидко активність редакцій стала вщухати. Вже у вересні-грудні 1957 року робота в цьому напрямку увійшла в рутинний частотний ритм: одна публікація на місяць, присвячена одному з аспектів будівництва житла.

В. Владимиров у підручнику «Історія української журналістики (1917–1997 рр.)» зазначає, що неспроможність системи досягти кінцевої мети в конкретній справі врешті респт

зросла до неможливості досягти і кінцевої цілі – побудови комунізму. У той момент в післясталінські часи, коли це стало зрозумілим, саме преса мала за власним покликанням, як «watch dogs» – «вартові пси» – підняти тривогу. Але давнє «табу» – партійна дисципліна, органічна неможливість виступити проти лінії партії без її дозволу – не давало змоги критикувати партію, її ЦК, їхню політичну лінію.

Великий ентузіазм у суспільстві викликало обговорення й прийняття нової програми партії – програми побудови комунізму. Повсюдно в газетах, на радіо висвітлювали й вивчали визначний документ епохи – «Моральний кодекс будівника комунізму». Велику хвилю послідовників мало заснування бригад комуністичної праці – спадкоємців стахановського руху. Все це накладалося на реальні досягнення радянської науки і техніки в підкоренні космосу, освоєнні цілинних і перелогових земель та успіхи на численних гігантських новобудовах Сибіру тощо.

Очевидно, що преса брала якнайактивнішу участь у кожній з цих політичних кампаній. Створення в суспільстві атмосфери соціального оптимізму, впевненості у справедливості й непереможності справи побудування комунізму – один із яскравих прикладів високої ефективності партійно-радянської преси.

Замість застарілих назв низових газет «Більшовицький штурм», «Сталінська перемога» тощо прийшли нові: «Комуністичний шлях», «Шлях до комунізму», «Будівник комунізму» та подібні. Як і газетярі часів громадянської чи Другої світової воєн, журналісти часів «відлиги» в масі своїй щиро вірили в те, що писали, дійсно прагнули додати й свою дециму до історичних звершень свого народу.

Газетні сторінки були сповнені оптимістичними заголовками: «Наші цілі ясні, завдання вирішені – до роботи, товариші!», «Партія вирішила – народ виконає!», «Новий блюмінг працює на комунізм!». Усміхнені, щасливі обличчя «маяків виробництва» обов'язково прикрашали перші полоси газет та обкладинки журналів. Жодного матеріалу щодо труднощів з постачанням хліба в магазини, нічних черг за продовольством годі й шукати на газетних шпальтах того часу: їх

там немає. Преса, особливо місцева, так само бездумно «била в барабани» на теми хімізації промисловості, витіснення інших сільськогосподарських культур «королевою полів» кукурудзою. Далася взнаки негативна реакція всередині партії на надто сміливі розвінчування її «славного минулого».

Преса тих часів спочатку показує певну розгубленість на фоні звичної рутинної роботи та емоційно піднесених матеріалів щодо швидкого настання комунізму. (Подібна реакція повториться на початку «перебудови»). Журналісти в масі своїй раптом починають розуміти, що писати так, як вони це робили ще вчора, сьогодні вже не обов'язково. А як слід це робити по-новому – ніхто команди не давав.

У деяких редакціях розпочинається складний, драматичний пошук шляхів пристосування життя ЗМІ до нового, несподіваного ступеня свободи. Настанов з цих проблем не було, а йти власним шляхом, як правило, не наважувалися: це могло бути розцінене «вгорі» як рух проти лінії партії, з усіма можливими висновками. Так складалася обстановка непевності, з якої дуже багато партійних журналістів бачили вихід назад, у лоно партійного консерватизму та творчого застою.

Тодішня свобода, якщо про неї можна казати в тому контексті, не вирвалася з-під партійного контролю, вона ретельно дозувалася у кожному конкретному випадку – а отже, постійно опинялася у конфлікті з власне свободою. Тому в світі преси «відлига» більше зачепила центральні, тобто московські видання, передусім такі, як «Известия», «Комсомольскую правду», «Литературную газету», журнали «Новый мир», «Москва», «Нева», «Наш современник», «Юность» тощо. Місцевій пресі ця практика давалася надзвичайно важко: «відлига» не зачепила низові ланки партійного контролю над пресою.

Журнальна періодика часів «хрущовської відлиги» переважну частину своєї площі присвячує рекламі успіхів партії, народу в комуністичному будівництві. Публікаціям про культуру в ній відводиться ілюстративна роль. Приміром, журнал «Україна» вдало поєднує текст з багатим ілюстративним матеріалом – фоторепортажами на теми культури, репродукціями полотен із народно-етнографічних музеїв України,

фотоілюстраціями діячів українського мистецтва, працівників народного господарства тощо. Про них часто публікуються статті, нариси, репортажі, друкуються їхні спогади. Більшість із них політично заангажована. У висвітленні культури автори часто обмежуються нейтральними темами з національного буття і зовсім не пишуть про український народ як окрему етноспільноту. Звичайно, у статтях про «підвищення культурного рівня» не помітиш і згадки про Українську Народну Республіку, «розстріляне відродження», життя української діаспори тощо. Зденационалізованість культури, обмаль правдивої інформації про історію українського народу, відсутність публікацій поборників національної ідеї, постійне вклинення в українські журнали російської національно-культурної спадщини є характерне для журналістики тієї пори.

Ін'єктування російської тематики в український інформаційний простір спричинило українсько-російський суржик в культурі. Обсяги тематики культурно-мистецького спрямування безпосередньо залежали від специфіки видань. Скажімо, партійно-політичні журнали «Комуніст України», «Під прапором ленінізму» та наукові журнали «Вісник Академії наук УРСР», «Український історичний журнал», «Знання та праця» і т. п. зверталися до цих питань рідко. Більше можливостей у висвітленні культури мали журнали громадсько-політичного і літературно-мистецького спрямування, такі як: «Україна», «Радянська жінка», «Вітчизна», «Жовтень», «Всесвіт», «Образотворче мистецтво», «Український театр» та ін.

Однак саме під час «хрущовської відлиги» (приблизно 1956 – 1964 рр.) зцементована волею Сталіна партійно-державна машина, заснована на енергії масового насильства та підкорення, почала буксувати. Не лишилися без наслідків і конфлікти з інтелігенцією, в яких перший секретар ЦК зазнав очевидної політичної поразки. Преса взяла активну участь у розкручуванні пропагандистської кампанії надзвичайних розмірів – але це проходило на фоні дедалі важчих продовольчих проблем, розладу й погіршення рівня життя. І все ж шістдесяті роки, без сумніву, похитнули сталінську монолітність компартійної влади. Саме в цей час було закладено в ґрунт зерна, які проросли наприкінці

1980-х. Перебудову розпочинали саме «шістдесятники», розбуджені першою нестійкою хвилею демократизації радянського суспільства.

Головним для розуміння динаміки ролі й значення партійно-радянської преси в період 1956–1964 рр. є те, що вся система управління пресою залишилась незмінною. Не можна було засновувати позапартійні часописи, не кажучи вже про некомуністичні видання. Зв'язаними партійною волею лишалися поліграфічні потужності, запаси паперу. Власне, до реформ у світі ЗМІ ніхто під час «відлиги» і не приступав – а після двох конфліктних зустрічей М. Хрущова з представниками художньої інтелігенції це стало неможливим.

Кінець невдалої демократизації був зовсім недемократичним. Внаслідок таємної змови партійної верхівки в центрі й на місцях М. Хрущов був усунутий з поста першого секретаря ЦК КПРС та інших вищих постів.

З приходом у жовтні 1964 р. на посаду Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, приймаються рішення, скеровані на «подолання волютаристських тенденцій і перекосів». Започатковані М. Хрущовим реформи призупиняються, а гасло «стабільність і ґрунтовність» домінує у засобах масової інформації. У 1960-і рр. критика Й. В. Сталіна і породженої ним системи була згорнута, а багато демократичних досягнень «відлиги» були розмиті або втрачені зовсім. Саме нагадування XX з'їзду КПРС стало небажаним і навіть небезпечним, усе більшав список заборонених тем та імен. Брежнєвський період політичного невігластва, соціальної сліпоти призвів тоталітарний режим до загальної кризи. Не вдалося створити в СРСР конкурентоздатної економіки, забезпечити належний добробут громадян, не кажучи про досягнення рівня розвинених країн.

В епоху брежнєвщини сповільнився науково-виробничий і духовно-культурний поступ. Українську культуру намагалися зденаціоналізувати, перетворивши в «соціалістичну за змістом». У той же час всебічно підтримувалася пресою, зокрема журнальною, офіційно-усталена думка про виняткові успіхи СРСР у царині народного господарства, освіти, культури і т.ін.

Всіма засобами доводилося, що в СРСР – найпрогресивніше суспільство, яке наслідуватимуть інші народи. Журнальна періодика не скупилася також на докази. Із зростанням кількості невідповідностей, загостренням суперечностей комуністичного будівництва зростало намагання будь-що завуалювати кризові явища.

Щоразу після виходу чергової постанови в Москві республіканський ЦК приймав власну постанову з цього ж питання, за ним – обкоми і далі вниз по сходах партійної ієрархії, аж до первинних парторганізацій редакцій ЗМІ. Проводилися збори, ухвалювалися рішення, коригувалися плани, в перші два-три місяці вживалися відчутні заходи – але потім все поверталось до рутини, і так до нової постанови.

Організаційно світ партійно-радянської преси України лишався незмінним в тому вигляді, як його було створено у 1923–1930 рр. та відновлено у 1943-му: згідно з принципом «один партком – одна газета» переважною більшістю видань лишалися загальнополітичні газети, які відрізнялися тільки особливостями територій, що були ними охоплені. Подекуди було засновано нові багатотиражні заводські, будівельні, колгоспні чи вузівські газети.

Приблизно з 1970–1972 р. почався зворотній хід соціального життя. Зовні це виглядало так: з газет зникли «живі» матеріали про живих людей, замість них з'явилися «парадні портрети» передовиків виробництва з рішучими обличчями. Нариси ставили як найпершу особистісну якість ставлення героїв до соціалістичного змагання, перевиконання планів на певну кількість відсотків тощо.

Політичне життя театралізувалося, партійні збори, пленуми й з'їзди розписувалися, як спектаклі, до окремого слова, де у кожного делегата була своя роль. Це не могло позначитися і на пресі: вона не повинна була показувати життя таким, яким воно є, а їй треба було відображати його таким, яким воно мало бути, або яким його бачили партійні керівники.

Вже досить розвинені на той час українські телебачення й радіо опинилися набагато більше, ніж газети, затиснутими в лещатах компартійного керівництва. Після закінчення першого

етапу створення обласних телерадіостудій в Дніпропетровську, Луганську, Запоріжжі та ряді інших обласних центрів України, у 1957–1958 рр. відбувається реорганізація мовлення в цілому в СРСР. Об'єктивно вона зіграла негативну роль: у обласних станцій забрали для центральних програм ефірний час, залишивши їм невеликі «вікна», це загальмувало і творчий, і матеріально-технічний розвиток українського телебачення, зате полегшило керування всією телемережею величезної країни.

Настає епоха «застою». Робота не для результату, а для рапортування начальству заформалізовує всілякі соціальні відносини. Численні зони, вільні від критики, розростаються: під забороною завжди були критичні виступи на адресу армії, КДБ, міліції, тепер заборонялося критикувати проведення звичайних політзанять.

Ціла війна в Афганістані була замовчана, лише після 1986 року дозволили, за особливим дозволом військової цензури, висвітлювати в місцевій пресі бойові дії в масштабі не більше взводу без вказання місця, часу.

Кожен редактор мав знати напам'ять товстий «Перечень сведений, запрещенных к упоминанию в открытой печати» з численними додатками, в яких, окрім дійсних таємниць, були й такі вимоги, як заборона негативних характеристик військовослужбовців. Порушення ретельно нотувалися, винних попереджали, погрожували звільненням з роботи. Одним з найпоширеніших «гріхів» було неточне називання постанов ЦК КПРС.

Ю. Колісник у статті «Українська культура в контексті журнальної періодики УРСР 1950–1980 років» підкреслює, що різниця між сталінським і брежнєвським періодом полягала в тому, що після викриття культу особи репресивні дії зменшилися, а ідеологічний тиск посилювався: усе – від політики до літератури, журналістики, образотворчого мистецтва, музики тощо мало переконувати в довершеності соціалістичного ладу. Громадянам складно було убезпечитися від офіційно нав'язуваного інформаційного потоку. Пропоновані пресою агітки підтасовувалися під історичні закономірності суспільного розвитку. Здатність людини до свободи мислення гальмувалася

логікою тотальних пояснень, мовними штампами панівної ідеології. Чимало громадян, покладаючись на партійних «вихователів», переставало довіряти особистому досвіду й ідеалам. Заангажованість свідомості досягалася послідовно через інформаційне навіювання. Особливо це помітно в політично обрамлених журнальних публікаціях, зокрема культурницького спрямування. Нерідко поодинокий факт стає відправним для упереджених висновків. Часто повторювані фрази типу: «загниваючий капіталізм», «відмираючий клас», «буржуазна культура», «буржуазний націоналізм» та інші ідеологічні кліше набувають надмірного емоційного забарвлення. У їхньому контексті вибудовувалася структура публікацій.

За десятиріччя радянської влади видозмінився менталітет громадян СРСР, сформувалося їхнє заангажоване мислення й відпала потреба в жорсткому контролі. Широкі верстви звикли думати стереотипами партійно-радянських ЗМІ. Приміром, що Л. Брежнев – мудрий політик і державний діяч, Генеральний секретар ЦК КПРС і тричі Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної праці і невтомний борець за мир; автор визначних праць: «Мала земля», «Відродження», «Цілина». Гіперболізація ролі «вождя» свідчить про повернення культу особи, критикувати який боялися. До культового возвеличування прилучалася, звичайно, і журналістика.

Внутрішній самоаналіз індивіда втрачався, його підміняла тиранія «логічних доведень» пропонованої інформації. Тоталітарний режим відчуває себе настільки сильним, настільки йому вдається придушити самостійність мислення і волевиявлення громадян. Цим активно переймалася партійно-радянська журналістика, цілеспрямовано формуючи ідейно-відданих громадян – справжніх комуністів, які б не усвідомлювали різниці між фактом і фікцією, істиною і брехнею.

Роль ЗМІ того періоду чітко окреслена в «Історії Української РСР» 1979 року: «Засоби масової інформації та пропаганди всемірно сприяли успішній реалізації висунутої партією соціально-економічної програми, дальшому піднесенню трудової й суспільно-політичної активності радянських людей, їх ідейної переконаності та свідомості, розвитку всенародного змагання за

виконання завдань неухильного піднесення народного господарства та культури».

Журналістика «застою» виконувала ідеологічно-формуючу функцію, зокрема через показ духовно-культурного зростання. На замовлення партії вона також викривала огріхи у тій чи іншій сфері культури, скажімо вільнодумство українських літераторів. Така критика була спопеляючою, нерідко морально знищувала людину.

А от матеріалів виховної спрямованості друкувалось чимало. Ю. Колісник наводить такий приклад: у журналі «Жовтень» за 1974 рік (Ч. 1) у рубриці «Рік п'ятирічки – четвертий» опубліковано статтю Романа Матейка «Школа комуністичного загартування». Тут укотре помічаємо типові ідеологеми часу: «Перемога комуністичних ідеалів, наші успіхи в побудові нового суспільства насамперед залежать від рівня свідомості трудящих і, зокрема, молоді, її готовності продовжити революційну справу старших поколінь. (...) Все більшого поширення набувають такі дійові форми ідейного загартування юні, як ленінські уроки, ленінські читання, теоретичні конференції, присвячені вивченню праць В.І. Леніна». В основі наведеного цитування – типові зразки незліченних мовних штампів, через постійне повторювання (психологічне навіювання) яких преса формувала ідеологічні переконання, об'єднувала громадян у монолітну масу одержавлених особистостей. Коли журнальні та інші ЗМІ торкалися культури, то обов'язково декларували, що вона соціалістична, ввібрала в себе найкращі риси, традиції духовної культури всіх народів СРСР, збагачується і розвивається на їхній основі. Створення «соціалістичної за змістом» культури насправді передбачало нівеляцію й тотальне зросійщення української культури. З цією ж метою журнальна періодика призвичаювала громадян до понять: «радянська культура», «радянське мистецтво», «радянський спорт», «радянське кіно», а відтак – радянські актори, композитори, співаки, художники та ін.

Усе зображуване сягало «світлих висот», виглядало привабливим, досконалим, хоча справжнє життя було далеким від ідеалу: партійна недоторканність, блат у придбанні

дефіцитних речей, розкрадання, пияцтво тощо. Хабарництво, кумівство, протекціонізм набули таких розмірів та стали настільки очевидними, що ЦК партії доводилося «про людське око» вести з ними (тобто з собою) «рішучу боротьбу». Ці теми журналістика оминала.

Журнальна періодика вела постійну боротьбу з проявами свободи творчості, називаючи їх «дрібнобуржуазною психологією», «чистим мистецтвом», «буржуазним націоналізмом», «ідеологічними диверсіями контрреволюції», «отруйними зернами імперіалістичних ідеологів». Викривальні матеріали на ці теми тиражувалися впродовж усієї брежньовської пори. Особливо гостро критикувався незалежний показ явищ та історичних подій.

Мас-медіа постійно наголошували на провідній ролі російського народу в економічному, політичному та культурному розвитку, популяризували твердження про двомовність (швидше російськомовність) як фактор духовного єднання народів.

Показово, що власне українська преса, тобто така, що видавалася рідною мовою на рідній землі, була кількісно в меншості та несла на собі помітну печатку меншовартості. Якщо в області виходили дві обласні газети, то головною серед них обов'язково була російськомовна. Це було наслідком того, що неофіційно, але реально мовою партії була саме російська. Районні газети були переважно україномовними, а видання крупних промислових центрів виходили російською.

Проте найголовніше те, що на теренах України центральні всесоюзні газети мали тиражі набагато більші, аніж власне місцеві. Так, «Правда» або «Комсомольская правда» мали понад три мільйони передплатників, не враховуючи продажу в роздріб, – а найпопулярніша тоді «Сільські вісті» лише близько двох мільйонів, інші ж республіканські газети – близько півмільйона кожна.

Причини цього полягали, по-перше, в певній провінційності місцевої преси: центр влади знаходився в Москві, найважливіші рішення приймалися там, отже, першочергову увагу читацький загал приділяв саме союзній пресі. По-друге, вона мала набагато більшу «географію» пошуку тем, в ній було більше цікавих

матеріалів звідусіль. По-третє, центральна преса акумулювала в своїх редакціях кращі творчі сили з усіх республік. Запрошення на роботу в Москву було надзвичайно престижним, сприймалося як свого роду вище творче визнання – і в кінцевому рахунку це відбувалося на різниці рівнів роботи журналістів московських та київських.

Природною реакцією митців на негативне ставлення партії до них стало відповідне ставлення їх до такої партії. В Україні ця реакція відразу набула національно-визвольного забарвлення. Найрішучіші та найпослідовніші прибічники національної української ідеї вдалися до відчайдушних спроб видавати за брежнєвських часів підпільну пресу, і найяскравішим явищем цієї історії було видання у 1972 р. позацензурного (нелегального) журналу «Український вісник». Він став своєрідною реакцією на першу хвилю залякувань і арештів, які прийшлися на українську національну інтелігенцію на 1965 рік. Ця героїчна спроба знову заявити про себе, безперечно, була приречена на розгром – але й на те, щоб залишитися в історії рідного народу яскравим прикладом нескореності духу.

В Володимирів у підручнику «Історія української журналістики (1917–1991)» пише, що кульмінацією подій став вихід позацензурної книги публіцистики В. Чорновола «Лихо з розуму», яку він уклав та написав до неї передмову. Книга мала певне поширення в Україні, у 1968 р. її було видано у Франції. Один примірник укладач переслав тодішньому керівникові України, першому секретареві ЦК КПУ В. Щербицькому.

Такою була передісторія появи власне підпільної преси. Дослідники – зокрема львів'янин М. Осадчий – відрізняють два періоди власне її історії. Перший – 1970–1972 рр., коли було здійснено шість випусків позацензурного журналу «Український вісник», редактором якого став В'ячеслав Чорновол. Разом з ним працювала над випусками Л. Шереметьєва. Змістом їх було викриття «імперської політики Москви», денационалізація або злиття націй в єдиний радянський народ, тобто русифікація корінного населення союзних республік. Проблеми екології рідного краю, ставлення до певних подій історії свого народу – все це поєднувало підпільних публіцистів з самвидавними

поетами В. Симоненком, В. Стусом, М. Холодним, Ігорем Калинцем, С. Тельнюком, В. Голобородьком та іншими.

Нова хвиля неосталіністських репресій була спровокована саме виготовленням, зберіганням або розповсюдженням підпільної преси та літератури. Репресії мали наслідком припинення виходу журналу. Проте, у 1974 р. новий етап історії самвидавної преси починається відновленням виходу «Українського вісника» та випуском його 7–8 чисел. Підписані вони були псевдонімом «Максим Гайдамака», а крився під ним, як припускають дослідники цих подій, відомий в 1990-х роках політичний діяч Степан Хмара. Зміст нових номерів журналу відрізнявся від змісту перших: дався взнаки досвід чергової хвилі репресій. З 1974 р. по 1987 р., коли на Україні настав пік застою, припиняється видання позацензурної преси.

Отже, тоталітарному режиму доби «застою» вкрай необхідною була слухняна, репрезентативна періодика, яка б мобілізувала суспільні сили на побудову «казарменого» соціалізму. Журнальна періодика епохи «брежневського застою» була заручником політичної ситуації, як і її творці. Ті, хто не прислужували, зазнавали переслідувань. У суспільстві наростало розчарування, ширились невдоволення, зневіра, критичні погляди. Журналістиці важко було приховувати прірву між зображуваним і дійсністю, ідеалами та реальністю. Радянська країна, переобтяжена малоефективною політико-економічною системою вже не могла належно розвивати освіту, науку, культуру, просувати технічний прогрес, забезпечувати добробут населення. Численні прорахунки партійного керівництва поставили СРСР перед загрозою бути відкинутим на узбіччя цивілізації. Нова командно-адміністративна еліта терміново почала шукати виходу з глибокої соціально-економічної та моральної кризи.

У цілому, історія партійно-радянської преси України післясталінського часу засвідчила те, що компартійна преса, точніше, жорстке керування нею стали одним з чинників загибелі всієї партії, повалення соціалістичного ладу в СРСР, розвалу величезної світової імперії, самоспростування великої ідеї поєднання рівності та свободи.

Список використаних джерел

1. Баранник М., Голобуцький П. Історія преси в Україні. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2005. 672 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_presy_v_Ukr.
2. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991): навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007. 174 с.
3. Герман І. Експресивна тональність публіцистичного дискурсу тоталітарної журналістики (на матеріалі запорізької преси 20–40-х років ХХ ст.). *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія: Журналістика*. 2004. № 12. С. 35–38.
4. Історія партійно-радянської преси України: підручник / за заг. редакцією А. З. Москаленка. Київ: Вища школа, 1989. 359 с.
5. Качкан В. На вістрі пера: Публіцистика в комуністичному вихованні трудящих. Київ: Тов-во «Знання» УРСР, 1984. 48 с.
6. Кобинець А. «Запорізькій правді» – 90: історія і сучасність. *«Запорізька правда» (1917–2007): погляд крізь роки: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції 26–27 жовтня 2007 р. Запоріжжя, 2008. С. 9–16.*
7. Колісник Ю. Українська преса під гнітом радянського тоталітаризму. *Збірник праць Науково дослідного центру періодики*. 2005. Вип. 13. С. 305–315.
8. Колісник Ю. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр.): монографія. Черкаси: Видавництво Ю. Чабаненко, 2008. 290 с.
9. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): колективна монографія / відп. ред. В. Даниленко. У 3-х частинах. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 1, 2. 351 с.
10. Філіпова О. Дискурс партійно-радянської повоєнної преси Півдня та Заходу України: порівняльний аспект. URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/>.

11. Щур Ю. Організація українських націоналістів на Запоріжжі. Короткий нарис. Запоріжжя : Друкарська дільниця Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, 2009. 52 с.

Тема 8. Перебудовчі процеси в українській журналістиці 80-х – поч. 90-х років

Квітневий пленум ЦК КПРС (1985 р.) привів до влади реформаторське крило (так званих прагматиків) верхівки партії на чолі з Михайлом Горбачовим, які дійсно розпочали реальні зміни в суспільстві. Оголошена ними політика перебудови і гласності означала, що оновлюються партія, держава, ідеологія. Було проголошено право на власну думку, на слово, право на вільне обговорення назрілих питань. Унаслідок демократизації поряд із управлінськими рішеннями все більша роль відводилася інформаційній політиці.

Сутність реформ полягала, крім іншого, в тому, щоб звільнити медіа-простір від потоків безнадійно застарілої інформації, оновити його. Журналістика, яка до цього звично маніпулювала суспільною свідомістю, в умовах гласності й демократизації змінювала ідеологічну тактику, сприяла ломці старого механізму державного правління, утверджувала більш прогресивні підходи у розв'язанні політичних, економічних, культурологічних завдань. Особливість інформпростору полягала також у тому, що засоби масової інформації, звільняючись від тиску адміністративно-командної системи, не потрапляли в фінансову залежність від олігархічних структур.

На XXVII з'їзді ЦК КПРС (лютий–березень 1986 року) М. Горбачов визнав, що газети відстали від життя і скотилися до «політичного базікання». Тема людини як особистості майже зникла зі шпальт періодики, головну роль відігравали публікації на економічні і партійні проблеми. За декілька років М. Горбачов проводив зустрічі з працівниками засобів масової інформації з метою обґрунтувати нову роль преси в суспільстві, що почало оновлюватися. Проголошення гласності і плюралізму думок призвели до відкриття «золотої доби» в розвитку мас-медіа. «В партійних рішеннях тих часів зазначалося, що ЗМІ потребують вдосконалення й перебудови. Вони відстають від життя, не

позбавлені елементів догматичного мислення, стереотипів та казенщини», – пише у своєму підручнику український журналістикознавець В. Владимиров.

12 червня 1990 року було прийнято «Закон СРСР про пресу та інші засоби масової інформації». Він став фінішем існування системи тоталітарної журналістики і суттєво лібералізував масову комунікацію. Було скасовано цензуру, надано широкі права для заснування друкованих видань та інших засобів масової інформації, введено їх реєстрацію як вияв нових принципів будівництва журналістики в демократичному суспільстві. Таким чином, було створено умови для появи нової типології преси: «вийшли в світ газети Верховних Рад республік, видання обласних, крайових Рад народних депутатів, суспільно-політичні та ілюстровані щотижневі газети, журнали і бюлетені, щотижневі видання для ділових людей із щомісячним аналітичним додатком, тижневики для масової аудиторії, газети, розраховані на підготовленого читача, щомісячні видання газетно-журнального типу та ін.».

Історик В. Бакуменко висловлює думку, що преса взялася активно висвітлювати реалії сьогодення. На сторінках видань основним об'єктом обговорення виступає процес «перебудови» (яким чином нововведення сприятимуть поліпшенню життя радянського народу). Дослідник акцентує увагу на тому, що підвищується суспільний інтерес переважно до історичної тематики. У періодиці починають писати про те, на що за часів Сталіна, Хрущова і Брежнєва було накладено вето, – вводяться нові факти, цифри, біографічні дані «заборонених» людей (як недогідних КПРС політиків, так і творчих особистостей).

Демократія сприяла виникненню великої кількості нових тем, що раніше не висвітлювалися засобами масової комунікації. Більш глибоко аналізувалася історія Радянського Союзу і КПРС, осмислюються основні етапи розвитку держави, виявляються наслідки діяльності правлячої верхівки, починаючи зі сталінської доби і закінчуючи періодом керівництва Л. Брежнєва. Це викликало бурну відповідну реакцію читачів, котрі звинувачували пресу в мовчазній згоді із минулим беззаконням.

Предметом широкого обговорення став статус республік у Радянському Союзі, а також проблеми вивчення рідної мови, розвитку мережі національних навчальних закладів тощо. Розглядався стан справ у союзних і автономних областях, що не мали права збільшувати об'єм телевізійних і радіопрограм та не змогли вирішити питання про випуск нових видань національною мовою.

З підняттям у Радянському Союзі «залізної завіси», припиненням «холодної війни» і намаганням побудувати «спільноєвропейський дім» у засобах масової інформації виникають нові об'єкти для обговорення й аналізу, виникає нова тема гуманітарної підтримки СРСР західноєвропейськими країнами і США. Мас-медіа активно сприяють пошуку шляхів довіри і відмови від застосування сили у відносинах з іншими державами.

Публіцист В. Качкан у книзі «На пульсі часу» пише про велику силу публіцистичних матеріалів, котрі в період нових впроваджень зайняли провідне місце серед інших жанрів і змінили свої функції. Раніше дослідники писали про агітаційну, пропагандистську й організаторську функції преси. У 80-х роках більшу увагу акцентували на інформаційній, світоглядній, естетичній, виховній, практичній та управлінській ролях публіцистики. Журналісти наблизили свої публікації до читача. Актуалізація змісту публікацій, пошук нових, більш ефективних форм їх подачі скоротили шлях від авторського задуму до отримання аудиторією журналістської продукції. Пресі, вважає В. Качкан, варто самій перебудуватись, оскільки «чим вища ціна слова в суспільстві, тим вищою повинна бути не лише відомча, а й журналістська відповідальність за це слово». Працівники засобів масової інформації в період «перебудови» починають аналізувати події, явища, конфлікти, соціальні протиріччя, утверджують дослідницький тон. Таким чином, агітаційність, на думку публіциста, взагалі зникає з журналістських матеріалів, хоча пропаганда соціалістичного способу життя залишається недоторканою. Багатьом публіцистичним текстам властива конструктивність. З газетних шпальт постають питання критики та самокритики, дієвості партійних рішень. Впроваджуються

дискусія, неординарні пропозиції, вивчається і враховується громадська думка; питання не тільки порушуються – автори вказують на шляхи їх розв'язання.

З розквітом українського відродження (к 80-х–поч. 90-х років), яке вражало розмахом політичного й культурного руху, ЗМІ активно сприяють національному самовизначенню громадян. Періодичні видання почуваються набагато впевненіше, ведуть диспути про розвиток політичної думки, історичну спадщину, переслідуваних у радянську пору діячів української науки, культури, про фальсифікаторів історії, реабілітацію невинно знищених сталінським режимом та ін. В українській справі учасники руху опору єдналися з науковцями, публіцистами та іншими національно свідомими представниками українського суспільства, серед яких: Олесь Гончар, Микола Вінграновський, Василь Захарченко, Іван Драч, Анатолій Погрібний, Лариса Брюховецька, Оксана Забужко, Сергій Плачинда, Лесь Танюк, Михайло Косів, Сергій Головатий, Віталій Коваль, Юрій Шаповал, Володимир Яворівський. Нова хвиля демократичного поступу додавала впевненості журналістам у боротьбі з адептами тоталітаризму. Незважаючи на шалений командно-адміністративний тиск, ведучи запеклу боротьбу з компартійними структурами, журналістика впевнено долала перешкоди на шляху утвердження демократії.

Редактор однієї з найпопулярнішої української газети «Вечірній Київ» В. Карпенко у книзі «Правди о себе не побойтесь?» аналізує періодику кінця 1980-х років за організаційним, тематичним, духовним, психологічним, критичним аспектами. На першому етапі реорганізації держави він разом з іншими редакторами не уявляв, у чому суть нового курсу. «Це вже пізніше багато крапок над «і» розставили VI з'їзд журналістів СРСР і особливо зустрічі керівників нашої партії з представниками засобів масової інформації: напередодні та після журналістського з'їзду». На організаційному рівні редакція вирішила впровадити внутрішні структурні перетворення і перейменувати ряд відділів, змінивши їхню спрямованість і розставивши чіткі тематичні акценти. На вимогу читацької аудиторії, котра відчувала «інформаційний голод», було

розширено тематику публікацій на тематичному рівні. На думку В. Карпенка, існують три ознаки газети періоду «перебудови»: поглиблення проблематики, активізація позиції видання, переорієнтація з подання нормативно-правової інформації на запити читачів.

Духовний аспект преси 1986–1989 років виявляється в зміщенні акцентів з економічних, політичних, виробничих сфер життєдіяльності людини на висвітлення морально-етичних та духовних якостей особистості, колізій, конфліктів. Перебудова мислення і психологічного стану журналістів найбільше виявилась в активізації позиції засобів масової інформації, в посиленні їхнього впливу на конкретні справи, підвищенні їхньої «наступальності й дієвості». У розділі, присвяченому критичній характеристиці мас-медіа періоду «перебудови», автор наводить таку думку: «Послабити критику, припинити її – означає послабити, припинити перебудову, створити передумови для виникнення застійних явищ».

Тогочасні тенденції змінили акценти у висвітленні журналістами практичних питань в усіх галузях життя радянського народу. Щоб краще простежити зміни, що відбувались у засобах масової інформації, звернемося до практики роботи редакцій регіональних газет «Запорізька правда» і «Комсомолец Запоріжжя».

У перші роки «перебудови» та гласності газета «Запорізька правда» істотно не змінює свого тематичного спрямування, котре було обумовлене її офіційним статусом. Шпальти видання були заповнені звітами із засідань керівних органів, зверненнями секретарів партії та іншою урядовою інформацією. Це вмотивовано тим, що газета мала чітку стратегічну мету інформувати жителів міста та області про діяльність державних органів влади. Матеріали такого плану отримувались від інформаційних агентств ТАРС та РАТАУ і завжди поміщалися на першій і другій сторінках. Наприклад, публікації «У Політбюро ЦК КПРС», «У Центральному комітеті КПРС», «У ЦК Компартії України» («Запорізька правда» від 7 червня 1986 року).

Курс на оновлення суспільства і держави завдяки гласності було проголошено, а засоби масової інформації стали

прискорювачами змін. Тема «перебудови» все частіше знаходить своє відображення на сторінках запорізької періодики. «Комсомолец Запоріжжя» друкував матеріали такого характеру в рубриці «Прискорення: крок за кроком». 212 критичних публікацій вміщено на наших сторінках минулого року», – звітував часопис перед читачами в 1987 році. Можна припустити, що саме читачі (молодь, котра не боялася висловлювати свої думки прямо), викликали такі позитивні зворушення в роботі редакції видання. Так, наприклад, у матеріалі «Мені нудно!..» 24-річний В. Ковтун відмовився відвідувати заняття комсомольської політмережі: «Виступає начальник цеху. Годину воду у ступі товче: матеріали треба економити. Я і без нього це знаю. І не треба мені приводити з цього приводу обширні цитати з класиків і партійних документів. Я не знаю, як організувати виробництво так, щоб ця економія стала життєвою потребою кожного працівника. Але цього, мабуть, і він сам не знає». В іншому листі до редакції слухач школи «Основи комуністичної моралі» О. Стасов висловив незадоволення одноманітною системою комсомольського політичного навчання, котра не приносить жодної користі. «Переконаний, що принцип обов'язкового навчання комсомольців у комсомольських школах маємо відмінити. Замість нього слід скористатися принципом «навчання за бажанням», яке базується на особистій зацікавленості. При цьому кількість шкіл, звісно, різко зменшиться», – пропозиція виявилась безпрецедентною навіть на початку «перебудови», в умовах недовіри значної частини населення СРСР до плану М. Горбачова.

У «Запорізькій правді» також була створена постійна рубрика «Прискорення: темпи, якість, ощадливість, дисципліна», в якій журналістами і читачами обговорювався висунутий М. Горбачовим план розбудови держави, а також стан виконання трудящими своїх зобов'язань. У період з 4 по 19 січня 1986 року видання розмістило на сторінках у жанрі інфографіки «кроки зростання» (згідно з положеннями плану «Перебудова») національного доходу, суспільних фондів споживання, продуктивності праці, обсягу роздрібного товарообігу тощо.

У 1989 році «Запорізька правда» відкрила рубрику «Реабілітація: документи, листи, відгуки», в котрій із забуття повертались штучно спалюжені радянською владою імена: «Міцніший за титан» А. Городокіна («Запорізька правда» від 7–16 липня 1989 року), «У пащі Молоха» В. Морозюка («Запорізька правда» від 17 вересня 1989 року), «Хто він, Сергій Щиrow?» Р. Чендиріної («Запорізька правда» від 25 жовтня» 1989 року), «Петро Чистов з Рот-фронту» І. Науменка («Запорізька правда» від 31 грудня 1989 року) тощо. Аналогічна рубрика в молодіжному часописі мала назви «Реабілітація» і «Білі плями історії»: «Повернення» К. Карафіна («Комсомолец Запоріжжя» від 26 березня 1988 року), «З печаттю «ворога народу» О. Михайлюти («Комсомолец Запоріжжя» від 18 червня 1988 року), «Жага правди» О. Михайлюти («Комсомолец Запоріжжя» від 8 квітня 1989 року).

Предметом обговорення в «Комсомольці Запоріжжя» стали національне відродження української нації, створення неформальних об'єднань і їхня активізація, морально-етичні проблеми. Реалії тогочасної дійсності у вигляді наростання епідемії СНІДу, наркоманії, алкоголізму, соціального сирітства, жебрацтва досліджувались кореспондентами молодіжних видань.

Реабілітувалися на шпальтах газет незаслужено репресовані громадяни СРСР. Реальними, насправді дійсними фактами підтверджувались засудження і несхвалення діяльності владних структур у журналістських публікаціях (проте якщо про голодомор 1932–1933 років кореспонденти ще писали, то матеріали про Чорнобильську катастрофу характеризуються доволі невеликою частотністю – засобам масової інформації остаточно «гайки» відкрутити не вдалося. Тверезий погляд на трагедію з'явився лише наприкінці 1989 року).

У період «перебудови» обом газетам був властивий перехід на відверто довірливий тон розмови з читачами. Наявна діалогізація самого процесу спілкування з аудиторією, активізації якої сприяла редакційна пошта, широка організаторська робота, дискусії, полеміки, популярними стали «круглі столи» і «прямі лінії». «Щодня, крім середи і вихідних, з 10 до 12 та з 13 до 15 години телефоном 62-63-30 черговий репортер редакції приймає

повідомлення про події в області, домовляється з читачами про спільні газетні акції, допомагає вирішити проблеми, що вас хвилюють», – так запрошувала читачів до співпраці газета «Запорізька правда» в рубриці «Діалог» [68]. Аудиторію часто запрошували до обговорення певних проектів законів, проводили анкетні опитування з метою з'ясувати стан громадської думки щодо нового формату і тематичного наповнення газети, просили висловитися з приводу резонансних подій. Громадськість була чудовим джерелом інформації – з'являлися публікації під рубриками «Лист покликав у дорогу», «За листами читачів». Частина матеріалів в епілозі прямим запитанням «А як думаєте ви?» наводила на роздуми і активізувала читачів ефективно реагувати листами.

«Перебудова» редакцій газет позначилась і на організаційному рівні. У 1988 році видання «Запорізька правда» на чолі з новим головним редактором В. Похвальським змінило назви відділів, тим самим спрямувавши їхню діяльність у більш конкретному напрямку. З'явилися наступні відділи: ідеологічний; партійного життя; економіки промисловості, будівництва і транспорту; агропромисловий; Рад і соціальних питань; листів і масової роботи; інформації; сатири та гумору; нічної редакції; громадська приймальня; відділ об'яв і реклами. 20 березня 1988 року редакція пішла на експеримент і змінила зовнішній та внутрішній вигляд видання. Газета вийшла на восьми сторінках форматом А3. Кожній рубриці відводилась окрема шпальта. Регулярними стали рубрики «Всесвіт», «Діалог: читач–газета», «Сатира і гумор», «Спорт» тощо. Читачам було запропоновано надіслати до редакції газети свої відгуки і пропозиції з приводу новинки. Оскільки у такому вигляді вийшло лише декілька номерів, і все-таки часопис відмовився від задуму, можна припустити, що громадськість сприйняла нововведення негативно.

Аналогічні тенденції простежуються і в роботі колективу газети «Комсомолец Запоріжжя». Проте знову видання молодіжного спрямування виявилось прогресивнішим, оскільки на організаційному рівні змінилося на рік раніше за «Запорізьку правду». У номері від 3 січня 1987 року редакція надрукувала

таке звернення до шанувальників: «Читачу, ти закінчуєш знайомитися з першим випуском «Комсомольця Запоріжжя» у щотижневому варіанті. Звичайно, якісь публікації привернули твою увагу більше, якісь – менше. Певне враження залишилось і від графічного оформлення сторінок. Нам цікаво дізнатися про твої думки, зауваження. Можливо, той, хто до ідеї щотижневика ставився зі скептицизмом, зараз змінить свою думку. Більш того, порадить друзям, знайомим передплатити видання...». Отже, з 1987 року щосуботні випуски газети «Комсомолец Запоріжжя» починають виходити на 12 шпальтах.

У 1989 році редакція часопису «Комсомолец Запоріжжя» знову експериментує і переходить на новий формат: «...Життя не стоїть на місці. Розвиваються й засоби масової інформації. Йде цей процес нелегко, іноді з протиріччями, адже ми всі разом проходимо школу гласності й демократизації... Щовівторка читачі отримуватимуть «восьмиполоску», а в суботу газета виходитиме на 16-ти полосах форматом А 3».

У цілому, серйозні соціально-політичні зміни у вигляді перебудовних процесів вплинули на запоріжців саме через друковані засоби масової інформації «Запорізька правда» і «Комсомолец Запоріжжя». Виданням довгий час не вдавалося, незважаючи на проголошений курс на оновлення, диктувати певні правила поведінки громадськості. Причина полягала в офіційному статусі газет – інформація цензурувалася і контролювалася самою партією, оскільки КППС залишалася монополістом у політичній сфері держави і надалі насаджувала штучні цінності. Варто також згадати і власне запорізьку партноменклатуру, котра відмовлялася сприймати будь-які зміни в житті країни, що обмежували її всевладдя. Отже, журналісти багато писали про «перебудову» свідомості суспільства, а фактично залишалися «маріонетками» в руках політиків, тому процес демократизації запорізької періодики на тлі негативних обставин відбувався дуже повільно і несміливо. Проте не варто застосовувати висунуте твердження до обох проаналізованих видань. «Запорізька правда» і «Комсомолец Запоріжжя» до «перебудови» у мисленні і методах роботи приходять у різний час. Незважаючи на однакові умови перебування і діяльності

(офіційний статус видань як органів комуністичної влади), відсутні певні обмеження у вільному викладі думок у часописі «Запорізька правда», тому трансформації для журналістів цього видання розпочинаються пізніше, ніж у «Комсомольці Запоріжжя». Молодіжна аудиторія, відчуваючи потребу висловлювати власні думки, котрі часто не співпадали з політикою партії, сприяє перебудові газети «Комсомолец Запоріжжя» вже на початку проголошення нового курсу партії.

Процес впровадження плану М. Горбачова «Перебудова» був замкненим: з одного боку газети публікували матеріали, в котрих подавали все більше оцінних суджень критичного характеру в рамках дозволеного партією і брали на себе право трактувати суспільству перетворення в державі, спрямовуючи його на новий шлях розвитку, з іншого – власне читачі, відчуваючи нестачу правдивої інформації, ставали рушійною силою і таким чином вимагали від видань зміни, удосконалення. Журналісти отримували на свою адресу прискіпливі зауваження і відгуки від читацької аудиторії. Громадськість звинувачувала газети в боягузтві розкрити дійсний стан речей, сприянню деградації суспільства, котре влада перетворила на однорідну масу, антинаціоналістичних настроях, відмові від загальнолюдських цінностей. Преса свою провину визнавала.

Отже, на тлі трансформацій журналістика продовжувала розвиватися. Мас-медіа впроваджують у свідомість аудиторії нове політичне й економічне мислення як у внутрішньому житті країни, так і в міжнародних відносинах, сприяють активізації дій людей щодо зламу адміністративно-командної системи, відмови їх від застарілих догм і сприйняття нових цінностей, загально визнаних у цивілізованому світі. Журналістика здобуває «новий» статус і отримує важливі, характерні лише для нових соціально-економічних умов, прояви: угамування «інформаційного голоду» народу СРСР; прагнення до правдивості, об'єктивності, неупередженості; ліквідація цензурних утисків; відчуття необхідності критики і самокритики, самореформування; створення нового інформаційного простору; підвищення авторитету журналістів серед населення. Найважливішою закономірністю функціонування преси в умовах

демократизації і гласності стає розвиток неформальної й альтернативної періодики, виникнення видань нових партій і політичних утворень, які поклали початок формуванню системи багатопартійної журналістики.

Влітку 1991 р. протистояння партійних та антикомуністичних, т. зв. демократичних сил набуло непримиренного характеру. Постало питання: або повертати до старого, або рушити вперед, до ринкової економіки, багатопартійності тощо.

Серпневий путч 1991 р., яким закінчився короткий, але надзвичайно драматичний період «горбачовської перебудови», був відчайдушною спробою повернути від шляху до демократії назад, до казарменного, командно-адміністративного, бюрократичного сталінсько-брежнєвського соціалізму, до диктатури партноменклатури. У цьому протистоянні перемогла демократія. Преса зіграла надзвичайно важливу роль у звільненні громадської думки, поверненні її до стану самовизначення, у підготовці масової свідомості до зречення застарілих догм і сприйнятті нових цінностей, загально визнаних у цивілізованому світі.

Почався розпад СРСР.

24 серпня 1991 р. Україна рішенням Верховної ради проголосила повну державну незалежність, було створено нову незалежну державу – Українську Республіку.

Це означало й кінець вагань та боротьби у світі преси. Її чекав складний шлях становлення на теренах незалежності і входження в не менш буремне ХХІ століття...

Список використаних джерел

1. Баранник М., Голобуцький П. Історія преси в Україні. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istoriija_presy_v_Ukr.

2. Баришполец А. Пресса: пути и пугы: Местная печать в условиях перестройки. Київ : Политиздат Украины, 1989. 151 с.

3. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991) : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 174 с.

4. Дяків (Горновий) О. Про свободу ССРСР. З архівів «Української видавничої спілки» в Лондоні. URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua>.

5. Дяченко М. Динаміка тематико-проблемного комплексу та модифікації репортажного дискурсу в регіональній пресі (на матеріалі запорізьких газет другої половини ХХ століття. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серія «Филология. Социальная коммуникация»*. 2008. №1. С. 354–359.

6. Карпенко В. Правды о себе не побоитесь?: Заметки редактора газеты. Київ : Политиздат Украины, 1988. 183 с.

7. Качкан В. На пульсі часу: Українська публіцистика на шляхах перебудови. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1988. 48 с.

8. Колісник Ю. Українська культура в контексті журнальної періодики УРСР 1950–1980 років. URL:http://old.journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk32/Visnyk32_P2_01_Kolisnyk.pdf.

9. Костишева С. Роль друкованих засобів масової інформації України у здійсненні соціально-економічних перетворень в умовах перебудови. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/13117/30-Kostylieva.pdf1>.

10. Овчар І. Політичні трансформації в Радянському Союзі в період перебудови (1985–1991 рр.). Київ : Інтерсервіс, 2011. 227 с.

11. Панченко С. Особливості висвітлення суспільно-політичних зрушень доби «перебудови» у пресі Запоріжжя: порівняльний аспект. *Українська періодика: історія і сучасність* : збірник наукових праць. Львів, 2013. С. 285–291.

12. Панченко С. Видання «Молодь України» та «Комсомолец Запоріжжя» 1986–1989 років : перетини соціального хронотопу. *Літературний процес : методологія, імена, тенденції* : збірник наукових праць (філол. науки). Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. № 6. С. 168-171.

13.Потятиник Б. Тоталітарна журналістика : текст лекцій. Львів : Редакційно-видавничий відділ ЛНУ ім. І. Франка, 1991. 80 с.

14.Шевченко В. Авторський колектив та його позитивний вплив на імідж газети. «Запорізька правда» (1917–2007): погляд крізь роки : матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. Запоріжжя, 26–27 жовтня 2007 р. / за ред. А. Кобинець. Запоріжжя : ТОВ «ВПО «Запоріжжя», 2008. С. 16–21.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Формування та функціонування системи радикально-демократичної преси

Питання для обговорення

1. Народження радикального (соціалістичного) напрямку в українській суспільно-політичній думці.

2. Заснування журналу «Друг» та періодизація його історії. Дебют у журналі І. Франка.

3. Значення журналу «Громадський друг».

4. Альманахи «Дзвін» і «Молот». Високий ідейно-художній рівень видань.

5. Історія журналу «Світ». Заснування журналу, його характер і напрямок. І. Белей – редактор журналу.

Практичні завдання

1. Занотувати у свій глосарій тлумачення понять «радикалізм», «радикальний (соціалістичний) напрямок», «український соціалізм кінця ХІХ ст.».

2. Подати короткі біографічні відомості про І. Беляя, М. Драгоманова, М. Павлика, С. Подолинського.

3. Підготувати доповідь на тему: «Роль М. Драгоманова у розвитку радикального руху в Галичині».

Тема 2. Прогресивний характер та значення радикальної журналістики

Питання для обговорення

1. Історія журналу «Народ». Організаційне оформлення радикального руху: утворення 1890 року Україно-руської радикальної партії.

2. Перший маніфест українського державництва: «Ukraina irridenta» Ю. Бачинського в системі публікацій журналу «Народ».

3. Часопис «Хлібороб» як супутник «Народу», його адресованість простолюду.

4. Журнал І. Франка «Житє і слово». Заснування журналу та його програма.

5. Підсумки розвитку та значення радикальної журналістики.

Практичні завдання

1. Прочитати роботу «Ukraina irridenta» Ю. Бачинського, окреслити коло проблем, порушуваних автором.

2. Законспектувати (потезно) дві статті І. Франка (на вибір). Здійснити аналіз ідейно-тематичного спрямування та особливостей стильової манери.

3. Підготувати реферат на тему: «Публіцистична, редакторська та видавнича діяльність І. Франка».

4. Скласти таблицю, яка міститиме інформацію про всі радикальні видання. Обов'язкові колонки: назва видання, редактори і рік виходу, мова видання, коротка характеристика відділів та рубрик.

Тема 3. Еміграційна журналістика. «Громади» М. Драгоманова

Питання для обговорення

1. Причини української еміграції у ХІХ столітті, її типи. Три хвили еміграції.

2. Зародження української журналістики в еміграції.

3. Громади як явища суспільно-культурного життя України.

4. М. Драгоманов як видавець збірника «Громада».

5. Перший випуск збірника «Громади». «Передне слово» як політичний маніфест М. Драгоманова.

6. Утворення однойменного часопису, його наповнення.

7. Розвиток української журналістики на Американському континенті.

Практичні завдання

1. Дати визначення понять «еміграція», «діаспора», «три хвили еміграції».

2. Написати повідомлення на тему «Видавнича діяльність Агапія Гончаренка: газета «Вестник Аляски» (1868 – 1872) та її українські матеріали».

Тема 4. Російськомовна українська журналістика в Росії у другій пол. ХІХ ст.

Питання для обговорення

1. Пожвавлення в Росії українського культурного життя на початку 1880-х років.

2. Альманахи як спосіб існування української журналістики в Росії в останній чверті XIX століття. Альманахи «Луна» та «Рада» та інші.

3. Заснування газети «Киевский телеграф», її функціонування.

4. Журнал «Киевская старина», історія заснування, періоди виходу.

Практичні завдання

1. Підготувати інформацію про діяльність київської Старої громади та їх співпрацю з газетою «Киевский телеграф».

2. Здійснити огляд одного з чисел (на вибір) журналу «Киевская старина», проаналізувавши структуру, проблемно-тематичне поле та жанрово-стильові особливості контенту. Інформаційний ресурс: <http://resource.history.org.ua/item/0006947>.

Тема 5-6. Роль журналістики у формуванні політичної свідомості української нації у 1900-1905 рр.

Питання для обговорення

1. Суспільно-політичні і громадсько-культурні передумови виникнення української друкованої журналістики в Наддніпрянщині.

2. Царський маніфест від 17 жовтня 1905 року і зародження масової української національно-патріотичної преси.

3. Утворення Революційної Української Партії. Політична програма «Самостійна Україна» М. Міхновського

4. Газета «Хлібороб» (1905р.) як перше країномовне видання та інші часописи.

5. Преса Української Соціал-Демократичної Партії («Правда», «Боротьба»).

Практичні завдання

1. Прочитати уривок з праці Б. Грінченка «Тяжким шляхом» (перший та четвертий розділи), виписати присутні тези.

2. Охарактеризувати ідейну риторичну та стилістичну «Самостійної України» М. Міхновського. Виписати тези.

3. Проаналізувати текст Маніфесту від 17 жовтня 1905 року.
4. Написати повідомлення на тему «Розвиток преси Запоріжжя на поч. XX ст.»

Тема 7-8. Національна преса доби визвольних змагань і становлення державності (1917–1918 рр.)

Питання для обговорення

1. Утворення Центральної Ради. Політична публіцистика «Вісти Центральної Ради» та інші видання.
2. Преса політичних партій. Суспільно-політична преса.
3. Громадсько-політична, публіцистична та видавнича діяльність М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри та ін.
4. «Універсали Центральної Ради» як зразок політичної публіцистики.
5. Занепад національної преси за Гетьманщини та Директорії.

Практичні завдання

1. Підготувати історичну довідку про причини розпуску Центральної Ради і поразку створення УНР.
2. Проаналізувати два матеріали одного з діячів на ниві національної публіцистики (на вибір): М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, Є Чикаленка, С. Єфремова або інших, окреслюючи ідейно-тематичне спрямованість, особливості стильової манери авторів.
3. Прочитати «Універсали Центральної Ради», обґрунтувати зміну риторики з першого до четвертого документа.

Тема 9-10. Етапи становлення більшовицької преси (1918 – 1939)

Питання для обговорення

1. Три періоди комуністичної преси в Україні з 1918 р. по 1939 р.
2. Вироблення теорії компартійної преси як колективного пропагандиста, агітатора й організатора мас.
3. Преса доби «українізації»: розширення типології україномовної радянської преси.

4. Ліквідація українського національного відродження в 30-ті роки. Преса періоду культу особи.

5. Розвиток робількорівського руху як механізму пропагандистського впливу.

6. Характерні риси компартійної преси, сформовані у передвоєнний період.

Практичні завдання

1. Розділившись на фокус-групи (4-5 осіб), підготувати презентації газет «Червоний шлях» (Запоріжжя) за 1921–1922 роки, і «Красное Запорожье» за 1925 рік. У презентації повинні бути висвітлені особливості верстки, дизайну, рубрикації, жанрово-тематичного наповнення видань.

Інформаційний ресурс <https://libraria.ua/all-titles/group/1063/>.

2. Проаналізувати особливості публіцистичного стилю М. Хвильового, опрацювавши уривок із праці «Україна чи Малоросія».

Тема 11. Партійно-радянська преса періоду Другої світової війни (1939/41-1945)

Питання для обговорення

1. «Все для фронту, все для перемоги!» – гасло радянських газет і радіомовлення початку Другої світової війни.

2. Риторика фронтових, армійських, дивізійних газет. Специфіка роботи військових кореспондентів.

3. Організація та методи партизансько-підпільної журналістської роботи.

4. Колабораціоністські газети на окупаційних територіях, їх спрямування.

5. Засоби пропаганди та антипропаганди в українській пресі періоду Другої світової війни.

Практичні завдання

1. Підготувати доповідь на тему: «Специфіка функціонування преси ОУН-УПА».

2. Здійснити огляд одного з чисел (на вибір) окупаційної газети «Новое Запорожье» 1941–1942 років, проаналізувавши

проблемно-тематичне поле та жанрово-стильові особливості контенту з огляду на пропагандистську риторичку.

Інформаційний ресурс: <https://libraria.ua/all-titles/group/1063/>.

Тема 12-13. Специфіка моделі партійно-радянської преси кінця 40-х – початку 80-х рр.

Питання для обговорення

1. Преса України повоєнних років: провідні теми, стандартизація матеріалів.

2. Формування тоталітарної журналістики у 50-х роках, її особливості.

3. Незмінність системи управління пресою в часи «хрущовської відлиги».

4. Журналістика доби «застою». Утиски щодо української преси з боку КПУ–КПРС.

5. Історія самвидавної преси. Публіцистика І. Дзюби, Є. Сверстюка, В. Мороза, В. Чорновола та ін.

Практичні завдання

1. Підготувати презентацію післявоєнного видання «Большевик Запорозжя». У презентації повинні бути висвітлені особливості верстки, дизайну, рубрикації, жанрово-тематичного наповнення газети. Інформаційний ресурс <https://zounb.zp.ua/node/3863>

2. Підготувати інформацію про республіканські газети «Правда України», «Радянська Україна», «Робітничка газета» та «Сільські вісті». Проаналізувати типологічні риси видань.

3. Законспектувати сьомий розділ праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

4. Підготувати доповідь на тему: «Історія розвитку телевізійного мовлення в Україні».

Тема 14. Перебудовчі процеси в українській журналістиці 80-х – поч. 90-х років

Питання для обговорення

1. Журналістика в умовах зламу соціополітичної системи СРСР наприкінці 1980-х років.

2. Функціонування радянської пресової макроструктури під час «горбачовської перебудови».

3. Проголошення незалежності України та прийняття законів, що регламентують правову діяльність засобів масової інформації на поч. 90-х років.

4. Кардинальна перебудова пресової, теле- та радіожурналістики в Україні.

Практичні завдання

1. Додати у свій глосарій визначення понять «перебудова», «гласність», «плюралізм».

2. Опрацювати статтю Панченко С. Видання «Молодь України» та «Комсомолец Запоріжжя» 1986–1989 років: перетини соціального хронотопу. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Філологічні науки. 2015. № 6. С. 168–171. Інформаційний ресурс: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2015_6_38

3. Підготувати презентацію журнальної періодики досліджуваного періоду різного тематичного спрямування (на вибір), яка б відображала структуру, проблемно-тематичне поле та жанрово-стильові особливості контенту.

4. Укласти таблицю друкованих видань за типологічними ознаками.

ТЕМАТИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

До змістового модуля № 1

	Теми для самостійного вивчення	Вид завдання	Знання і навички, якими необхідно володіти	Форма контролю	Література
1	Суспільно-політичні передумови розвитку партійної преси у кінці XIX ст.	Нотатки	Знати теоретико-методологічні засади історії журналістики; вміти аналізувати суспільні та історико-журналістські явища;	Усне опитування, тестування	Федченко П. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку. Київ : Наукова думка, 1969. 339 с. Животко А. Історія української преси. Київ : Наша наука і культура, 1999. 368 с. Георгієвська В. Становлення і розвиток партійної періодики на Західній Україні (кінець XIX – початок XX ст.). URL: irbis-nbuv.gov.ua

2	Програмо ва стаття І. Франка «Літерату ра, її завдання і найважли віші ціхи» як естетична програма радикальн ого напрямку	Письмо вий аналіз	Знати творчий шлях та публіцист ичні праці провідни х публіцист ів, їх внесок у розвиток українськ ої журналіст ики. Уміти аналізува ти індивідуа льний публіцист ичний стиль	Переві рка письмо вої роботи	Михайлин І.Л. Нарис з історіографії історії української журналістики: методологічні уроки Івана Франка // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повід. сьомої Всеукр. наук.- теорет. конф., Львів, 17 – 18 трав. 2002 р. С. 30 – 36. Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. Спогади про Івана Франка / упор. М. І. Гнатюк. Львів : Каменярь, 1997. С. 178–186. Георгієвська В. Публіцистика Івана Франка у партійній пресі Галичини кінця XIX століття.
---	--	-------------------------	--	--	--

					<i>Обрії друкарства.</i> 2016. № 1. С. 12–18.
3	Історія створення , періодизація, програма та структура журналу «Літературно-науковий вісник».	Порівняльна таблиця	Мати цілісне розуміння загальних тенденцій розвитку вітчизняної преси; закономірності й умови існування преси певних історичних періодів .	Перевірка письмового завдання	Животко А. Історія української преси. Київ : Наша наука і культура, 1999. 368 с. Домбровська Л. Журнал «Літературно-науковий вісник» (1898–1932) – правдиве свідчення доби. <i>Вісник Книжкової палати.</i> 2013. № 11. С. 29–31. Шаповал Ю. Журнал «Літературно-науковий вісник» (1892–1932) – творець державницької ідеології українства: навч. посіб. Рівне, 2007. 64 с. Панькова С. «Літературно-науковий вісник» – рупор

					<p>громадсько-політичної праці Михайла Грушевського (1907–1914 рр.). <i>Київ і кияни: Матер. щорічної наук.-практ. конф. Київ, 2005. Вип. 4. С. 139–157.</i></p>
4	<p>Актуальність ідей М. Міхновського, викладених у статті «Націоналізм і космополітизм».</p>	Конспект	<p>Знати творчий шлях та публіцистичні праці провідних публіцистів, їх внесок у розвиток української журналістики.</p> <p>Уміти аналізувати індивідуальний публіцистичний стиль</p>	Перевірка конспектів	<p>Геращенко Т. Микола Міхновський у спогадах і оцінках його сучасників. <i>Молода нація</i>. 2003. №2. С.13–32.</p> <p>Курас І. Перший речник новітнього українського самостійництва. <i>Історія України</i>. 2000. № 16. С.3–14.</p> <p>Міхновський М. Самостійна Україна. Київ : Діокоп, 2003. 77 с. URL: http://unknownwar.info/405/.</p>

До змістового модуля № 2

1	Преса Західної України під час першої світової війни	Конспект	Знати теоретико-методологічні засади історії журналістики. Здатність самостійно мислити і формувати власні уявлення про той чи інший період в історії української преси і журналістики.	Перевірка компетенції	Федченко П. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку. Київ : Наукова думка, 1969. 339 с. Животко А. Історія української преси. Київ : Наша наука і культура, 1999. 368 с. Сидоренко Н. Війна і преса: особливості тематики (1914-1917). Образ. 2015. URL: irbis-nbuv.gov.ua
2	Публіцистична діяльність Степана Бандери	Реферат	Знати творчий шлях та публіцистичні праці провідних публіцистів, їх внесок у розвиток української журналістики. Уміти аналізувати індивідуальні	Перевірка реферату	Дужий П. Степан Бандера - символ нації : ескізний нарис про життя і діяльність провідника ОУН : у 2 ч. Ч. 2. Львів : Галицька Вид. Спілка, 1997. 383 с. Посівнич М. Степан Бандера. «Українці. Історія нескорених». Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. 256 с. Степан Бандера :

			ний публіцистичний стиль		документи і матеріали (1920–1930 рр.) / упоряд. М. Посівнич. Львів : Б. в., 2006. 248 с.
3	Загальна характеристика «Українського вісника» В. Чорнової як напівлегального періодичного видання середини ХХ ст.	Доповідь	Усвідомлення уявлення про журналістику опору, боротьбу української журналістики з тоталітарною системою за утвердження свого обличчя й пошуку української ідентичності. Уміти аналізувати діяльність найвидатніших постатей українських журналістів, публіцистів і громадських діячів	Оцінювання доповіді	Брежнєвський «застій» (1964–1986) . URL : http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1964-1986/chronology/ Хронологія КГБ проти українських дисидентів. Справа «Блок» . URL : http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/04/11/35474/ . Тарас Чорновіл: «Планка моїм батьком була поставлена настільки високо, що це зашкодило» . URL : http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/8/2831/ .

4	ЗМІ періоду розбудови української державності (з 1991 р.).	Скласти таблицю типології видань	Уміння застосовувати знання про основні явища історії української журналістики, виробити уміння правильно й ефективно застосовувати на практиці історичні уроки. Знати основні жанрово-тематичні напрями провідних часописів аналізованого періоду	Перевірка письмового завдання	Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991) : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 174 с. Карпенко В. Преса і незалежність України. Київ : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка; Нора-Друк, 2003. 350 с. Лебедева-Гулей О. Тенденції розвитку української газетної публіцистики 1991 – 2006 рр. URL : http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2169 .
---	--	----------------------------------	--	-------------------------------	--

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Ідейним батьком радикально-демократичної молоді Галичини у другій половині XIX ст. вважається:

- а) І. Франко;
- б) М. Грушевський;
- в) М. Драгоманов;
- г) І. Белей.

2. Яке з видань НЕ належить до радикальної журналістики?

- а) Громадський друг»;
- б) «Народ»;
- в) «Зоря Галицька»;
- г) «Діло».

3. Яку назву мав львівський часопис, що виник на противагу москвофільському «Слову»?

- а) «Мета»;
- б) «Правда»;
- в) «Діло»;
- г) «Батьківщина».

4. Хто автор дописів «Листи до редакції журналу «Друг»?

- а) С. Подолинський;
- б) М. Павлик;
- в) І. Франко;
- г) М. Драгоманов.

5. Ініціатором створення «Літературно-наукового вісника» був:

- а) І. Франко;
- б) М. Грушевський;
- в) О. Борковський;
- г) О. Маковей.

6. Михайло Драгоманов був редактором-видавцем збірника і журналу під назвою:

- а) «Громадська думка»;
- б) «Радикал»;
- в) «Громада»;
- г) «Києвлянин».

7. Редактором і видавцем газети «Киевский телеграф» (1859–1876) тривалий час був:

- а) М. Драгоманов;
- б) П. Куліш;
- в) М. Максимович;
- г) А. фон Юнк.

8. Першим національним щоденним виданням на Східній Україні була газета:

- а) «Хлібороб»;
- б) «Рідний край»;
- в) «Громадська думка»;
- г) «Рада».

9. Брати Шемети видали п'ять чисел українського тижневика:

- а) «Рада»;
- б) «Хлібороб»;
- в) «Дніпрові хвилі»;
- г) «Зоря».

10. Складні умови діяльності східноукраїнських часописів початку ХХ ст. розглянуто у статті:

- а) «Поети і інтелігенція» В. Стефаніка;
- б) «Поза межами можливого» І. Франка;
- в) «Тяжким шляхом» Б. Грінченка;
- г) «Інтернаціоналізм чи русифікація» І. Дзюби.

11. Політична програма «Самостійна Україна» була написана М. Міхновським як маніфест якої політичної сили?

- а) «Братства тарасівців»;
- б) Українсько-руської радикальної партії;
- в) Революційної української партії;
- г) Україно-руської національно-демократичної партії.

12. Яким роком датується відомий царський маніфест, що проголошував так звану свободу слова і друку:

- а) 17 жовтня 1900 р.;
- б) 17 жовтня 1902 р.;
- в) 17 жовтня 1903 р.;
- г) 17 жовтня 1905 р.

13. «Українською історичною енциклопедією» на теренах Російської імперії кінця ХІХ ст. називали журнал:

- а) «Основа»;
- б) «Киевская старина»;
- в) «Літературно-науковий вісник»;
- г) «Хата».

14. Найвпливовіша у добу УНР газета – це:

- а) «Робітничка газета»;
- б) «Нова Рада»;
- в) «Вісник УНР»;
- г) «Вільна Україна».

15. Зі статтею «Велика хвиля» М. Грушевський виступив у першому числі видання:

- а) «Робітничка газета»;
- б) «Рідний край»
- б) «Киевский телеграф»;
- г) «Нова Рада».

16. У якому з Універсалів Центральної Ради було остаточно проголошено самостійність і незалежність України:

- а) у четвертому;
- б) у третьому;
- в) у другому;
- г) у першому.

17. Історію більшовицької преси від 1918–1939 рр. розділено на такі періоди:

а) преса доби Великої Вітчизняної війни, непу, прискороного будівництва, культу особи, масових репресій;

б) преса доби громадянської війни та встановлення радянської влади, прискороного будівництва, культу особи, масових репресій;

в) преса доби непу, прискороного будівництва, культу особи, масових репресій;

г) преса доби прискороного будівництва, культу особи, масових репресій.

18. Головним друкованим органом комуністичної партії за часів Радянського Союзу було видання:

- а) «Зоря»;
- б) «Молодий комуніст»;
- в) «Іскра»;

г) «Правда».

19. Масове радіомовлення в УРСР було розпочато:

а) у 1922 р.;

б) у 1923 р.;

в) у 1925 р.;

г) у 1934 р.

20. Характерними ознаками більшовицької преси часів непу були:

а) поступове піднесення україномовної радянської преси;

б) витіснення україномовної радянської преси російськомовною;

в) становлення двомовної преси;

г) друковані видання були виключно російськомовними.

21. Передвоєнна партійна преса України розробляла такі тематичні напрями:

а) вивчення основних положень сталінізму, уславлення успіхів на шляху побудови соціалізму, боротьби з ворогами народу;

б) досягнення культури й науки, охорона здоров'я, проблеми педагогіки;

в) боротьба с голодом, розвиток промисловості;

г) перебудова, гласність.

22. Яка українська радіостанція вела трансляції у часи Другої світової війни?

а) «Радянська Україна»;

в) «Шлях перемоги»;

б) Радіостанція ім. Т. Шевченка;

г) «Свобода».

23. Як називалося офіційне видання Проводу ОУН, створене у 1942 році?

а) «Вільна Україна»;

б) «Ідея і чин»;

в) «За волю»;

г) «Січковий стрілець».

24. Монополістом в інформаційному просторі України за радянських часів була преса:

а) компартійна;

- б) демократична;
- в) військова;
- г) монополії не було.

25. До характерних рис компартійної преси НЕ належить:

а) наявність численних «табу», тобто соціальних явищ, сфер, або тематичних пластів чи персон, які не могли бути піддані критиці;

- б) плюралізм думок, дотримання журналістських стандартів;
- в) цензурування журналістських матеріалів;
- г) спрямованість на пропаганду ідеї будівництва соціалізму і комунізму.

26. Культурним осередком української думки в роки перебудови стало видання:

- а) «Правда України»;
- б) «Літературна Україна»;
- в) «Дніпро»;
- г) «Зоря».

27. Найвідоміше позацензурне видання в Україні 60 – 70-х рр. ХХ ст. (головний редактор В. Чорновіл) мало назву:

- а) «Український альманах»;
- в) «Самопал»;
- б) «Нова політика»;
- г) «Український вісник».

28. Телевізійне мовлення в Україні набуло масового характеру:

- а) у 30–40-х рр. ХХ ст.;
- б) у 50-х рр. ХХ ст.;
- в) у 60-х рр. ХХ ст.;
- г) у 70-х рр. ХХ ст.

29. Для післявоєнної преси характерними були риси:

- а) тоталітаризму;
- б) демократизму;
- в) свободи слова;
- г) правдивості та об'єктивності.

30. Курс на перебудову держави у 1986 році було проголошено:

- а) на ХХ з'їзді партії ;

- в) на XXV з'їзді партії;
- б) на XXVI з'їзді партії;
- г) на XXVII з'їзді партії.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ З ДИСЦИПЛІНИ

1. Виникнення радикального (соціалістичного) напрямку в українській суспільно-політичній думці.
2. Історія журналу «Друг» як першого періодичного видання українських радикалів.
3. «Листи до редакції журналу «Друг» М. Драгоманова (Українця) та їх роль у еволюції часопису.
4. Журнал «Світ» і його загальна характеристика. І. Белей та І. Франко як організатори видання.
5. Історичне заснування журналу «Народ».
6. І. Франко як організатор журналу «Світ». Значення творів І. Франка на сторінках видання.
7. Заснування друкованих органів радикальної партії: журнал «Народ» та газета «Хлібороб». Роль І. Франка та М. Павлика у їх виданні.
8. Журнал «Житте і слово». Два періоди розвитку видання. Жанрове багатство літературно-публіцистичних матеріалів.
9. Періодизація, програма та структура журналу «Літературно-науковий вісник».
10. Значення народовської та радикальної журналістики у розвитку української журналістики ХХ століття.
11. «Братство тарасівців» (1891 р.) та його маніфест «Україна irredenta» Ю. Бачинського.
12. Міхновський – публіцист і організатор української преси. Ідея самостійності і соборності у маніфесті М. Міхновського «Самостійна Україна».
13. М. Грушевський як реформатор видавничої та журнальної справи в Галичині. Видавнича діяльність НТШ.
14. Революційні події в Росії. Маніфест 17-го жовтня 1905 року.
15. «Хлібороб» – перший національний часопис українською мовою, інші видання.
16. Царська реакція на розвиток і розбудову системи української преси після 1905 р.
17. Географія і галузева розмаїтість української національно-патріотичної преси Наддніпрянщини 1905–1914 рр.

18. Національна преса доби визвольних змагань і становлення державності. Створення газетної мережі різних політичних сил.

19. Діяльність М. Грушевського, В. Винниченка, Є. Чикаленка, С. Петлюри та ін. (Аналіз публіцистики на вибір).

20. Урядова преса доби Центральної Ради, особливості функціонування.

21. «Універсали Центральної Ради» як зразок політичної публіцистики.

22. Урядова преса доби Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії Української Народної Республіки.

23. Етапи становлення партійно-радянської преси в Україні 1917–20-х років ХХ ст.

24. Преса в умовах непу. Журнали письменницьких угруповань: «Червоний шлях», «Вапліте», «Плуг» та ін.

25. Памфлети М. Хвильового «Камо грядеши» й «Україна чи Малоросія» як виклики системі.

26. Формування тоталітарної журналістики довоєнного періоду. Аналіз запорізьких видань (на вибір).

27. Журналістика у роки Другої світової війни. Загальна характеристика.

28. Видання повоєнного періоду та доба «шістдесятництва», основні риси. Аналіз видань на вибір.

29. Історія самвидаву радянських часів. Позацензурні українські видання.

31. Розвиток радіо- та телевізійного мовлення в Україні, загальна характеристика.

32. Журналістика доби «застою», типологія ЗМІ. (Аналіз видань на вибір).

33. Преса Радянської України часів перебудови (1985–1991 р.р.). Аналіз видань на вибір.

34. Преса України періоду незалежності. Аналіз видань на вибір.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. .Брежнєвський «застій» (1964–1986). URL : <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1964-1986/chronology/>.
2. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. Т. 13. 304 с.
3. Баранник М., Голобуцький П. Історія преси в Україні. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Istoriija_presy_v_Ukr.
4. Бачинський Юліан. Україна Irredenta (по поводу еміграції): Суспільно-політичний скіц. URL : <https://zbruc.eu/node/54638>.
5. Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 років. Запоріжжя, ГУ «ЗІДМУ». 2003. 236 с.
6. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991) : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 174 с.
7. Газета «Нова рада». URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID.
8. Георгієвська В. Публіцистика Івана Франка у партійній пресі Галичини кінця ХІХ століття. *Обрії друкарства*. 2016. № 1. С. 12–18.
9. Георгієвська В. Становлення і розвиток партійної періодики на Західній Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). URL: irbis-nbuv.gov.ua
10. Герашенко Т. Микола Міхновський у спогадах і оцінках його сучасників. *Молода нація*. 2003. №2. С.13–32.
11. Герман І. Експресивна тональність публіцистичного дискурсу тоталітарної журналістики (на матеріалі запорізької преси 20–40-х років ХХ ст.). *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія : Журналістика*. 2004. № 12. С. 35–38.

12. Герман І. Мовностилістичні особливості періодичної преси Запоріжжя 20-х років: основні шляхи вдосконалення літературних норм та стилю. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act>.

13. Гирич І. Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917–1919 рр. (За архівним примірником з бібліотеки літературознавця). *Український археографічний щорічник*. Вип. 2. Київ : Наукова думка, 1993. С. 336–375.

14. Горєвалов С. Військова журналістика України: історія та сучасність. Львів: Видавництво Військового інституту при ДУ «Львівська політехніка», 1998. 388 с.

15. Грінченко Б. Тяжким шляхом. URL: <https://zbruc.eu/node/57787>.

16. Грушевський М. Очищення огнем. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». 2007. С. 89–91.

17. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. Твори: у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917–квітень 1918)». 2007. С. 124–126.

18. Гутковський В., Крупський І., Федоришин П. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст.–1920р.) : генезис, проблематика виступів, державотворча функція. Львів : ЛА «Піраміда», 2001. 196 с.

19. Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. Спогади про Івана Франка / упор. М. І. Гнатюк. Львів : Каменяр, 1997. С. 178–186.

20. Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. С. 196 – 205.

21. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Київ : Видавничий дім «KM Akademia», 1998. 276 с.

22. Дмитрієнко М. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело. Київ : Наукова думка, 1967. 176 с.

23. Драгоманов М. Три листи до редакції «Друга» / Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 397–427.

24. Дуцик Д. Українські медіа: від авторитарного до демократичного дискурсу. МАГІСТЕРІУМ. 2006. Вип. 22 : Журналістика С. 39–40.

25. Дяків (Горновий) О. Про свободу преси в СРСР. URL : krinfospace.knukim.edu.ua.

26. Животко А. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.

27. Закон України «Про інформацію» : офіц. вид. Верховна Рада України. Київ : Парламентське вид-во, 1992. 20 с.

28. Історія партійно-радянської преси України : підручник / за заг. редакцією А. З. Москаленка. Київ : Вища школа, 1989. 359 с.

29. Історія української преси. Хрестоматія: навчальний посібник / упоряд., автор істор.-біогр. нарису та приміт. О. Г. Мукомела. Київ: «Наша культура і наука», 2001. 352 с.

30. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) Київ : ІПіЕНД, 1998. 350 с.

31. Карпенко В. Національна ідея в українській періодиці. Київ: Центр вільної преси, 1999. 285 с.

32. Карпенко В. Преса і незалежність України. Київ : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка; Нора-Друк, 2003. 350 с.

33. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.

34. Качкан В. На вістрі пера: Публіцистика в комуністичному вихованні трудящих. Київ : Тов-во «Знання» УРСР, 1984. 48 с.

35. КГБ проти українських дисидентів. Справа «Блок». URL : <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/04/11/35474/>.

36. Кобинець А. «Запорізькій правді» – 90 : історія і сучасність. «Запорізька правда» (1917–2007) : погляд крізь роки : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції 26–27 жовтня 2007 р. Запоріжжя, 2008. С. 9–16.

37. Колісник Ю. Українська преса під гнітом радянського тоталітаризму. *Збірник праць Науково дослідного центру періодики*. 2005. Вип. 13. С. 305–315.

38. Колісник Ю. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр.) : монографія. Черкаси : Видавництво Ю. Чабаненко, 2008. 290 с.

39. Коляструк О. Преса УРСР в політиці українізації (20–30-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Інститут історії України НАН України. Київ, 2003. 20 с.

40. Кононихін Н. Партійна і радянська преса у роки Великої Вітчизняної війни. Москва: Вид-во МДУ, 1960. 436 с.

41. Кость С. До питання про зміст поняття «українська преса» (або запрошення до дискусії). URL: irbis-nbuv.gov.ua.

42. Кривизюк Л. Журналістська діяльність Симона Петлюри. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Armia/.pdf>.

43. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України: (Друга половина ХІХ–перша чверть ХХ ст.). Львів : Світ, 1995. 416 с.

44. Крупський І. Українська преса Наддніпрянщини 1905–1914 рр.: формування мережі, еволюція висвітлення суспільно-політичної тематики. *МАГІСТЕРІУМ*. 2006. Вип. 22 : Журналістика. С.57–61.

45. Кузіна Н. Редакційна діяльність М. С. Грушевського в «Літературно-Науковому Віснику» в 1907–1908 роках. *М. Грушевський і сучасність*. Київ : Вища школа, 1998. С. 26–28.

46. Курас І. Перший речник новітнього українського самостійництва. *Історія України*. 2000. № 16. С.3–14.

47. Лазаревський О. Як заснували журнал «Киевская старина» *Київ*. 1989. № 3. С. 168 – 169.

48. Лебедева-Гулей О. Тенденції розвитку української газетної публіцистики 1991–2006 рр. URL : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2169>.

49. Мальцева В., Удалова М. Роль преси та радіомовлення на території України у період другої світової війни (1939–1945 рр.). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbI21DBN.

50. Маркович В. Підпілля ОУН у Запорізькій області. *Шлях перемоги*. 2000. № 26. С. 6.

51. Мартинець В. Микола Міхновський – піонер українського націоналізму. *Політологічні читання*. 1995. № 2. С. 263–264.

52. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / уклад. Н. М. Сидоренко, О.І. Сидоренко. Київ : Дослідн. центр історії української преси, 1999. 448 с.

53. Михайлин І. Історія української журналістики ХІХ століття : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.

54. Міхновський М. Самостійна Україна / упор. Р. Коваль. Київ : Діокор, 2002. 76 с.

55. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії *Політологія. Кінець ХІХ–перша половина ХХ ст.: Хрестоматія* / За редакцією О. Семківа. Львів : Світ, 1996. С. 142–154.

56. Мукомела О.Г. На зламі віків: українська журналістика на початку ХХ ст.: навчальний посібник. Київ : Грамота, 2010. 320 с.

57. Наумов С. Братство тарасівців. *Український історичний журнал*. 1999. №5. С.36–42.

58. Нахлік Є. Франкова рецепція «України irredenta». URL : <https://zbruc.eu/node/54518>.

59. Нечитайлюк М. «Білі плями» у вивченні історії української журналістики: Деякі питання методології і критики наукових джерел. *Українська журналістика і національне відродження*: зб. наук. праць. Київ : НМК ВО, 1992. С. 33–38.

60. Нове Запоріжжя URL: <https://libraria.ua/numbers/314/11475/>

61. Обертас О. Термін «самвидав»: походження і значення. *Дивослово*. 2003. № 8. С. 6–8.

62. Осадчук М. Марксист, що «винайшов» українську незалежність. Юліан Бачинський та «Україна irredenta». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/10/30/156451/>.

63. Палієнко М. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Київ : Темпора, 2005. 178 с.

64. Панченко С. Видання «Молодь України» та «Комсомолец Запоріжжя» 1986–1989 років : перетини соціального хронотопу. *Літературний процес : методологія, імена, тенденції* : зб. наук. пр. (філол. науки). Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. № 6. С. 168–171.

65. Панченко С. Особливості висвітлення суспільно-політичних зрушень доби «перебудови» у пресі Запоріжжя: порівняльний аспект. *Українська періодика: історія і сучасність* : збірник наукових праць. Львів, 2013. С. 285–291.

66. Панькова С. «Літературно-науковий вістник» – рупор громадсько-політичної праці Михайла Грушевського (1907–1914 рр.). *Київ і кияни*: матер. щорічної наук.-практ. конф. Київ, 2005. Вип. 4. С. 139–157.

67. Пішванова Т. Вони слави не шукали. Преса Запоріжжя: 1904–2017 рр. *Запорізька правда*. 2017. 27 липня (№ 30). URL: <http://library.znu.edu.ua/articles/2275.ukr.html>.

68. Повоєнна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : Колективна монографія : У 3-х частинах / відп. ред. В. Даниленко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 1, 2. 351 с.

69. Потятиник Б. Тоталітарна журналістика : текст лекцій. Львів : Редакційно-видавничий відділ ЛНУ ім. І. Франка, 1991. 80 с.

70. Преса Української РСР 1918–1975 : науково-статистичний довідник. Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР ім. І. Федорова, 1976. 223 с.

71. Пустовіт Т. Документальні факти про родину Шеметів та газету «Хлібороб». URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1644>.

72. Рибалко Ю. «Червоне Запоріжжя» (1932–1937 рр.) : тематичне наповнення. *«Запорізька правда» (1917–2007) : погляд крізь роки* : матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції 26–27 жовтня 2007 р. Запоріжжя, 2008. С. 99–101.

73. Романенко Т. Радянська преса в Українській РСР на початку другої світової війни та в роки нацистської окупації

(1939 – перша половина 1943 рр.). URL: <https://www.academia.edu/>.

74. Романишин Ю. Преса УПА за незалежність української держави (1940–1950 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність* : доповіді та повідомлення шостої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 11-13 травня 2000 р. Львів, 2000. С. 183–193.

75. Романюк М. Здобутки і прорахунки дослідників української преси: погляд у XXI ст. Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника АН України. URL : <http://lnu.edu.ua/faculty/jur/Internet/PAR>.

76. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 319 с.

77. Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/632/05.pdf?sequence>.

78. Рудий Г. Формування інформаційно-пропагандистського потенціалу київської преси 1918–1920 років як чинник становлення більшовицького режиму в Україні. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Formuvannia_informatsiino-propahandystskoho_potentsialu_kyivskoi_presy_1918_1920_rokiv.pdf

79. Салата О. Роль радіо у формуванні інформаційного простору України в період Великої Вітчизняної війни. *Університет*. 2009. № 3. С. 41–48.

80. Сидоренко Н. Війна і преса: особливості тематики (1914–1917). *Образ*. 2015. URL: irbis-nbuv.gov.ua.

81. Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті / за заг. ред. Ю. М. Бідзілі. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 224 с.

82. Сніцарчук Л. Українська преса 1891–1905 рр.: «Збудити і з'єднати нашу надпартію, якій на ім'я нація!» / *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліограф. дослідження* / уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (керівник проекту), Л. В. Сніцарчук. Львів : Оріяна-Нова, 2009. Т. 2. С. 3–43.

83. Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) : політико-правові умови функціонування, тенденції розвитку,

організаційно-журналістська практика : дис... д-ра наук із соціал. комунікацій : 27.00.04 / Інститут журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 360 с.

84. Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс : монографія. Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 2009. 416 с.

85. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1945 рр.). URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Stasiuk_Oleksandra/Vydavnycho-propahandyvna_diialnist_OUN_19411953_roky.pdf

86. Стрілець В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. XIX ст. – 1939 р.). Київ : Дніпро, 2002. 214с.

87. Тарас Чорновіл: «Планка моїм батьком була поставлена настільки високо, що це зашкодило» URL : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/8/2831/>.

88. Титаренко Д. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.06. Донецьк, 2002. 20 с.

89. Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення п'ятої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998р. / НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Науково-дослідний центр періодики / ред. М. М. Романюк. Львів : ЛНУ, 1999. 600 с.

90. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : історико-бібліографічне дослідження / уклад. М. В. Галушко, М. М. Романюк (керівник проекту), Л. В. Сніцарчук. Львів : Оріяна-Нова, 2008–2014. Т. 1–4.

91. Універсали Української Центральної Ради. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-4.html>.

92. Федченко П. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку. Київ : Наукова думка, 1969. 339 с.

93. Філіпова О. Дискурс партійно-радянської повоєнної преси Півдня та Заходу України: порівняльний аспект. URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/>

94. Франко І. До М. П. Драгоманова, 26 квітня 1890 р. *Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 245–247.

95. Франко І. Що таке поступ? *Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 341–352.

96. Хвильовий М. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. 890 с.

97. Хітрова Т. Особливості формування партійної преси запорізького регіону (1917–1920 рр.) : історико-типологічний огляд. *Дні науки* : Збірник тез доповідей: у 3 т. Запоріжжя, 2007. Т. 2. С. 244–245.

98. Хітрова Т. Періодичні видання Запорізького краю початку ХХ ст.: типологічна система: монографія; каталог видань; хрестоматія. Запоріжжя: вид-во КПУ, 2011. 284 с.

99. Хітрова Т. Типологічні особливості періодичної преси Запорізького краю (1904–1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Інститут журналістики Київського національного університету. Київ, 2007. 20 с.

100. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / передмова В. Шевчука. Київ : Темпора, 2003. 416 с.

101. Шаповал Ю. «А все ж таки те саме «Діло»: І. Франко – співробітник «Діла». *Дзвін*. 1994. № 8. С. 150–154.

102. Шаповал Ю. «Літературно-науковий вісник» (1898–1932): Творення державницької ідеології українства. Львів : Світ, 2000. 184с.

103. Школьна О. Становлення та розвиток системи періодичної преси Катеринославської губернії 1838–1917 рр. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики, 1997. 17с.

104. Шпакович К. Літературний процес в Україні 20-х рр. ХХ ст. (на матеріалах харківських періодичних видань) URL: www.irbis-nbuv.gov.ua.

105. Щур Ю. Організація українських націоналістів на Запоріжжі. Короткий нарис. Запоріжжя : Друкарська дільниця Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, 2009. 52 с.

Навчальне видання

ПАНЧЕНКО Світлана Анатоліївна

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З
ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЖУРНАЛІСТИКИ»**

*Навчальний посібник
для студентів спеціальності «Журналістика»*

Комп'ютерний набір: *Панченко С.А.*
Комп'ютерна верстка: *Дяченко О.О.*

Підписано до друку 30.06.2020. Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 9,18.
Тираж 100 прим. Зам. № 632.

Національний університет «Запорізька політехніка»
Україна, 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
Тел.: (061) 769–82–96, 220–12–14

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6952 від 22.10.2019.